

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 30



Хмельницький
2021

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 1 від 12.01.2021 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, Голова ГО “Поклик
віків”, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департа-
менту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Дер-
жавної служби якості освіти України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець
України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2021. – Вип. 30. – 270 с.

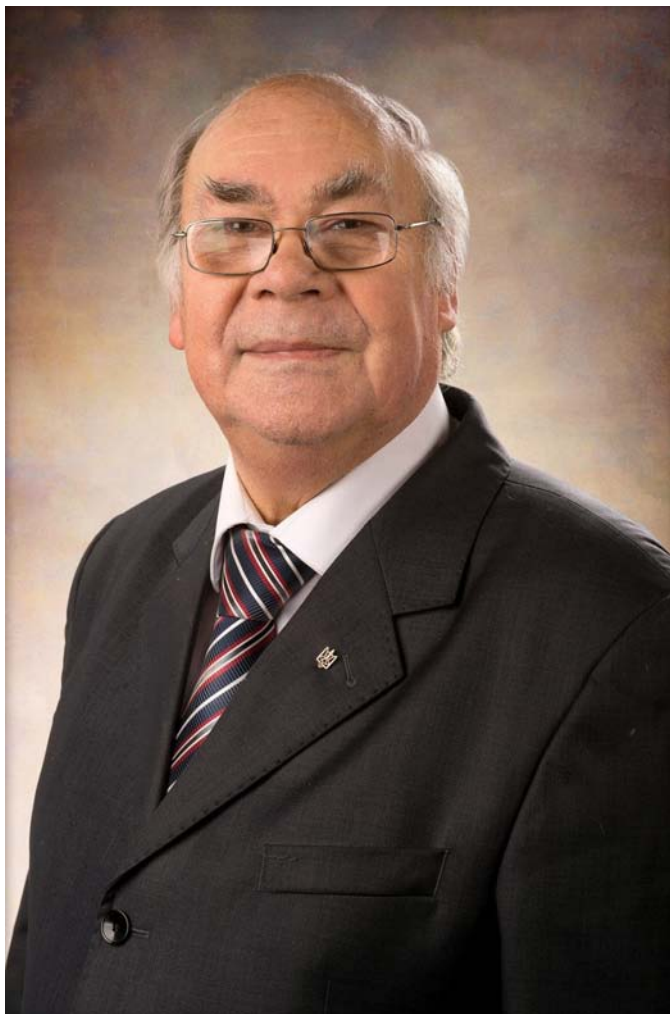
Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2021

НАШ ЮВІЛЯР



БАЖЕНОВ ЛЕВ ВАСИЛЬОВИЧ

*Завальнюк О.М.
м. Кам'янець-Подільський
Прокопчук В.С.,
м. Дунаївці*

ОРГАНІЗАТОР НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ

У статті аналізується багатогранна діяльність організатора краєзнавчого руху на Поділлі доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, керівника Центру дослідження історії Поділля Інституту історії країни Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Льва Васильовича Баженова, визнаного лідера наукової школи, з нагоди 75-річчя від дня його народження.

Ключові слова і словосполучення: *Л.В. Баженов, професор, наукова школа, краєзнавство, Центр дослідження історії Поділля, Національна спілка краєзнавців України.*

Відомо, що наукова праця – це колективна творчість, яка передбачає багатогранні зв'язки між людьми науки. І якщо той чи інший науковець вивершує дослідження й видає науковий результат у вигляді дисертації, монографії, підручника, посібника чи статті, у цьому прирості знань обов'язково присутня доля зусиль попередників і сучасників, хто ставив, розв'язував дану проблему, висував ідеї, гіпотези, допомагав становленню конкретного дослідника, передавав йому досвід наукової майстерності, опонував чи рецензував. Тією чи іншою мірою дослідник стає представником наукової течії – широкої й аморфної групи істориків, об'єднаних загальними методологічними принципами, чи напрямку – більш компактною групою вчених, тісно пов'язаних не тільки спільними методологічними підходами, а й загальною проблематикою, тематикою досліджень.

Найбільш ефективною ланкою історіографічного процесу є, звичайно, наукова школа.¹ Трагування самого поняття наукова школа досить різностороннє. Для одних – це об'єднання вчених для реалізації спільної дослідницької проблеми, для інших – певний стиль дослідження, який залишається незмінним при зміні проблематики. Українська радянська енциклопедія на межі 1970-80 років зафіксувала: „Наукова школа - неформальна творча співдружність у межах будь-якого напряму високок-

валіфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів до розв'язання проблеми, стилю роботи, спільного наукового мислення, ідей і методів їх реалізації”.² В.Б. Гасилов називає наукову школу співтовариством учених різних статусів, компетенції і спеціалізації, які координують свою дослідницьку діяльність під керівництвом лідера, роблять внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми, здатні активно представляти і захищати цілі і результати програми.³

У наш час робочою групою Ради проректорів з наукової роботи (С.А. Калашникова, М.І. Лазарев, В.С. Мартинюк, В.В. Никифоров, Т.М. Торбін, А.М. Черноус) зроблено спробу узагальнити теоретичні напрацювання і практичний досвід діяльності наукових шкіл в Україні й комплексно розглянути проблему – дати потрактування поняття (**наукова школа** – це усталений колектив науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу, сформований за певний період ученими, інтереси яких спрямовано на розв'язання довгострокових завдань за пріоритетними напрямками розвитку національної та світової науки і технологій), визначити принципи і критерії її функціонування (**головним критерієм** оцінювання діяльності НШ є **наукові результати, визнані в Україні та за її межами**, а **основними принципами** – **пріоритетність (актуальність), оригінальність, відкритість, наступність і етичність** відповідно до Етичного кодексу вченого України), а також сформувані чіткі правила її діяльності, що набрали форми проекту Положення про наукові школи вищого навчального закладу.

Навіть поверховий аналіз цього документа дає можливість зробити висновки про спробу зформалізувати наукову діяльність неформального об'єднання вчених, цілком виразно проглядає змішання функцій – покладання на наукову школу обов'язків структурного підрозділу вишу, але без штату і фінансування. Очевидно одне – проблема наукової школи і в теоретичному, і в практичному плані ще потребує серйозного дослідження.

Однак наявні на нинішній час напрацювання дають підстави стверджувати, що до ознак наукової школи, її критеріїв можна віднести:

- наявність наукового лідера та його послідовників - учнів, для яких характерна висока наукова кваліфікація;
- спільна програма і завдання;
- єдність проблематики, тематики;
- спільність методології, історіографічних засад;
- існування організаційної структури;
- прив'язка до певної географічної одиниці;
- функціонування відповідного періодичного органу, певних видань;
- значущість отриманих результатів;
- високий науковий авторитет і визнання громадськості.

У любому варіанті потрактування поняття наукової школи на одне з чільних місць виступає особа лідера, учителя, керівника, який об'єднує, показує приклад, передає досвід дослідницької праці, формує програму – основні напрями діяльності, створює умови для творчого спілкування, результативної праці, достойно виконує представницьку функцію. Такими якостями якраз і володіє лідер подільської наукової історико - краєзнавчої школи професор Лев Васильович Баженов.

Витоки його таланту слід шукати в праведному житті, невтомній фізичній і духовній праці багатьох поколінь його роду, коріння якого прослідковується у XVIII ст. Кожен з представників родового дерева Баженових – учитель, письменник чи науковець – дбав про інтелектуальний ріст, моральну чистоту, про довершеність професійного інструментарію, передавав свій життєвий набуток зримо – своїми настановами, життєвими уроками й незримо – генетикою, що трансформується таїною природних процесів, наступникам.

У житті й діяльності батьків Василя Миколайовича й Тамари Костянтинівни ці кращі риси вже пробілися вагомими результатами. Мати зв'язала свою професійну діяльність з Гіппократовим кодексом, а батько присвятив життя освіті й красному письменству. І в одній, і в другій галузі піднявся до вершин майстерності, з яких його талант педагога і митця заіскрився раніш небаченими в родині гранями. Він залишив по собі більше десятка книг, добірок оповідань, сотні опублікованих окремих творів, добру пам'ять Учителя і найвище втілення свої кращих якостей в особі сина.

Лев Васильович на своєму віку побачив чимало шкіл і вчителів. Нерідко батьки, та й педагоги, бачать у цьому тільки негатив: ломку звичок, певних традицій, шоківу сторону адаптації, забуваючи, що зміна обставин, людей, спілкувань, то – сильна школа, яка помножує задатки здібного учня. З таких джерел людського спілкування черпав він спочатку в Новоселицькій початковій, потім у Морозівській семирічній школах, що на Старокостянтинівщині, середню освіту завершив у Хмельницькому, спеціальність отримав у кооперативному технікумі. З нього міг би вийти високий посадовець в системі споживчої кооперації (це проявлялося вже в роботі рядового продавця господарського магазину, авторитет якого зростає від місяця до місяця), але вічний поклик поколінь, що служили в гуманітарній царині, кликав його в родинну колію, туди, де талант Баженова молодшого міг зреалізуватися найповніше.

У Кам'янець-Подільський пединститут Л.В. Баженов прийшов 1964 року в момент, коли історичний факультет вичленився в окремий підрозділ. Талановитий студент завжди знаходив підтримку викладачів. Помітив потяг юнака до науки професор Л.А. Коваленко, і вже 1965 року Лев Баженов очолив студентське наукове товариство, вів у ньому роботу аж до випуску,

показуючи приклад наукового пошуку. „П’ять днів і ночей”, „Це було 21 рік тому”, „Сміливий рейд” – подібні ретроспекції – замітки і нариси за його авторства – час від часу з’являлися в подільській періодиці.⁴ Вершиною його студентського наукового дослідництва стали дипломна „Польське повстання 1830-1831 рр. на Поділлі” та доповідь на IV-ій міжнародній науковій конференції істориків-славистів у Мінську, зроблена за її матеріалами.⁵

Рік учителювання на Волині був школою практичної педагогіки, посилив інтерес до наукових занять. У вересні 1969 року повернувся до рідного історичного факультету вже асистентом кафедри всесвітньої історії до того ж Леоніда Антоновича Коваленка. 1972 року обраний старшим викладачем, а після успішного захисту кандидатської дисертації по напрацьованій проблемі польсько-російського протистояння на Поділлі в 30-і роки XIX ст. отримав вчене звання й посаду доцента. 18 років адміністрував на посаді декана історичного факультету і попри цей великий клопіт не знизив наукової активності.

Навпаки – коло його наукових інтересів розширювалося. Окрім регіоналістики, увагу привернули проблеми краєзнавчої історіографії, славістики. Резонансною подією став вихід 1993 року його бібліографічного довідника про дослідників Поділля, який супроводжувався серйозним історіографічним аналізом краєзнавчих процесів в регіоні з літописних часів до початку третьої української незалежності.⁶ Саме тоді стало зрозумілим, що докторант Л.В. Баженов трирічний термін перебування в Інституті історії України НАНУ – центрі української історичної науки вивершив серйозним доробком. 1995 року побачила світ головна його монографія про історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст.,⁷ а 1996 року відбувся захист докторської дисертації „Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.)”.

Важливим напрямом наукової діяльності Л.В. Баженова стала українська славістика і в першу чергу – полоністика, окрім зазначених з’явився ряд інших і не менш важливих досліджень про зв’язок польського національно-визвольного руху з діяльністю декабристів, про проблемні питання українсько-польського історичного діалогу, про взаємини українського і польського населення на Поділлі і Волині. Він брав участь у важливих міжнародних славістичних форумах у Москві, Мінську, Києві, Харкові, Ужгороді, Львові, Луцьку Чернівцях, Вінниці, Хмельницькому, Кам’янці-Подільському, Житомирі.

Дальшого розвитку зазнала персоналія – дослідження життя й науково-літературної діяльності учених, краєзнавців Поділля і Волині Я. Потоцького, О. Пшездзецького, К. Пуласького, Ю. Сіцінського, В. Січинського, І. Винокура, М. Костриці, В. Баженова та ін.⁸

З неменшим успіхом справляв він вплив на географічне краєзнавство, з 1981 по 1997 рр. – у ролі голови Кам'янець-Подільського обласного відділу Українського географічного товариства, члена республіканської вченої ради Українського географічного товариства, делегата ряду з'їздів, організатора і учасника багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій.

За плечима вченого – досвід творення „Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область”, „Нарисів історії Поділля”, „Книги пам'яті України: Хмельницька область”, томів „Реабілітовані історією”, „Зводу пам'яток історії і культури України”.

Відповідно зростав авторитет науковця. Професора Л.В. Баженова завжди можна було бачити в президіях поважних наукових форумів, його з інтересом слухали учасники міжнародних і всеукраїнських історико-краєзнавчих конференцій, що проходили під егідою Всеукраїнської спілки краєзнавців, він веде пленарні й секційні засідання, вносить виважені пропозиції, які знаходять підтримку наукових та владних структур. Достатньо згадати, що саме звернення ряду географічних форумів, ініційованих Л.В. Баженовим, увінчалися створенням Національного природного парку „Подільські Товтри”. Його пропозиції про премії імені Ю.Й. Сіцинського, П.М. Бучинського, М.Г. Смотрицького, В.І. Заремби та інших видатних подолян для відзначення заслуг сучасних дослідників, митців 1993 року були підтримані Хмельницькою облдержадміністрацією. Серед лауреатів премії імені Ю.Й. Сіцинського в галузі історико-краєзнавчої роботи, збереження історико-культурної спадщини є і Л.В. Баженов.⁹ Неодноразово виступав він на з'їздах Національної спілки краєзнавців України як делегат від Хмельниччини та член правління цієї поважної краєзнавчої організації.¹⁰

1995 року очолив Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському педінституті. Визнанням ученого стало обрання його 2000 року членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з історії України та всесвітньої історії при Чернівецькому національному університеті імені ЮріяФедьковича, у 2009-2012 рр. – головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, а 1999 року – академіком Української академії історичних наук (УАІН).

Поступово формувався вчений – лідер, до якого потягнулися учні. Загалом він доклав зусиль до підготовки на історичному факультеті більше 4 тис. фахівців: читав їм курс історії стародавнього світу, основ наукових досліджень, керував підготовкою курсових, дипломних, магістерських робіт. На його шляху траплялося чимало талановитої молоді, однак не кож-

ному судилося піти в науку. І все - таки сьогодні можна назвати близько двадцяти дослідників, хто опирався на його знання, науковий досвід, розділяє його філософські погляди, методологічні та історіографічні підходи, працює над проблемами, тематикою, характерною для вчителя.

А методологічну основу наукових досліджень професора Л.В. Баженова складає філософія позитивізму, що розглядає знання не як вінець дії надприродних сил чи незворушних факторів, а роль учених – як спробу їх пізнання, опису, „фотографування”, аналізу, узагальнення, упорядкування й систематизації історичних фактів представниками однієї або й кількох наук.

Історіографічні засади – це визнання самотності українського народу, його історії, каталізатором якої завжди було прагнення до національного самовизначення, реалізації можливостей нації в рамках самостійної держави, прийняття поглядів академіка М.С. Грушевського на історичні процеси в Україні, відмінні від державотворчих процесів у північно-східного сусіда, з новим сучасним потрактуванням і козацької доби, і національно-визвольних змагань 1917-1921, 20-50-х років ХХ ст., колективізації, голодомору 1932-1933 рр., так званого загострення класової боротьби в ході соціалістичного будівництва в 30-і роки, подій Другої світової війни, шляхів повоєнного розвитку.

У кожного своя дорога до наукових занять, свої зв'язки й взаємовпливи, контакти з учителем. В.С. Прокопчук, співавтор цієї статті, вважає Льва Васильовича в значній мірі причетним і до його науково-краєзнавчих зусиль. Він вчасно замітив ці прагнення, щиро консультував, радив. Кожна науково-краєзнавча конференція, яку проводила Дунаєвецька районна організація Всеукраїнської, а згодом – Національної спілки краєзнавців України, спиралася на його поради, пряму участь у проведенні засідань, редагуванні восьми наукових збірників „Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. Своім задумом здійснити дисертаційне дослідження з історіографії подільського краєзнавства він поділився зі Львом Васильовичем і знайшов схвалення.

Важливу об'єднавчу роль при цьому відіграв академік НАН України Петро Тимофійович Тронько. Саме в момент завершення Л.В. Баженовим докторської дисертації постало питання вибору мною проблеми наступного дослідження, і за порадою П.Т. Тронька я продовжив дослідницький проект Л.В. Баженова – обрав темою докторської історичне краєзнавство Правобережної України, його стан, тенденції, проблеми. Лев Васильович довів дослідження до початку 20-х років ХХ ст., а я продовжив його до наших днів, намагаючись історіографічно вивершити розв'язання наукової проблеми. Під час захисту кандидатської докторської він опонував, аналізував і критично оцінював кожен етап дослідження, виступив рецен-

зентом 8 моїх окремих видань. Тому я з вдячністю сприймаю свою причетність до його науково-краєзнавчої школи.

До неї за вказаними ознаками належить і Стефанія Едуардівна Баженова, доктор історичних наук, професорка, провідний український роллезнавець, історик-полоніст, Олексій Миколайович Кошель, який глибоко дослідив роль подільської православної і католицької конфесій в становленні і розвитку краєзнавства, вивченні історії і культури краю в XIX – на початку XX ст. Серед його учнів - Світлана Володимирівна Гаврилук, докторка історичних наук, професорка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Сергій Дмитрович Гальчак - дослідники волинського та подільського краєзнавства, доктор історичних наук Анатолій Михайлович Трембіцький, кандидати історичних наук Л.А. Іваневич, В.Л. Задорожнюк, дослідження яких стосуються науково-краєзнавчої, громадської, педагогічної діяльності Ю.Й. Січинського, В.Ю. Січинського та К.В. Широцького, кандидати історичних наук Е.О. Зваричук, С.М. Єсюнін, Ж.Б. Касап, Б.С. Кузіна, А.К. Лисий, А.О. Михайлик, С.І. Оліпер, В.П. Рекрут, котрі в контексті наукових інтересів свого наставника Л.В. Баженова та програми його наукової школи створили дисертаційні дослідження, видали монографії та книги з різних аспектів історії Поділля у XIX - на початку XX ст. (економіка, міське самоврядування, споживча кооперація, національні меншини, релігієзнавство, музейна справа, постаті тощо).

Прикладом співпраці лідера Л.В. Баженова з членами своєї наукової школи є створення наукових монографій у його співавторстві з А.О. Михайликом (Сільське господарство, промисловість і торгівля Правобережної України в ринкових умовах 1861-1914 рр. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2016. 286 с.), В.Л. Задорожнюк (Володимир Січинський і Україна. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 352 с.: іл.), С.Е. Баженовою, С.І. Оліпер (На пограниччі культур. Культурне та громадсько-політичне життя польського населення Правобережної України у XIX – на початку XX ст. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2020. 456 с.) та ін. Остання монографія стала певним підсумком багаторічних наукових досліджень членами наукової школи всього комплексу життя польської національної меншини на Київщині, Волині й Поділлі, базується на фундаментальній джерельній базі, викладає новий погляд на повсякдення, діяльність польської громади у сфері економіки, соціальних відносин, суспільно-політичної ролі, розвитку національної культури та її українсько-польські культурні зв'язки і взаємовпливи впродовж XIX – початку XX ст.

У науковій школі існує, як правило, внутрішня мотивація – реалізація спільної програми, проблематики, тематики. Однак немаловажне значен-

ня мають зовнішні фактори – зв’язок і взаємодія з дослідниками, науковими краєзнавчими школами сусідніх регіонів. У даному випадку – Волині, Вінниччини та Буковини, зокрема професорами М.Ю. Кострицею, О.В. Добржанським, Г.В. Бондаренком та С.Д. Гальчаком. Це поєднання зусиль концентрується на розгляді проблем періодизації краєзнавства, спільній розробці окремих періодів і проблем, виробленні на науково-методичних конференціях у Луцьку, Житомирі, Кам’янці-Подільському, Вінниці, Чернівцях концепції перевидання історії міст і сіл України в новій редакції, вже апробованій в діяльності Теофіпольського відділення Центру дослідження історії Поділля, яке довгий час очолював почесний професор К-ПДУ І.А. Стасюк, на спільному розв’язанні геральдичних проблем, проведенні форумів, виданні наукових праць тощо. Лев Васильович у цих зв’язках достойно представляє Поділля та подільську історико-краєзнавчу наукову школу, має своїх учнів, послідовників і прихильників на Вінниччині, Житомирщині, у Луцьку, Рівному.

Існує кілька типів наукових шкіл – науково-освітня, школа – дослідницький колектив, школа як напрям. Перший тип передбачає продукування не тільки наукових ідей, а й людей науки. Другий – наявність колективу вчених, що працює під керівництвом вчителя над реалізацією конкретної програми, певної проблематики. Третій, як відомо, має в основі певну теоретико-методологічну платформу, якої дотримуються і вчитель, і учні. У чистому вигляді ці форми існують рідко. Характерним є змішування ознак, а отже – типів. Привабливе певна традиція, яку пов’язують з іменем лідера і якої дотримується нове покоління дослідників – учнів. Такою, на наш погляд, є наукова школа професора Л.В. Баженова, у ній логічно переплітаються ознаки всіх трьох типів шкіл.

Наукова школа, як правило, функціонує в певних організаційних формах – у межах одного університету, кафедри, лабораторії, інституту, товариства. Таким науково-організаційним осередком наукової школи професора Л.В. Баженова можна вважати Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, який постав 1 червня 1995 року на основі спільного наказу обох інституцій. За 25 років існування Центр згуртував актив – 6 штатних, 14 позаштатних наукових співробітників, 24 почесних і 152 дійсних членів, всього 196 осіб.¹¹ Центр пройшов три етапи своєї діяльності. На 1995-2001 рр. припадає стадія науково-громадського функціонування, становлення і утвердження нового наукового і краєзнавчого осередку. У 2001-2012 роках він став державно-науковою дослідницькою установою, яка утримувала в своєму складі невеликий штат оплачуваних працівників і мала сектори: науково-дослідний (завідувач доктор історичних наук, про-

відний науковий співробітник, професор Л.В. Баженов), методології, теорії і практики історичного краєзнавства (доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук), науково-методичний (кандидат історичних наук, професор І.В. Рибак), історії культури Поділля (докторка історичних наук, старший науковий співробітник С.Е. Баженова), бібліографії історії та історіографії Поділля. Центр поширив свою діяльність на увесь Подільський регіон і сформував відділення: 1999 року – Теофіпольське (завідувач почесний професор кафедри історії України К-ПДПУ І.А. Стасюк), 2005 року – Хмельницьке (доктор історичних наук, доцент А.М. Трембіцький), 2006 року – Вінницька філія (доктор історичних наук, професор С.Д. Гальчак), 2008 року – Центр мархоцькознавства у Миньківцях Дунаєвського району (В.А. Захар'єв), 2009-го – у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» (керівник – директор заповідника О.Г. Погорілець). Третій етап почався 2012 року і триває до сьогодні.

За період 1995-2020 рр. проведено 198 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів за участі дійсних та почесних членів, за рекомендацій та під грифом Центру видано 79 монографій, 236 наукових та науково-популярних книг, 144 наукових збірники, 27 збірників документів і матеріалів. За час існування Центру захищено 12 докторських і понад 20 кандидатських дисертацій, пов'язаних з Подільським регіоном.¹⁴ Навколо Центру у своїх дослідницьких пошуках гуртується студентська молодь, магістранти, що засвідчує авторитет і популярність наукової школи та її лідера, а також – наявність благодатної соціальної бази її поповнення.

Про визнання ролі Центру дослідження історії Поділля в сучасній українській історичній науці, історичній регіоналістиці та національному краєзнавстві стала стаття про Л.В. Баженова, як директора цієї інституції, у всеукраїнському презентабельному виданні «Почесні імена України – еліта держави. Цивілізаційний вимір. Т. V.» (Київ: Вид-во Логос України, 2019. С.189) та виголошена і опублікована доповідь у збірнику «Матеріалів XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції» (Кам'янець-Подільський, 2020, с. 39-45), академіка НАН ВО України, професора А.Г. Філінюка «Лев Баженов – фундатор і керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України».

Роль лідера наукової школи крім знання предмета наукової уваги передбачає й ряд умінь, зокрема - тонкого психолога, який вміє працювати диференційовано й індивідуально, створює обстановку творчості, можливість реалізувати результати пошуку – їх апробувати, дискусійно розглядати окремі положення, публікувати. Л.В. Баженов від 1969 року і до сьогодні зумів організувати або взяти організаційну участь у проведенні близько 200 наукових конференцій різного рівня, активно залучаючи до

участі в них співробітників і актив Центру. До 10-ої річниці побачив світ перший том студій Центру, який вмістив 32 статті 37 авторів.

Ювіляр достойно підсумував 75-річний відрізок свого життя й наукової праці, видавши монографічне дослідження про подільське краєзнавство і роль у його розвитку Кам'янця-Подільського, обширні статті про становлення і поступ Центру дослідження історії Поділля в 1995-2020 рр., розбудову Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, яку очолює з 2008 року, котрі могли б з додатками стати окремим ювілейним виданням.¹³ Загальний доробок вченого становить, за нашими підрахунками, близько 650 наукових та науково-методичних праць, 116 публіцистичних матеріалів. Крім того, Л.В. Баженов був головою, співголовою 62 редакційних колегій, 38 – відповідальним редактором та 26 – науковим редактором збірників, монографій і книг.

Школа, як соціальний організм, перебуває в динаміці. У силу певних обставин, суспільних потреб вона виникає, утверджується, реалізує свій колективний потенціал. Як і кожна сім'я, вона може створити передумови – науково-теоретичні, методичні, кадрові – для виникнення нових шкіл, що є найвищим оціночним фактором якостей лідера. Наукова школа може деградувати, розпастися, зникнути. Наукова школа професора Л.В. Баженова сформувалася в умовах незалежності України, коли виникла суспільна, державна потреба в розбудові духовних, ідеологічних устоїв суспільства, коли звернення до історії, історії регіонів, адміністративних формувань, окремих населених пунктів відроджує історичну пам'ять, віру в торжество взятого курсу, формує патріотизм, гуртує націю. Важливість історико-краєзнавчого дослідження підкреслюють ряд президентських указів, комплексні програми (загальноукраїнська, обласні, міські, районні) розвитку краєзнавства і курс Інституту історії України НАН України на розбудову української історичної науки, інтегрування зусиль на рівні центр – регіони, діаспора – центр – регіони. Нині наукова школа і її лідер перебувають на підйомі.

Професор Л.В. Баженов відіграв провідну роль у розбудові Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, очоливши її в момент реорганізації міських та районних осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців в структури НСКУ. На сьогодні – це одна з найбільших обласних організацій, що налічує 387 членів. Активно працюють Хмельницька та Кам'янець-Подільська міські, Вінковецька, Дунаєвецька, Красилівська, Летичівська та Старокостянтинівська районні організації. Президія обласної організації створює умови для реалізації творчого потенціалу учасників краєзнавчого руху, зініціювала підготовку програми його розвитку на Хмельниччині, прийнятої сесією обласної ради, видає два збірники науково-краєзнавчих праць «Краєзнавець Хмель-

ниччини» і «Хмельницькі краєзнавчі студії», навіть в умовах пандемії коронавірусу 27 листопада 2020 року провела XVI Подільську наукову історико-краєзнавчу конференцію в Кам'янці-Подільському та всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію «Освіта та освітяни в історії Дунаєвщини» – у Дунаївцях.

Досягнувши поважного віку, професор Л.В. Баженов все ж повен сил і планів на майбутнє. З нагоди 50-річчя науково-педагогічної праці і 25-річчя очолюваного ним Центру дослідження історії Поділля міркуючи над перспективами, він бачить їх:

- у подальшій розробці джерельної бази історико-регіональних досліджень;
- зміцненні зв'язків з діаспорою, залученні її джерел і напрацювань до поглибленого поділезнавчого пошуку;
- в історіографічному осмисленні здобутків краєзнавства доби незалежності;
- виданні навчальних і методичних посібників з питань краєзнавства для потреб шкіл та вишів;
- сприянні дисертаційному розгляду різних проблем поділезнавства сучасним поколінням дослідників;
- у підготовці і виданні нової редакції історії міст і сіл області, “Зводу пам'яток історії та культури України. Хмельницька область”, довідника «Краєзнавці Хмельниччини», подільського енциклопедичного і топонімічного словників, перевидання «Нарисів історії Поділля»;
- реорганізації краєзнавчих осередків, зниклих у ході децентралізації районів, можливо – створенні трьох потужних районних організацій НСКУ (Кам'янець-Подільської, Хмельницької і Шепетівської), а де складатимуться умови – й міцних осередків об'єднаних територіальних громад.

Плани великі. І їх можна було б успішно реалізувати, якби керівництво області, новостворених трьох районів, об'єднаних територіальних громад надавало краєзнавчому рухові відповідну фінансову підтримку. А Центр дослідження історії Поділля був реорганізований в державний науково-дослідний інститут поділезнавства з відповідними відділами та оплачуваним штатом. Він би перебрав функції не так давно згорнутої агенції зі створення томів «Реабілітовані історією», зайнявся підготовкою і виданням «Енциклопедії Хмельниччини», «Історії міст і сіл Хмельницької області», Зводу пам'яток історії і культури краю» та іншими важливими науково-дослідними проектами.

А запорукою їх реалізації є згуртована школа науковців-дослідників та краєзнавців, рівень авторитету і можливостей визнаного лідера – доктора історії, професора, академіка УАІН Лева Васильовича Баженова.

Джерела та література:

1. У теоретичному плані питання історичної наукової школи розв'язано недостатньо. У 70-і роки минулого століття Інститут історії природознавства і техніки АН СРСР спробував дати відповідь на питання, що таке наукова школа, причини її виникнення, фактори розвитку, її впливу на виховання молодих науковців, роль лідера, видав збірник статей (Школи в науці / под. ред. С.Р. Микулинського, М.Г. Ярошевського, Г. Крєбера, Г. Штейнера. Москва: Наука, 1977. 524 с.). Але стосувався він прикладних наук. Спробу осмислити проблему стосовно гуманітарних, зокрема - історичних наук, робили й українські історики (див.: Василь Педич. Наукова школа як об'єкт історіографічного вивчення (на прикладі історичної школи М. Грушевського у Львові) // II Міжнародний науковий конгрес укр. істориків „Українська історична наука на сучасному етапі”. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. : доп. та повідомл./ редактори: Л. Винар, О. Завальнюк. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: В-во На УОА, 2005. Т.1. С. 348-352).
2. УРЕ. 2-ге вид. Київ, 1988. Т. 7. С. 261.
3. Гасилов В.Б. Научная школа-феномен и исследовательская программа науковедения // Школе в науке... С. 127.
4. Баженов Л. П'ять днів і ночей // Радянський студент. 1965. 9 трав.; Його. Це було 21 рік тому // Прапор Жовтня. 1965. 9 трав.; Сміливий рейд // Радянське Поділля. 1966. 4 листоп.
5. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. Т. 1. С. 29.
6. Його. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
7. Його. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України ХІХ – на початку ХХ століть: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.
8. Баженов Л.В., Кошель О.М. Історик Поділля і Волині граф Ян Потоцький // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: наук. зб. Хмельницький, 1999. С. 452-456; Баженов Л.В., Баженова С.Е. Олександр Пшездзєцький – історик і археограф України та Польщі // Питання історії України: наук. зб. Чернівецького нац. у-ту ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2002. Т.5. С. 36-42; Їх. Дослідник Правобережної України Казімеж Пуласький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педінституту. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2001. Т.6(8). С. 176-183; Баженов Л.В., Костриця М.Ю., Прокопчук В.С. Вчений європейського рівня І.С. Винокур. Житомир: Вид. М. Косенко, 2005. 40 с.; Баженов Л.В., Кузін Б.С. Василь Баженов. Сторінки життя і творчості. Хмельницький, 2001.
9. Див.: Лауреати обласних премій Хмельниччини: біобібліогр.покажч. / редкол.: Синиця Н.М., Мельник В.О., Гук С.Б., Яворська О.Д. Хмельницький, 2004 . С.17-19.

10. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 р.): м-ли та док. Київ: Академія, 2004. С. 59-61.
11. Баженов Л.В. Alma Mater подільського краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. С. 332-341.
12. Його. Центр дослідження історії Поділля: становлення і поступ (до 10-річчя створення) // Студії Кам'янець-Подільського Центру вивчення історії Поділля. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.1. С. 66.
13. Там само. С. 4-75.
14. Його. Тернистою дорогою української історичної науки та поділлязнавства (до 25-річчя діяльності Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка) // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М., 2020. С. 45-63.

*Хоптяр Ю.А.
м. Кам'янець-Подільський*

СЛАВНИЙ СИН ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

*(до 75-річчя від дня народження
і 50-річчя науково-педагогічної праці
професора Л. В. Баженова)*

Стаття присвячена опису життєвого шляху професора Лева Васильовича Баженова. У ній також аналізується наукова та педагогічна діяльність відомого вченого. Значна увага приділяється також створенню та функціонуванню наукової школи, а також попереднім результатам його діяльності.

Ключові слова: *Л.В.Баженов, Поділля, Старокостянтинів, діяльність, наукова школа, історико-регіональні дослідження.*

У світі трапляються особистості в колі яких відчуваєш себе людиною. Саме до таких науковців, педагогів з великої літери належить Лев Васильович Баженов [5, с. 27] – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (з 1998 р.), академік Української академії історичних наук (з 1999 р.), педагога з 50-річним стажем вузівської роботи, директора Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (з 1995 р.), автора понад 450 наукових праць з історії та історіографії України, Польщі, славістики, регіональної історії, історичного краєзнавства, біографістики, історичної географії, бібліографії, дослідника, що сформував власну наукову школу [7, с. 3]. Коли чуєш це ім'я душа наповнюється світлою енергетикою, оптимізується настрій і хочеться хоч у всьому наслідувати чудовий приклад науковця, педагога і взагалі надзвичайно обдаровану та чуйну людину.

Народився Лев Васильович Баженов 1 січня 1946 р. в м. Старокостянтинів Хмельницької області в сім'ї інтелігенції. Батько – Василь Миколайович Баженов родом з Росії (в минулому Тверська губернія), родовід якого своїми коріннями сягає у XVIII ст. Василь Миколайович у 1929 р. закінчив Московський інститут іноземних мов, учасник Другої світової війни. Після демобілізації батько працював спочатку вчителем іноземної мови і російської літератури в школі с. Новоселиця Старокостянтинівського району, пізніше в Новоселицькому зооветеринарному технікумі, а з 1958 р. – в школах м. Хмельницького. Василь Миколайович Баженов став автором понад 10 художніх видань, в яких сюжетна лінія розгорталася на-

вколо природи та людей Поділля. Мати – Тамара Костянтинівна Яковлева була родом з Вінничини, за фахом фельдшер [4, с. 4-7].

Дитинство Лева Васильовича промайнуло у мальовничому селі Новоселиця, де закінчив початкову школу, а семирічну освіту здобував у сусідньому селі Морозівка. У 1958 р. сім'я Баженових переїхала до м. Хмельницького, де Лев Баженов завершив свою шкільну освіту і вступив на навчання до місцевого кооперативного технікуму, після чого у 1963 р. встиг постажуватися на посаді продавця магазину господарчих товарів.

Творчий пошук себе у професії привів Лева Васильовича у 1964 р. до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, на той час історичний факультет саме відокремився від філологічного. Талановитий студент завжди знаходив підтримку викладачів. Помітив і підтримав потяг юнака до науки і професор Леонід Антонович Коваленко. Вже 1965 р. Лев Баженов очолив студентське наукове товариство і займався науковою роботою у ньому до випуску [7, с.5]. Вершиною студентської наукової роботи стали: дипломна робота «Польське повстання 1830-1831 рр. на Поділлі» та доповідь з вказаної тематики на четвертій міжнародній науковій конференції істориків-славистів у м.Мінську [5, с.29].

Після закінчення інституту з відзнакою у червні 1968 р. за направленням Міністерства освіти України Лев Васильович прибув на роботу у середню школу с. Грушка Володарськ-Волинського району Житомирської області. За рік учителювання він встиг створити історичний кабінет, фотостудію, організувати туристичні походи учнів по пам'ятним місцям Волині, підготував і провів першу в районі краєзнавчу конференцію про яку писали у місцевій пресі [8]. Рік роботи на Волині був школою практичної педагогіки, посилив інтерес до наукової діяльності.

У вересні 1969 р. Лев Васильович повернувся до рідного педінституту на посаду асистента кафедри всесвітньої історії яку очолював професор Л.А.Коваленко. Вченою радою історичного факультету в 1972 р. був обраний старшим викладачем, а після успішного захисту дисертації, з проблеми польсько-російського протистояння у 30-і рр. XIX ст. на Поділлі, отримав науковий ступінь кандидата історичних наук і посаду доцента. У 1975 р. викладацьким колективом історичного факультету Лева Васильовича обрали деканом і на цій посаді працював до 1993 р. – 18 років! За цей період Л.В.Баженов чимало зробив для розбудови факультету, зміцнення його матеріальної бази, зростання кадрового науково-педагогічного потенціалу, випуску висококваліфікованих фахівців. Зусиллями декана історичний факультет впевнено посів одне із провідних місць з-поміж однорідних у системі педагогічних вишів України. За цей час він підготував на історичному факультеті більше 5 тис. фахівців: читав їм курс історії стародавнього світу, основ наукових досліджень, керував написанням сту-

дентських наукових робіт. З глибокою вдячністю і теплотою студенти, вихованці Лева Васильвича, постійно згадують свого декана. Тільки серед випускників 1982 р. знаходимо два доктори наук (Борисевич С., Марчук В.), три кандидати наук (Байдич В., Гуменюк А., Хоптяр Ю.), директорів (Погорілець О., Станіслав Г.) та інших.

Поруч із адміністративною діяльністю Лев Васильович активно займався наукою. Окрім регіоналістики, увагу привернули проблеми краєзнавчої історіографії, славістики. Помітною подією став вихід 1993 р. його бібліографічного довідника про дослідників Поділля, який супроводжувався глибоким історіографічним аналізом краєзнавчих процесів у регіоні з літописних часів до початку третьої української незалежності [2]. Через два роки побачила світ головна його монографія про історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. [3], а 1996 р. відбувся успішний захист докторської дисертації «Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець ХУІІІ – перші десятиріччя ХХ ст.)».

Важливим напрямком наукової діяльності Л.В.Баженова стала українська славістика, зокрема полоністика. Окрім зазначених, з'явилася низка інших не менш важливих досліджень про зв'язок польського національно-визвольного руху з діяльністю декабристів, проблемні питання українсько-польського історичного діалогу, взаємини українського і польського населення на Поділлі і Волині. Він брав участь у важливих міжнародних славістичних форумах у Житомирі, Кам'янці-Подільському, Львові, Мінську, Москві, Ужгороді, Харкові, Хмельницькому.

З аналогічним успіхом Лев Васильович працював у царині географічного краєзнавства, з 1981 по 1997 рр. у ролі голови Кам'янець-Подільського обласного відділу Українського географічного товариства, делегата ряду з'їздів, організатора і учасника більше 40 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, зокрема «Проблеми історичної географії Поділля» (1982), «Проблеми етнографії Поділля» (1986), «Проблеми економічної географії Поділля» (1987), «Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині» (2002), «Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи» (2014) та інші.

Професора Л.В.Баженова можна практично завжди бачити в президіях поважних наукових форумів, його з інтересом слухають учасники всеукраїнських історико-краєзнавчих конференцій, що проходять під егідою Національної спілки краєзнавців України. Достатньо згадати, що саме звернення ряду географічних форумів, ініційовані Л.В.Баженовим, увінчалися створенням Національного природного парку «Подільські Товтри». Його пропозиції про премію імені Ю.Й.Сіцінського, П.М.Бучинського,

М.Г.Смотрицького, В.І.Заремби, К.В.Широцького, М.П.Годованця для відзначення заслуг сучасних дослідників, митців 1993 р. були підтримані Хмельницькою облдержадміністрацією. Серед 17 лауреатів премії імені Ю.Й.Сіцінського в галузі історико-краєзнавчої роботи, збереження історико-краєзнавчої спадщини є і Л.В.Баженов [6, с.17-19].

Неодноразово виступав Лев Васильович на з'їздах і пленумах Національної спілки краєзнавців України як делегат від Хмельниччини, голова Хмельницької обласної організації НСКУ [9, с. 59-61]. Він очолює Центр дослідження Поділля Інституту історії України НАН України, що 1995 р. був створений при Кам'янець-Подільському педінституті. За 25 років існування Центр згуртував актив – 7 штатних, 13 позаштатних наукових співробітників, 24 почесних і 102 дійсних членів, всього – 146 осіб [1, с. с. 332-341]. Зусиллями Центру видано понад 60 монографій і книг, 14 навчальних посібників, 25 наукових збірників, сотні статей з питань краєзнавства Поділля, загальним обсягом понад 4 тис. арк. За час існування Центру кандидатські і докторські дисертації на подільськву тематику підготували й успішно захистили С.Е.Баженова, О.Л.Баженов, О.В.Білецька, С.Д.Гальчак, Е.О.Зваричук, Л.А.Іваневич, О.М.Кошель, В.С.Лозовий, А.О.Михайлик, В.А.Нестеренко, С.В.Олійник, Л.О.Осіпян, В.С.Прокопчук, Ю.В.Телячий, А.М.Трембіцький, С.М. Єсюнін та інші. Навколо Центру в своїх дослідницьких пошуках гуртується студентська молодь, магістранти, що засвідчує авторитет і популярність наукової школи та її лідера [7, с. 10].

Тільки за період з липня 2012 до червня 2020 рр. за участю та рекомендаціями до друку Центру досліджень історії Поділля і особисто Баженовим Л.В. видано 24 монографії, 102 книги, 64 наукових збірники, 23 збірники документів і матеріалів, проведено 92 міжнародні, всеукраїнські та регіональні наукові конференції, симпозиуми, круглих столів, читалень й захищено дійсними членами установи 5 докторських (А.Г.Філінюк, С.В.Маркова, М.П.Олійник, О.Б.Комарницький, А.М.Трембіцький) та 6 кандидатських дисертацій (Гуцал В.А. Степанков В.В., Хоптяр А.Ю. та інші) присвячені різним аспектам історії та культури Поділля-Хмельниччини [10, с.23].

Визнанням досягнень ученого стало призначення його 2000 р. членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з історії України при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, а 2009 р. – головою, пізніше членом, спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, обрання 1999 р. академіком Української академії історичних наук, присвоєння 2003 р. почесного звання заслуженого працівника освіти України.

Протягом тривалого часу Л.В.Баженов зумів згуртувати чимало своїх послідовників і вихованців на тлі регіональних досліджень та сформував

з них свою наукову школу, що суттєво впливає на сучасний розвиток історичного краєзнавства в Україні. Наукова школа професора Л.В.Баженова сформувалася в умовах незалежності України, до початку ХХІ ст., коли виникла суспільна, державна потреба в розбудові духовних, ідеологічних підвалин суспільства, коли звернення до історії взагалі, і історії регіонів, адміністративних формувань, окремих населених пунктів зокрема, відроджує історичну пам'ять, віру у торжество взятого курсу, формує патріотизм, гуртує націю.

До яскравих представників наукової школи належить доктор історичних наук Стефанія Едуардівна Баженова – провідний український ролезнавець, історик-полоніст. Олександр Львович Баженов, кандидат історичних наук, також ґрунтовно дослідив давньоруське Пониззя середини ХІІ – ХІІІ ст. у соціально-економічному, військово-політичному і культурно-духовному аспектах, сприяє розвитку краєзнавства, вивченні історії і культури краю та багато інших.

Водночас Л.В.Баженов як діяч краєзнавчого руху на Поділлі та Волині причетний до створення нарисів колективних видань «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область» (1971), «Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю» (1990), «Книга пам'яті України: Хмельницька область» (1995-1997), видання «Реабілітовані історією: Хмельницька область» (2000), «Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область» (2001) та інших. Він є також автором окремих видань з регіональної історії та культури і її дослідників: «Поділля в ХІХ ст.» (1990), «Василь Баженов: Сторінки життя і творчості» (2001), «Справа його життя. М.Ю. Костриця» (2002), «Вчений європейського рівня: І.С.Винокур» (2005), дослідження «Alma Mater подільського краєзнавства» (2005), у співавторстві із Задорожнюком А.Б. «Володимир Січинський і Україна» (2017). Загалом творчий доробок Л.В.Баженова складає кілька сотень наукових і науково-популярних праць.

Так протягом 50-річного періоду активної життєдіяльності поступово сформувався висококваліфікований, визнаний в Україні і далеко за її межами вчений – Л.В.Баженов. За вагомих внесок у розвиток вищої школи Лев Васильович удостоєний почесного звання «Заслужений працівник освіти України», Почесних грамот та нагрудного знака «Відмінник освіти України» МОН України, відзнаки «За вагомий внесок у розвиток освіти і науки в Кам'янці-Подільському державному університеті», медалі «Ветеран праці Кам'янці-Подільського державного університету», премії в галузі краєзнавчої діяльності ім. Д.Яворницького та інших.

Професор Л.В.Баженов вбачає перспективи у подальшій розробці джерельної бази історико-регіональних досліджень, поширенні зв'язків на діаспору, залученні її джерел і напрацювань до поглибленого поділез-

навчого пошуку, історіографічному осмисленні здобутків краєзнавства доби незалежності, виданні підручників і посібників з основ вузівського і шкільного краєзнавства, подільського енциклопедичного і шкільного словників, сприянні дисертаційного розгляду різних проблем поділезнавства сучасним поколінням дослідників, виданні нової колективної праці «Енциклопедії Хмельниччини» та інше.

Перспективи широкі, а запорукою їх реалізації є згуртована школа науковців-дослідників, рівень авторитету і можливостей визнаного лідера – доктора історичних наук, професора, академіка, заслуженого працівника освіти України Лева Васильовича Баженова, який входить до «золотого фонду» К-ПНУ імені Івана Огієнка.

Джерела та література:

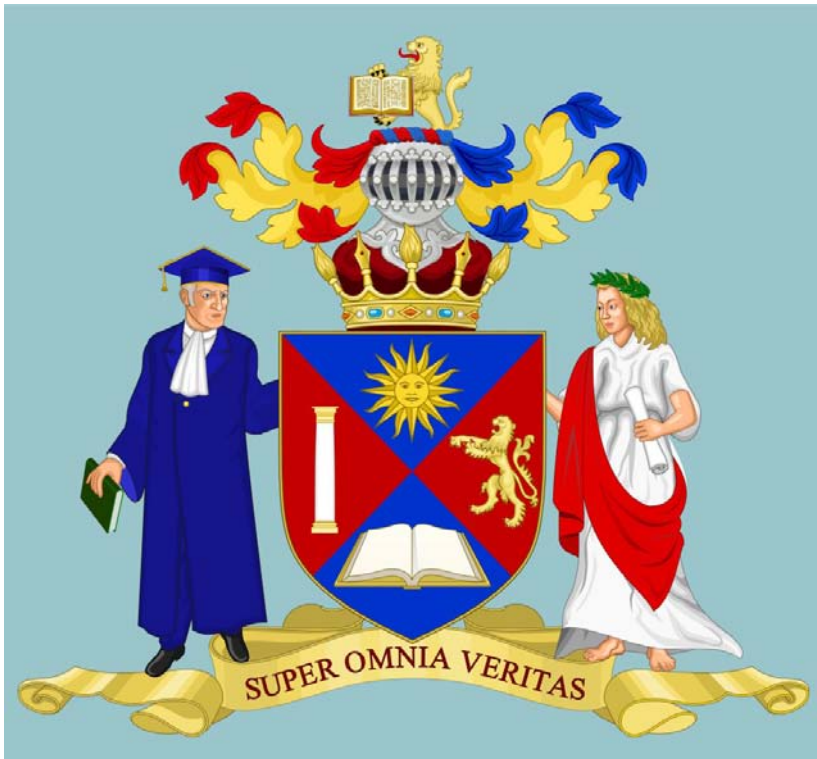
1. Баженов Л.В. Alma Mater подільського краєзнавства / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С.332-341.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В.Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
3. Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України XIX – на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Бібліографія / Л.В.Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.
4. Баженов Л.В., Кузін Б.С. Василь Баженов. Сторінки життя і творчості. – Хмельницький, 2001. – 60 с.
5. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т.1. – 796 с.
6. Див.: Лауреати обласних премій Хмельниччини: бібліогр. покажч. / Редкол.: Н.М.Синиця, В.О.Мельник, С.Б.Гук та ін. – Хмельницький, 2004. – С. 17-19.
7. Лідер наукової школи (До 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В.Баженова) / О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 180 с.
8. Прапор (сmt. Володарськ-Волинський). – 1969. – 22 травня.
9. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 р.): матеріали та документи – К.: Академія, 2004. – С. 59-61.
10. Матеріали ХУІ Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції, 25-річчю діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при К-ПНУ імені Івана Огієнка / [ред. кол. Копилов С.А., Реснт О.П., Баженов Л.В. та ін.] – Кам'янець-Подільський. : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. – С.141-146. (488 с.).

*Гльїнський В.М.,
Гльїнський С.В.
м. Хмельницький*

ГЕРБ Баженова Лева Васильовича

Складові елементи, які використані у гербі, відібрані з урахування наукових, посадових і творчих здобутків та заслуг армієра (власника герба) на ниві вищої світи та науки.

Лев Васильович Баженов – український історик. Доктор історичних наук. Професор. Академік Української академії наук, директор Центру дослідження історії Поділля інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Голова Хмельницького обласного відділення Національної спілки краєзнавців України.



Опис герба

Щит розділений на чотири частини діагональним скошенням. У першому, синьому полі – **золоте усміхнене сонце**. У другому, червоному полі – **срібна антична колона**. У третьому, червоному полі – **срібний лев**, що йде. У четвертому, синьому полі – **срібна відкрита книга**. Щит – увінчаний золотою просвітницькою короною. У нашоломнику, на червоно-синьому бурелеті – лев, що виникає, із відкритою книгою у лапах.

Щитотримачі: **чоловік в академічній мантиї** та академічному головному уборі (бонеті) із книгою у руці та **муза історії Кліо** із сувоєм в руці. Девіз: «SUPER OMNIA VERITAS» (Істина понад усе).

Пояснення символів

Золоте усміхнене сонце – символ світла, тепла, історичний символ Поділля, вивчення історії якого займається власник даного герба.

Срібна антична колона – символ стабільності, стійкості, рівноваги, символ перемоги та історичної пам'яті.

Срібний лев – символ сили, благородства, в даному гербі – асоціюється з іменем власника герба.

Срібна відкрита книга – символ мудрості, знань, навчання, освіти і науки.

Щитотримачі – зовнішні елементи герба, які несуть допоміжну інформацію про армігера. **Чоловік в академічній мантиї** асоціюється із статусом власника герба – науковця, професора, академіка. Жіноча фігура – **муза історії Кліо**, служінню якій присвятив свою наукову діяльність армігер.

Синій колір символізує вірність, відданість, святковість, чистоту, справедливість і благородність, гордість і славу.

Червоний колір – в геральдиці вважається найблагороднішим з усіх кольорів, втілює та уособлює такі якості як справедливість, любов, мужність, хоробрість, відвагу, доблесть і благородну силу, славну історичну пам'ять.

Автори герба

Валентин Ільїнський та Сергій Ільїнський

ФОТОХРОНІКА КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ



Розширене засідання Президії Хмельницької обласної організації НСКУ, 2015 р.



Урочисте зібрання до 100-річчя письменника Василя Баженова у Хмельницькій школі №6 – праворуч від центру – Баженов Л.В., його онук та син. 2016 р.



Голова НСКУ Реєнт О.П. та голова Хмельницької обласної організації НСКУ Баженов Л.В. з учасниками науково-краєзнавчої експедиції «Історико-культурна спадщина Хмельниччини», с. Пилява, 2017 р.



Баженов Л.В. ознайомлює учасників науково-краєзнавчої експедиції «Історико-культурна спадщина Хмельниччини» з результатами досліджень козацьких хрестів, с. Пилява, 2017 р.



Виступ Баженова Л.В. на Президії НКСУ, м. Київ, 2018 р.



Засідання Президії Хмельницької обласної організації НСКУ відкриває Баженов Л.В., 2019 р.



Краєзнавці Поділля, 2020 р.



Баженев Л.В. на чолі краєзнавців Поділля-Хмельниччини, 2020 р.



Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України та Хмельницького
церковно-історичного товариства нагороджують цією Почесною
Грамотою

**Баженова
Лева Васильовича,**

доктора історичних наук, професора, академіка УАН, голову
Хмельницької обласної організації НСКУ, керівника Центру
дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН
України при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, Почесного краєзнавця України за багаторітню
плідну наукову і організаційну діяльність на краєзнавчій ниві
Поділля-Хмельниччини та України і з нагоди 75-річчя від дня
народження.

З глибокою шанобою і повагою
Голова Братства Хмельницької
міської організації НСКУ та
Хмельницького церковно-історичного
товариства історичних наук,
Поділля-Хмельниччини та України

Ю. Блаженко
Ю. Блаженко

01 січня 2021 року
м. Хмельницький

*Адамський В. Р.,
м. Хмельницький*

ВИБОРИ ДО НОВО-УШИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ У 1917 РОЦІ

У статті аналізується виборче законодавство, яке регулювало порядок формування міських самоврядних органів після Лютневої революції 1917 р. та протікання виборчого процесу у м. Нова Ушиця Подільської губернії. Вперше подаються повні списки виборчих суб'єктів та персональний склад гласних Ново-Ушицької міської думи та кандидатів до них, обраних на виборах 29 серпня 1917 р.

Ключові слова: *законодавство, вибори, місцеве самоврядування, Нова Ушиця, політичні партії, національні угруповання, міська дума.*

Муніципальним виборчим процесам 1917 р. новітньою історіографією приділено чимало уваги. Однак регіональний вимір формування органів місцевого самоврядування, який відбувався за якісно відмінної суспільно-політичної ситуації до сьогодні вивчений не достатньо. Вибори до Ново-Ушицької міської думи у 1917 р. у цьому відношенні не є винятком. Принаймні, ми не можемо назвати жодної статті, в якій бодай опосередковано розглядалися б перипетії перших вільних виборів з формування місцевих органів самоврядування у м. Нова Ушиця. Відтак у пропонованій студії ставиться за мету проаналізувати зміни виборчого законодавства та організацію виборчого процесу в одному із стратегічних повітових центрів Подільської губернії.

На час падіння монархії у Росії м. Нова Ушиця мало статус повітового міста, де проживало трохи більше 8000 жителів [1]. Найбільш чисельною національною групою були євреї, котрих нараховувалося близько 35% осіб, росіян – 33%, українців – 28% та поляків – майже 3% [2]. У системі міської влади функціонував інститут міського голови, представницький орган – міська дума та її виконавчий підрозділ – міська управа.

Лютнева революція 1917 р. призвела до радикальних змін багатьох сфер суспільно-політичного життя. Зокрема, була істотно змодернізована правова основа функціонування усієї системи самоуправління. Щодо міських дум, то базовими нормотворчими документами, які врегулювали їхню діяльність, виступали постанова Тимчасового уряду «Про проведення виборів гласних міських дум і про дільничні міські управління»,

невід'ємною частиною якої виступали два додатки – «Тимчасові правила щодо проведення виборів гласних міських дум» та «Тимчасові правила про дільничні міські управління» від 15 квітня 1917 р., а також постанова від 9 червня 1917 р. «Про зміну діючого Статуту про суспільне управління міст» [3; 4].

Порядок здійснення процедури виборів регламентував додаток першого документу. Загалом «Тимчасові правила» включали у себе 37 статей. Припис першої з них зобов'язував міські управи та міських старост, в яких діяло міське Положення 1892 р., терміново приступити до складання виборчих списків як першого кроку з організації виборчого процесу [5].

Гласні обиралися на термін до 1 січня 1919 р. Кількісний склад депутатського корпусу для м. Нова Ушиця визначався спеціальним розписом і становив 26 гласних [6].

Статті 3–5 «Тимчасових правил» регламентували коло осіб, які володіли активним виборчим правом. Ним користувалися громадяни обох статей всіх національностей і віросповідань, які досягли на момент складання виборчих списків двадцять років, проживали в цьому місті або мали в ньому житло, чи перебували на службі, врешті, якщо в них були інші, пов'язані з містом, справи. Військовослужбовці міських гарнізонів допускалися до виборів на загальних засадах.

Окремою нормою регламентувався перелік осіб, котрі не могли брати участі у виборах. До них, зокрема, відносилися вищі представники адміністративної влади, їхні заступники та помічники; особи, котрі перебували на службі в органах міліції; ченці та особи, визнані у встановленому законом порядку божевільними та глухонімими. Також позбавлялись права брати участь у виборах особи, засуджені судом до покарання за корисливі злочини та злочини проти виборчого права, поки не пройде три роки, з часу відбуття покарання [7].

Пасивним виборчим правом, тобто, можливістю бути обраними, володіли не тільки носії активного виборчого права, але й інші особи, котрі хоч і не проживали в місті, а відтак не мали з ним безпосередніх зв'язків, але відповідали іншим вищезазначеним вимогам.

Статті 8–12 «Тимчасових правил» регулювали порядок складання та оприлюднення списків виборців. Так, протягом двох тижнів з часу опублікування постанови, міські управи або міські старости мали скласти список виборців, який виставлявся для загального ознайомлення. Протягом наступних п'яти днів виборці мали право подавати скарги на неправильність або неповноту складання цих списків. В наступні п'ять днів ці скарги повинні були розглянути міські управи або міські старости і про результати розгляду повідомити заявників. У разі негативної відповіді останні мали право у трьохденний термін звернутися з протестом чи скаргою до

адміністративного суду, рішення якого належали до виконання або спрямовувалися на розгляд до Урядового Сенату. Оновлені списки не менше як за два тижні до дня виборів знову оприлюднювалися для загального ознайомлення. Особи, які не були внесені до списків до участі у виборах не допускалися [8].

Власне самі вибори мали відбуватися у вихідний або святковий день. Виборчі дільниці для подачі записок працювали з дев'ятої години ранку до дев'ятої години вечора. Про день, час і місце виборів міський голова за рішенням відповідної думи у належний спосіб мав довести до загального відома усіх жителів.

Вибори відбувалися за пропорційною виборчою системою. Порядок подачі списків регламентувала стаття 14 «Тимчасових правил». Не пізніше десяти днів до дня проведення виборів політичні партії або групи виборців на ім'я міського голови мали подати списки кандидатів у гласні. Їхня загальна кількість не мала перевищувати загальної кількості гласних міської думи. Кожний список в обов'язковому порядку підписувався виборцями у кількості не менше половини від загальної кількості гласних думи. При цьому один виборець мав право завізувати лише один виборчий список. Списки нумерувалися у порядку їх поступлення і за бажанням заявників виставлялися для загального ознайомлення [9].

Для проведення виборів утворювалася міська виборча комісія під керівництвом міського голови. Останній мав право запросити до комісії трьох осіб із середовища виборців. Крім того, до складу комісії мав право увійти представник від політичних партій або груп, які подали список кандидатів у гласні. За аналогічною процедурою формувалися і дільничні виборчі комісії.

У низці статей «Тимчасових правил» виписувалася процедура голосування. Особа кожного виборця засвідчувалася виборчою карткою, в якій зазначалося прізвище, ім'я та по батькові виборця та вказувалося місце проведення виборів. Цю картку потрібно було отримати в міській управі. Виборець мав позначити у картці номер списку тієї партії чи групи, за яку він голосує, вкласти її непрозорий конверт та подати голові комісії. Останній у присутності членів комісії та виборців опускав його в опечатаний ящик [10].

Наступного дня дільничні виборчі комісії у відкритому засіданні і в присутності виборців, які виявили бажання бути присутніми на засіданнях, мали провести підрахунок голосів. Результати фіксувалися у спеціальному протоколі, який у той же день за підписом голови та членів комісії надавався до міської виборчої комісії. Остання також у відкритому засіданні мала провести підрахунок за кожний виборчий список. Для визначення кількості гласних, що припадали на кожний заявлений список,

загальну кількість гласних міської думи множили на число поданих за даний список голосів та ділили на число голосів, що були подані у виборчому окрузі за усі списки. До складу гласних з кожного списку зараховувалася в порядку запису у ньому кандидатів така кількість, яка відповідала отриманому від ділення повному числу. Після встановлення загальної кількості вибраних гласних, виборча комісія усіх останніх осіб, які були у списках і не увійшли до складу гласних, заносила в список кандидатів до них.

По закінченні підрахунків складався відповідний протокол, зачитувався у відкритому засіданні та скріплювався підписами голови, членів та секретаря комісії. Протягом трьох днів учасники виборчого процесу мали право подавати представникові вищої адміністративної влади скарги на помічені під час виборів порушення. Адміністративний суд у семиденний термін мав їх розглянути та винести остаточне рішення [11].

Стаття 33 «Тимчасових правил» зобов'язувала міську управу після виборчого процесу скласти кінцевий список гласних та кандидатів до них по кожному із заявлених виборцями списків. Ці списки мали бути опублікованими у місцевих часописах, а також оприлюдненими для загального ознайомлення і в інший спосіб, які визначить міська дума [12]. Як бачимо, порівняно з попереднім муніципальним законодавством пропонувані новації суттєво розширювали можливості жителів впливати на формування представницького самоврядного органу.

Однак цим зміни не вичерпувалися. Напередодні організації виборчого процесу Тимчасовий уряд змінив і законодавчу основу їх діяльності. Зокрема, суттєво було розширено права муніципалітетів у фінансовій сфері. Міські думи могли самостійно розпоряджатися зборами та податками, які надійшли у міський бюджет. Також думи отримували право самостійно вибирати міських голів, які очолювали керівництво міськими управами, а на чолі самоврядного органу терміном на один рік обирався свій голова [13].

Інші положення постанови не тільки розширювали права міських громадських управлінь, але й збільшували обов'язки та відповідно відповідальність за певні напрямки діяльності. Так, у соціальній сфері самоврядування міст могло організовувати біржі праці та проводити громадські роботи для боротьби з безробіттям. Важливим нововведенням був дозвіл на утримання думами будинків з дешевими квартирами для бідняків, на проведення юридичних консультацій для населення. Також значно посилювалася роль муніципальних органів в сфері організації громадського порядку. Вони отримали можливість значно більшого впливу на діяльність правоохоронних органів, міліції, яка прийшла на зміну поліцейській службі. Врешті, міські управління мали опікуватись установами, метою

яких було морально-етичне виховання міського населення і боротьба з пияцтвом [14].

Зрозуміло, усе це в своїй сукупності збільшувало роль органів самоврядування на місцях і мало б посилити інтерес різних категорій громадян до виборчого процесу.

Громадськість Нової Ушиці, здавалося б, підтвердила цей факт. Специфіка виборчого процесу у місті полягала в тому, що жителями було виставлено 12 виборчих списків, але формувалися вони не на партійній основі, а шляхом об'єднання громадськості. Серед них чітко простежувалися команди, які в основу об'єднання ставили етнічний фактор. Щоправда, виборча комісія не зареєструвала три списки, оскільки вони були оформлені не у відповідності до норм чинного законодавства [15].

Відтак жителям міста було запропоновано для голосування дев'ять виборчих списків. Список № 1 містив 26 кандидатів у гласні: О. О. Зновицький, М. І. Сливинський, І. Г. Бачинський, І. І. Мельник, Г. І. Чернюк, О. М. Грудзинський, Є. В. Бойко, М. І. Майорчак, А. Ф. Мокрий, Г. С. Шевчук, А. П. Куйбіда, М. К. Соколовський, С. Д. Бородатий, А. М. Нешпіль, П. Ф. Черномизий, К. С. Бойко, М. В. Ковальський, К. М. Лотоцький, Л. Л. Лукасевич, С. А. Холявка, М. І. Денисевич, Г. С. Дзюбелюк, В. Г. Гарнюк, С. С. Лотоцька, П. І. Романюк, Д. О. Сницар [16]. Список № 2 містив 3 кандидати у гласні: Ш. Н. Ейдельман, Л. Х. Бухштабер, Я. Х. Маламуд [17]. Список № 3 містив також 3 кандидатів у гласні: І. Х. Полячек, Я. К. Кравець, І. П. Бронштейн [18]. Список № 4 містив 12 кандидатів у гласні: Є. І. Ромишовський, Л. М. Дурач, С. Й. Шмідт, К. К. Красовський, ксьондз Я. П. Кухарський, І. М. Головецький, С. І. Невенгловський, Е. М. Красуський, Й. М. Завистовський, Л. І. Дрехслер, Ф. М. Карбовський [19]. Список № 5 містив 2 кандидати у гласні: М. Б. Кац, М. М. Кац [20]. Список № 6 містив прізвище одного кандидата у гласні: М. Х. Гельман [21]. Список № 8 містив 5 кандидатів у гласні: В. В. Кобилецький, І. Я. Томашевський, М. В. Ковальський, Є. П. Черномиз, З. А. Кульбіда [22]. Список № 10 містив 2 кандидати у гласні: М. Ш. Шендебільський, П. С. Бекерман [23]. Список № 11 містив прізвище одного кандидата у гласні: І. М. Зігберман [24].

Якісною ознакою перших вільних міських виборів у Новій Ушиці є відсутність українського списку, що до певної міри характеризує стан руху в місті у цей час. Однак українці були представлені у межах першого виборчого списку.

День виборів був визначений на 29 серпня 1917 р. Голосування тривало від 9 год. 20 хв. ранку до 9 години вечора у приміщенні міської управи. Виборча комісія працювала у такому складі: голова комісії О. М. Грудзинський та члени: присяжний повірений О. О. Зновицький, лікар Л. М. Ду-

рач та І. М. Зігберман. Секретарем комісії на запрошення міського голови був Ф. П. Бондар. Крім того, спостерігати за роботою комісії з'явилися Є. І. Ромишовський, Н. Ейдельман, Л. Ракита та Я. Карбер [25].

Перед початком голосування голова комісії зачитав норми 3-5 статей «Тимчасових правил щодо проведення виборів гласних міських дум», опломбував скриньку для голосування та запросив присутніх громадян до здійснення свого волевиявлення. Явка на міських виборах була посередньою. Із 2997 виборців, занесених у виборчі списки, зокрема 60 військових, які голосували разом з іншими громадянами, своїм правом скористалося лише 1728 особи, зокрема 48 військових, тобто 57,6% [26].

Після завершення подачі виборчих записок ящик заклеїли папером, на якому поставили три печатки – міської управи, міського голови та члена комісії Є. І. Ромишовського. Крім того, свої підписи на папері поставили усі члени комісії та присутні спостерігачі: І. І. Мельник, І. М. Завистовський, Я. І. Полячок та К. М. Лотоцький. Двері до управи були зачинені, оберігати ящик із записками залишили міського міліціонера В. Рогатюка, а на вході до приміщення управи поставили ще одного чергового міліціонера Гребенюка [27].

Наступного дня виборча комісія зібралася на засідання о 9 год. 15 хв. ранку в наступному складі: О. М. Грудзинський, О. О. Зновицький, Л. М. Дурач, І. М. Зігберман, Є. І. Ромишовський, Н. А. Ейдельман, Л. М. Ракита та Ф. П. Бондар. На засідання також прийшли І. М. Завистовський, І. І. Мельник, Я. І. Полячек, К. Я. Кравець та Г. Здохненко. Голова зняв із ящиків печатки, які не були пошкодженими, та розпочався підрахунок голосів. Із наявних 1728 записок 28 були визнані недійсними в силу неправильного їхнього заповнення.

У результаті волевиявлення комісія зафіксувала такі дані. За список № 1 було подано 962 записки, за список № 2 – 60, за список № 3 – 112, за список № 4 – 157, за список № 5 – 104, за список № 6 – 8, за список № 8 – 22, за список № 10 – 172, за список № 11 – 103 [28].

З огляду на пізній час, комісія о 9 год. вечора закрила засідання. Нове було призначено на наступний день. Воно відкрилося о 9 год. 25 хв. у приміщенні міської управи в складі голови О. М. Грудзинського та членів – О. О. Зновицького, Л. М. Дурача та І. М. Зігбермана. Обов'язки секретаря виконував Ф. П. Бондар.

Виборча комісія провела розподіл загальної кількості гласних між заявленими списками пропорційно кількості голосів, поданих за кожний з цих списків. Після цього комісія ухвалила рішення про закриття своєї діяльності, передавши виборче діловодство Ушицькому повітовому комісару, а список гласних спрямувавши редакціям «Подольських губернських ведомостей» та «Известиям Ново-Ушицкого Совета рабочих и солдатских

депутатов» для інформування громадськості. Крім того, списки гласних міської думи вирішили вивісити у людних місцях [29].

Відповідно до Ново-Ушицької міської думи від списку № 1 було обрано 15 гласних, від списку № 2 – 1, від списку № 3 – 2, від списку № 4 – 3, від списку № 5 – 2, від списку № 10 – 2, від списку № 11 – 1. Від списків № 6 та № 8 не було обрано жодного гласного [30].

Отже, від списку № 1 до міської думи увійшли: О. О. Зновицький, М. І. Сливинський, І. Г. Бачинський, І. І. Мельник, Г. І. Чернюк, О. М. Грузинський, Є. В. Бойко, М. І. Майорчак, А. Ф. Мокрий, Г. С. Шевчук, А. П. Куйбіда, М. К. Соколовський, С. Д. Бородатий, А. М. Нешпіль, П. Ф. Черномизий; від списку № 2 – Ш. Н. Ейдельман; від списку № 3 – І. Х. Полячок, Я. К. Кравець; від списку № 4 – Є. І. Ромишовський, Л. М. Дурач, С. Й. Шмідт; від списку № 5 – М. Б. Кац, М. М. Кац; від списку № 10 – М. Ш. Шендебульський, П. С. Веккерман; від списку № 11 – І. М. Зігберман [31].

Таким чином, муніципальні вибори 1917 р. стали першими загальними демократичними виборами, які відбулися за якісно нових політичних обставин, характерними рисами яких стало демократичне середовище, незрозуміність партійної системи, мінливість поглядів виборців. Вибори у Новій Ушиці засвідчили домінуючий вплив національного та соціального чинника на результати виборів та достатньо штучне об'єднання громадськості міста. Перемогу отримав перший список, репрезентанти якого сповідували соціалістичні гасла. Провела до думи своїх представників польська етнічна група та представники єврейської спільноти. Українство міста на цьому етапі суспільного розвитку не змогло виступити консолідованою політичною командою. Тому до думи потрапили лише окремі його діячі за списками першої групи.

Джерела:

1. Єсюнін С. М. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монограф. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. С. 50.
2. Там само. С. 63.
3. Постановление Временного правительства о производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях. *Вестник Временного правительства*. 1917. 16 (29) апреля.
4. Постановление Временного правительства об изменении действующего Положения об общественном управлении городов. *Вестник Временного правительства*. 1917. 29 июля (11 августа).
5. Постановление Временного правительства о производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях. *Вестник Временного правительства*. 1917. 16 (29) апреля.

6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 67 зв.
7. Постановление Временного правительства о производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях. *Вестник Временного правительства*. 1917. 16 (29) апреля.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Постановление Временного правительства об изменении действующего Положения об общественном управлении городов. *Вестник Временного правительства*. 1917. 29 июля (11 августа).
14. Там само.
15. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 67 зв.
16. Там само. Арк. 77.
17. Там само. Арк. 78.
18. Там само. Арк. 79.
19. Там само. Арк. 80.
20. Там само. Арк. 81.
21. Там само. Арк. 82.
22. Там само. Арк. 83.
23. Там само. Арк. 84.
24. Там само. Арк. 85.
25. Там само. Арк. 69.
26. Там само. Арк. 67.
27. Там само. Арк. 69–69 зв.
28. Там само. Арк. 70–70 зв.
29. Там само. Арк. 71.
30. Там само. 67 зв.
31. Там само. Арк. 74 зв.–75.

ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ І ПОДІЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ

Розглядаються історіографічні підходи до з'ясування історичної ролі в Україні гетьмана Івана Остаповича Виговського (бл. 1608 – 27 бер. 1664 рр.) та наводяться й аналізуються факти його перебування в різних місцях Подільської землі від 1648 до 1664 рр.

Ключові слова: *Іван Виговський, національно-визвольні змагання, Гетьманщина, гетьман, Гадяцький договір 1658 р., Поділля, м. Бар, м. Жванець, м. Кам'янець-Подільський, історіографія.*

Іван Остапович Виговський, представник українського шляхетського роду Виговських гербу Абданк, одна ключових фігур національної революції в Україні середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького, талановитий адміністратор, воєначальник, дипломат, з 1650 по 1657 рр. генеральний писар, голова уряду козацько-селянської держави, з 1657 р. регент сина Великого гетьмана Юрія Хмельницького, і, головне, у 1657-1659 рр. другий гетьман незалежної України, її палкий патріот, посів суперечливе місце та різні оцінки своєї діяльності у вітчизняній та зарубіжній історіографії XIX – початку XXI ст. По різному цю постать характеризували відомі українські історики М. Костомаров [1], В. Антонович [2], М. Грушевський [3], О. Апанович [4], Ю. Мицик [5], В. Степанков і В. Смолій [6], Т. Яковлева [7] й чимало інших, але всі вони визнали незаперечну його важливу роль у національно-визвольних змаганнях тієї епохи.

Абсолютна більшість дослідників життя і подвижництва І. Виговського єдині в позитивній його оцінці, коли він у 1648 р. перейшов на службу до Б. Хмельницького, дав клятву йому вірності й цілком підтримував усі дії Великого гетьмана зі створення Української держави, був його успішним до налагодження дипломатичної служби, розбудови козацької розвідки й контррозвідки, складання й поширення універсалів, у встановленні системи управління на визволеній території України.

Ситуація змінилася після смерті Б. Хмельницького, коли І. Виговський, ставши гетьманом, з одного боку, побачив значні порушення зі сторони Московії умов Переяславського договору 1654 р. у частині грубого втручання в справи України і прагнення посилити в ній свою владу, а, з другого, - перешкоджання тією ж Московією у сходженні його на посаду гетьмана у 1657 р. і на перших порах не визнання його гетьманства, організацією нею внутрішньо-політичної опозиції проти нього в колах козацької старшини. Таке протистояння, зрештою, призвело до підписання

16 вересня 1658 р. відомої Гадяцької угоди між Україною та Річчю Посполитою, яка фактично денонсувала Переяславський договір з Московією. Основною умовою Гадяцької угоди було входження українських земель під назвою «Великого князівства Руського», як третьої рівноправної одиниці нарівні з Польщею та Литвою, до складу Речі Посполитої, але зі статусом автономії. Проте такий статус був кроком назад порівняно з незалежною Україною і нівелював результати національно-визвольних змагань середини XVII ст. Варшавський сейм поспішно вже 22 травня 1659 р. фактично ратифікував Гадяцький договір, а 4 червня цього ж року, як доповнення, королівська канцелярія видала І. Виговському спеціальний диплом за заслуги гетьмана перед польською Короною, присвоївши йому титул великого князя Руського та звання сенатора Польщі, а в матеріальному плані – надала землі в спадкове володіння на Поділлі та Волині [5; 8].

Проти підписання Гадяцького договору І. Виговським практично повстали всі антипольски налаштовані козацька старшина та низове козацтво й відкрито виступила Московія, яка надіслала в Україну свої війська, які зазнали нищівну поразку 1659 року під Конотопом (битвою керував І. Виговський). Тому ця угода так і не була реалізована, а І. Виговський змушений був у вересні 1659 р. зректися своєї посади і передати гетьманство Юрію Хмельницькому. Саме ці і наступні події, пов'язані з І. Виговським, й викликали розбрат щодо оцінок цієї постаті в історіографії.

Незаперечним фактом залишається той факт, що з 1648 по 1664 рр. Іван Виговський перебував на вершині національно-визвольних змагань в Україні, був одним з творців її політикуму, в центрі міжнародних відносин і державного будівництва, наприкінці свого життя, коли настала Руїна, прагнув об'єднати Україну в одну Гетьманщину, але це йому не вдалося [4; 5].

У цьому контексті для сучасної історіографії є не тільки зрозуміти вчинки І. Виговського і реабілітувати цю постать, але й простежити його діяльність і зв'язки з українськими землями на регіональному рівні, в даному випадку з Поділлям, яке було серцевиною національно-визвольних змагань.

Як відомо, І. Виговський напередодні Хмельниччини служив у польському війську коронного гетьмана Миколи Потоцького, яке було кинуте на придушення повстання Запорозької Січі під проводом Б. Хмельницького 16 травня 1648 р. у битві під Жовтими Водами, де українські козаки здобули перемогу, ротмістр І. Виговський під час атаки на козаків був поранений і непритомний потрапив у полон до татар. Проте вже наприкінці травня цього ж року Б. Хмельницький за однією з версій викупив І. Виговського, якого знав як високоосвічену людину і хороброго воїна, а

за другою, – обміняв у татар і навіть посадив його у в'язницю. Проте нездовзі І. Виговський дав клятву на вірність Б. Хмельницькому і його справи, і опинився при штабі Великого гетьмана [5; 6]. Вже у вересні 1648 р. І. Виговський поряд з Б. Хмельницьким бере участь у відомій переможній битві українського війська під Пилявою (Пилявцями), що на Поділлі, командує одним із підрозділів кавалерії, Звідси через Меджибіж і Старокоштанів він діє у складі визвольного походу по західноукраїнським землям до Львова.

З цього часу І. Виговський учасник майже всіх походів і основних битв українського війська під Збаражем і Зборовом (1649), Берестечком (1651) та всіх наступних інших, з 1650 р. на посаді генерального писаря та як голова козацького уряду при гетьмані він бере участь у плануванні військових операцій, у дипломатичних зносинах з Московією, Туреччиною, Кримським ханством, європейськими державами, в управлінні звільнених територій України від Речі Посполитої.

Вдруге І. Виговський з'явився на Поділлі, беручи участь у поході українського війська на чолі з Б. Хмельницьким у серпні 1650 року на Молдову, який проходив через Брацлавщину, Ямпільщину цього краю, й відзначився вдалими дипломатичними переговорами і зносинами на користь України.

Втретє, генеральний писар був поруч з Богданом Хмельницьким і брав участь у відомій переможній битві під Батогом, що на Східному Поділлі 12 червня 1652 р.

Вчетверте більш тривалий час Іван Виговський перебував на Західному Поділлі під час відомої Жванецької облоги на Дністрі, коли українські війська у жовтні-листопаді-грудні 1653 р. оточили польську армію короля Яна II Казимира, і тільки зрада союзників татар не дозволила їй повністю полонити. Виговський перебував при штабі Б. Хмельницького у м. Барі, містечках Жванці, Гусятині та інших місцях краю, забезпечуючи дипломатичні зносини на користь України, і після закінчення баталії разом з Великим гетьманом відбув на Переяславську раду. За кілька місяців перебування на Поділлі він мав змогу детально ознайомитися з цим регіоном, розібратися в особливостях і складнощах соціально-економічного і політичного життя населення краю.

Коли влітку 1655 р. Б. Хмельницький здійснив військовий похід до Кам'янця-Подільського і взяв це місто в облогу, що тоді було форпостом Речі Посполитої. Тоді І. Виговський командував значними підрозділами козаків і штурмом міських укралень. Проте взяти місто-цитадель козаки не спромоглися, Богдан Хмельницький з-під Кам'янця продовжив свій похід до Львова. Підрозділи І. Виговського відзначилися тоді взяттям м. Чорткова на Західному Поділлі (тепер Тернопільщина).

Нарешті, після підписання Гадяцького договору 1658 р., про який ми писали вище, гетьману І. Виговському, як винагороду, були надані польською Короною у спадкову власність землі Барського староства на Поділлі і Любомльського староства на Волині. Коли ж у 1659 р. І. Виговський втратив гетьманську владу, то він у цьому ж році, як тоді було прийнято казати, осів разом з сім'ю в м. Барі Подільського воєводства, яке було під владою Речі Посполитої. Нам достеменно невідомо, як йому жилося в Барі до 1664 року, як він управляв староством, селами, землею (для цього потрібне спеціальне дослідження), але відомо, що мав певні статки від своїх маєтностей, що містечко Деражня, тепер Хмельницької області, також входило до його володінь [9, с. 958].

Проте І. Виговський був неспокійної вдачі, не бажав політичного забуття, не мирився з гетьманами Юрієм Хмельницьким, потім Павлом Тетерею, обурювався розколом Гетьманщини на Лівобережну і Правобережну з двома гетьманами, ставив за мету знову домогтися гетьманської булави та об'єднати Україну в єдину державу. Тому він часто виїжджав з Бару до Львова, Луцька, Києва, в інші свої помістя в Галичині і на Волині, брав активну участь у політичному житті й мав серйозну політичну опозицію. У 1663 р. таємно був одним з організаторів антипольського повстання у Правобережній Україні на чолі з Дмитром Сулимою. За вимогою поляків і наказом Тетері наприкінці квітня 1664 р. був арештований у м. Барі, вивезений до с. Вільховець Київського воєводства (нині Черкащина), де без суду і слідства був позбавлений усіх звань, нагород і власності й в ніч з 16(26) на 17(27) березня 1664 р. його розстріляли.

Його син Остап пізніше оскаржив в судах незаконний розстріл свого батька, відновив його звання, нагороди й привілеї, повернув у свою власність Барські землеволодіння, які в 1698 р. продав магнату Єжи Любомирському. На цьому зв'язок Виговських з м. Бар припинився на завжди.

Отже, Іван Виговський залишив свій слід в українському Поділлі, який потребує подальших поглиблених досліджень і популяризації.

Джерела та література:

1. Костомаров М. І. Галерея портретів : Біографічні нариси / упоряд. і пер. з рос. Н. М. Ілляш; передм. В. О. Замлинського. Київ: Веселка, 1993. 326 с.
2. Антонович В.Б. Про козацьких гетьманів на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ, 1995. Т. VIII. Ч. 3. С. 216, 239, 245.
4. Апанович О.М. Наступник Богдана Хмельницького – Іван Виговський // Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ, 1993.

5. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський : наук. вид. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004; Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський //Воєнна історія. Київ, 2009. № 3(45).
6. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький : соціально-політичний портрет. Київ: Темпора, 2009; Степанков В.С. Виговський Іван Остапович //Енциклопедія історії України. У 10 т. /редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А-В. С. 502-503.
7. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х рр. XVII ст. Причини та наслідки Руїни. Київ, 1998.
8. Czolowski A. Udostojnienia hetmana wojsk zapolskich z r. 1659 // Miesiecznik Heraldyczny. 1909. № 12. S. 165-168.
9. Deraznia //Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. Warszawa, 1880. Т. 1.

Говорун В.Д.
м. Хмельницький

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ С. МИКУЛИН, САСАНІВКА ТА КРАЧАНІВКА

У статті розповідається про заснування с. Микулин, Сасанівка, Крачанівка, історичні події які відбувалися в різні часи на їх теренах, демографічний стан населення, місцеве сільськогосподарське підприємство. Крім цього схарактеризовано природу прилеглої території, рослинний і тваринний світ, реальний стан зооценозів.

Ключові слова: Хмельницька область, Полонщина, с. Микулин, Сасанівка, Крачанівка, історія, населення, колгосп, природа, рельєф, ландшафт, іхтіофауна, земноводні, плазуни, ссавці, орнітофауна, зооценоз.

Микулин засновано в 1335 році, хоча перша згадка про це село відноситься до 1084 року, тому що Володимир Мономах вперше згадує його у своєму «Повчанні...». [6]

Проте цю місцину людина заселяла здавна, археологами виявлено, що на південно-східній околиці села Микулин у минулому було трипільське поселення. Крім цього тут знайдено поселення черняхівської культури, яке розташоване за 1 км на схід від Микулина, його площа розміром 100 на 400 м на лівому березі тутешньої річки Хомора. Археологами тут виявлено уламки кераміки черняхівської культури. Цікаво що вздовж правого берега цієї ж річки досліджено два поселення скіфських часів: перше за 1 км на схід від села, за лісом, а друге – в так званому тепер урочищі Піонерський табір. Знайдено біля Микулина уламки кераміки давньоруських часів XI – XIII століть, а також пізньофеодальної доби XV – XVI століть.

Біля цього населеного пункту можна бачити на низькому березі річки Хомора три кургани. [6]

У «Літописі Руському» в розповіді про 1167 рік пишеться: «І зібрався Мстислав [Ізяславич] з ляхами і з Ярославом [Володимировичем] галицьким, і пішов Мстислав до Києва на стіл. І п'ять галицьких полків дав йому Ярослав, і Мстислав та Борис Всеволодовичі теж пішли з ним. І прийшов він до Микулина, і прибули туди до нього берендичі всі, і торки, і печеніги, і весь чорний клобук. І, водивши їх до присяги, він послав поперед себе брата свого Ярополка з берендичами, а сам рушив услід за ним». [6]

У середині XIII століття село Микулин і Полонне на Хоморі були порубіжними населеними пунктами Галицько-Волинського князівства саме на кордоні з Болохівською землею.

Село Микулин Лабунської волості у 1589 році було захоплене, спустошене і спалене татарами. Про це сповіщали 7 грудня 1601 року возні Волинського воєводства Криштоф Щука і Станіслав Янковський Луцькому міському суду.

У Микуліні після цієї події була відбудована дерев'яна церква Святих Косми і Даміана, коли і ким до цього вона побудована не відомо. Копії метричних книг у храмі зберігалися з 1791 року.

У 1864 році в приміщенні суспільного будинку діяла церковно-приходська школа, вчителем був псаломщик Микола Гайденко, який в рік отримував від громади 58 рублів. У школі вчитель навчав 26 хлопчиків, дівчатка до школи не ходили. [5]

Під час окупації України австро-німецькими інтервентами в Микуліні діяв підпільний ревком, який організував у листопаді 1918 року збройний виступ місцевих селян.

Після проголошення Центральною радою III універсалом Української Народної Республіки в Полонному і найближчих селах, в тому числі в Лабуні та Микуліні були створені народні управи, які від імені Центральної Ради взяли на себе обов'язки виконавчої влади.

У січні 1918 року командування 7-ї та 11-ї армій Південно-Західного фронту, що перейшли на бік радянської влади, розробили план по захопленню району Старокостянтинів – Полонне – Шепетівка. Скориставшись слабкістю народних управ і не зустрічаючи серйозного опору, червоноармійці зайняли Лабунь, Микулин, Кустівці та ввійшли в Полонне. Таким чином була встановлена радянська влада. У березні 1919 року багато жителів Микулина приєдналися до червонокозачого полку В. М. Примакова.

У липні 1919 року на допомогу збройним силам УНР прийшла Українська Галицька армія з-за річки Збруч. Розпочався об'єднаний наступ військ УНР та ЗУНР на Київ. Ця операція стала тріумфом української зброї. В районі Полонного українській групі УГА (Другий корпус УГА, якому під-

порядковувався корпус УСС) під командуванням полковника А. Вольфа протистояла 44-а стрілецька радянська дивізія, якою командував М. Щорс. Наступальна акція групи А. Вольфа розпочалася 13 серпня, а надвечір 15 серпня галицькі бригади увійшли до Микулина та Лабуна. 16 серпня 1919 року в зайнятій частині скликані віча в Лабуні, Микуліні, Грицеві, населення радісно слухало промови, в Лабуні на вічі було 600 осіб. [6]

У квітні 1920 року на Полонщині встановлюється польська військова влада, проводиться примусова ліквідація всіх адміністративних органів попередніх режимів. Замість них починають діяти польські комендатури в Полонному, Лабуні, Микуліні, Кустівцях. Польські власті ввели численні податки та повинності.

У жовтні 1920 року Польща пішла на перемир'я з радянським урядом у Москві і почала виводити свої збройні сили за Збруч і Горинь. У листопаді 1920 року радянські частини займають Полонне, Понінку, Буртин, Лабунь, Микулин і Кустівці. У 1923 році в Микуліні виникає комсомольський, а в 1925 році партійні осередки. [6]

В часи Голодомору 1932-1933 років у Микуліні голоду сприяла не тільки центральна влада, але й тутешня, яку люди називали «комнезами». Активісти ходили по подвір'ях і хатах селян із шупами, з дринами та насильно відбирали у людей зерно, борошно, продукти харчування навіть у горщиках на кухні. Люди залишалися голодними, їли у відчай полов'яники з конюшини, дикорослі гриби, лободу, яйця диких птахів і навіть траву. Померлих ховали на цвинтарях без труп. [6]

Матеріали державних архівів, комісії з питань поновлення прав реабілітованих Полонської районної ради та біографічні довідки про репресованих свідчать, що під час Великого Терору в Микуліні були репресовані: Білоус Семен Сидорович – колгоспник, Горбарук Лаврентій Михайлович – військовослужбовець, Кострицький Микола Андрійович – коваль колгоспу, Левченко Іван Іллєч – військовослужбовець, Макух Іван Семенович – службовець, Нечитайло Трохим Леонович – селянин-одноосібник, Осипчук Сергій Миколайович – селянин-одноосібник, Прохарчук Йосип Афанасійович – рахівник колгоспу, Пшеничний Ларіон Іванович – селянин одноосібник, Пшеничний Панас Давидович – військовослужбовець, Ткачук Яків Кіндратович – селянин-одноосібник, Пшеничний Петро Прохорович – військовослужбовець і Ткачук Кіндрат Михайлович – селянин-одноосібник. [7]

Як тільки розпочалася Друга світова війна з нацистами на території Західної України, майже з перших днів досить багато микуловчан було мобілізовано до лав Червоної армії. Колгоспні трактори разом з трактористами забрали до армії, у цей час дехто з селян самовільно встиг евакуюватися на схід. Туди ж погнали майже всю колгоспну худобу.

Відступ частин Південно-Західного фронту під навальним наступом фашистів був неорганізованим, тому перша німецька танкова група генерал-полковника Клейста ввійшла в розрив п'ятої і шостої радянських армій, і вже на початку липня 1941 року фашистські мотоциклісти були в Микуліні. Для мирних жителів розпочалися жахливі роки окупації, в селі призначили старосту, німці все-таки зберегли колгоспну систему господарювання, адже таким чином було легше обробляти землю і збирати та вивозити до Німеччини врожай.

З весни 1942 року фашисти відчуваючи потребу в робочих руках на території Німеччини, тому стали відправляти з села молодих хлопців і дівчат віком 15 – 20 років. Українську молодь використовували на промислових підприємствах і в сільському господарстві.

На початку березня 1944 року розпочалася Проскурівсько-Чернівецька операція, в с. Микулін теж точилися бої з фашистами, загинуло багато учасників театру воєнних дій. Червона армія очистила цю територію від ворога, фронт пішов на захід. [6]

Перехід до мирної праці в Україні і на Хмельниччині після руйнівної і спустошливої Другої світової війни визначався не тільки величезними матеріальними і людськими втратами, а й негайною потребою відновлення економіки республіки. Голод повторився у 1947 році. У доповідній записці в ЦК КП(б)У секретар Кам'янець-Подільського обкому ЦК КП(б)У А. Устенко писав про масове голодування населення, зокрема, понад 400000 осіб в області гостро потребують продуктів харчування, а 14863 особи, у тому числі 9659 дітей, знаходяться в стані гострої дистрофії, направлено до лікарень 2685 осіб, померло 165 осіб. [8]

Село Микулін – центр сільської ради, розташований на правому березі річки Хомори, за 28 км від Полонного і за 28 км від залізничної станції Чотирбоки на лінії Старокостянтинів – Шепетівка. Чисельність населення з середини і до кінця ХХ століття у цьому населеному пункті складало 1275 осіб, але на початку ХХІ століття в зв'язку з міграцією молоді, високою смертністю серед людей похилого віку проживає – 879 осіб. Тутешній сільраді підпорядковані села Сасанівка та Крачанівка. У користуванні колгоспу імені Котовського, центральна садиба якого була розташована в Микуліні, – 1,7 тис. га орної землі. Колгосп у минулому вирощував на своїх землях переважно зернові культури, мав досить розвинене м'ясо-молочне тваринництво. У Микуліні працювала на той час неповна середня школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб і бібліотека.

Село Сасанівка засноване в 1387 році, воно розташоване на правому березі річки Хомори. У 1789 році на кошти пана Йосифа Урбанського була побудована церква в ім'я першомученика Стефана. Храм був дерев'яний з

такою ж дзвіницею, копії метричних книг зберігалися з 1808 року. Священик отримував 300 карб. у рік, а дяк – 50.

У 1906 році цей населений пункт належав до Лабунської волості Ізяславського повіту Волинської губернії на той час відстань до повітового міста становила 40 верст, до волості – 8. У селі Сасанівка було 89 подвір'їв і мешкало 515 осіб. [5]

У наш час у селі Сасанівка діє релігійна громада храму Успіння Пресвятої Богородиці Шепетівської єпархії Української Православної церкви. [6]

Сасанівка постраждала в часи Голодомору 1932 – 1933 років, за різними даними, померло 40 осіб. [6]

У селі Сасанівка у 1937 році під час Великого терору були політично репресовані Бялковський Владислав Гнатович – коваль колгоспу, Бялковський Іполит Гнатович – селянин-одноосібник і Гавинський Франц Іванович – коваль колгоспу.

У 1993 році в селі була утворена Сасанівська сільська рада – адміністративно-територіальна одиниця та орган місцевого самоврядування, у ній періодично засідало 14 депутатів, територія ради досягала 1, 915 км. кв., а населення складало – 636 осіб. [6]

Село Крачанівка засноване у 1759 році, але в інвентарному описі маєтностей князя Острозького від 1620 року згадується шляхетський Крачанівський двір, а населений пункт тоді відносився до Лабунської волості.

Крачанівка постраждала в часі Голодомору 1932 – 1933 років, за різними даними померло від голоду до 15 осіб.

У селі Крачанівка у 1937 році був політично репресований Данилевич Антон Карлович – колгоспник.

Тепер населення села становить 234 особи, у ньому діє Крачанівська гімназія Грицівської селищної ради Шепетівського району.

Верховною Радою України 8 листопада 2017 року було прийнято рішення відповідно до частини другої статті 83 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у Хмельницькій області на територіях Полонського і Шепетівського районів: виключено з облікових даних Микулинську, Сасанівську, Малошкарівську сільські ради Полонського району; Грицівську селищну, Великошкарівську, Лотівську, Рожичнянську сільські ради Шепетівського району. Включено в облікові дані Грицівську селищну раду Грицівської селищної територіальної громади. Тепер Грицівська селищна рада – об'єднана територіальна громада включає: адміністративний центр – смт Гриців, села Корпилівка, Велика Шкарівка, Онишківці, Курганівка, Орлинці, Устянівка, Рожична, Лотівка, Саверці, Мала Шкарівка, Москвитянівка, Сасанівка, Крачанівка та Микулин. Населення громади становить – 7531 особа.

Микулин розташований у Случ-Хоморському геоморфологічному районі, який займає простір між двома названими річками, характеризується він зростанням абсолютних висот з півночі на південь від 268 м поблизу річки Хомори до 330 м біля Случі. Район поблизу Микулина досить розчленований мережею ярів і балок, глибоким врізом долини Хомори, яка в окремих місцях навіть досягає кристалічного фундаменту. Балочне членування поверхні у цій місцині сприяло появі в ньому невеликих дібровних лісів, під якими утворилися опідзолені чорноземи, а місцями темно-сірі опідзолені ґрунти. У далекому минулому ліси на цій території були здебільшого вирубані, а на їх місці тепер поля, тому в окремих місцях посилилася лінійна і площина водна ерозія ґрунту майже до материнських порід лесовидного характеру. Тутешні чорноземи опідзолені містять до 4% гумусу, з глибиною його кількість поступово зменшується. Забезпечення рухомими формами фосфору і калію переважно середнє, в окремих місцях навіть низьке. Реакція ґрунтового розчину слабокисла, в основному близька до нейтральної (рН сольове 5,6).

Тутешні дубові ліси з дуба звичайного мають двох'ярусні деревостани. Зазвичай у першому ярусі переважає дуб звичайний, але його супроводжують береза бородавчата, ясен звичайний та явір. У другому і досить розрідженому ярусі ростуть граб, клен, черешня, явір, в'яз, осика, берест і липа.

У цих лісах підлісок добре розвинений, у ньому можна бачити черемху, ліщину, бузину чорну, бруслину європейську, жостер, глід, клен, терен, свидину, скумпію, клокичку, гордовину та дерен.

У трав'яному покриві виділяються копитняк європейський, медунка маленька, ожина сиза, конвалія звичайна, фіалка запашна, зірочник лісовий, безщитник жіночий, гравілат річковий, осока волосиста та купина багатоквіткова.

У геоботанічному відношенні землі села Микулин розташовані в Старокостянтинівському або Уланівському районі, в якому колись переважили остепнені луки та лучні степи, які тепер у цій місцині переважно перетворені на родючі орні землі. Тутешні лучні фітоценози, які ще місцями збереглися відзначаються неоднаковою продуктивністю та якістю сіна. Найвищої якості сіно зазвичай дають справжні заплавні луки, зокрема лучнотонконогові – до 20 ц/га, та біломітлицеві – до 30 ц/га з угруповання. Задовільної якості сіно можна одержати з червонокострицевих лук – до 20 ц/га.

У межах земель села Микулин за ландшафтно-екологотипологічним принципом можна виділити зооценози: зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ; зооценоз широколистяних лісів; водно-болотяний зооценоз.

Тутешній зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ характеризується тим, що тут вирощуються сільськогосподарські культури: зернові – кукурудза, озима пшениця, ячмінь; технічні – цукровий буряк; досить поширеною культурою є соя. Використання отрутохімікатів, добрив, оранка ґрунту, гуркіт моторів сільськогосподарської техніки, яка працює на полях – все це з однієї сторони частково отрує тварин, а з другої – лякає. У цей час спостерігається найбільша загибель молоді тварин під колесами тракторів.

Не зважаючи на такі специфічні умови зооценоз цих орних земель і пасовищ має серед земноводних: ропуху сіру і ропуху зелену, часничницю звичайну, дуже рідко, але трапляється на луках на куцах квакша.

Плазуни на оброблювальних площах земель представлені ящіркою прудкою, ящіркою живородящою, вужем звичайним, поблизу лісів на полях може траплятися гадюка звичайна.

У цих сільськогосподарських угіддях найбільш поширеними є такі весняно-літні птахи: жайворонок польовий, плиска біла, шпак, ластівка сільська, щеврик польовий, одуд, перепел, лелека білий, боривітер звичайний, а взимку виділяється – сорока, крук, ворона сіра, зимняк, рюм, посмітюха, коноплянка, циглик і вівсянка.

На території земель села Микулин до ссавців оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ належать: полівка звичайна, миша польова, хом'як звичайний, заєць-русак, ласка, лисиця, тхір темний, білозубка білочерева, кріт звичайний і їжак. У літньо-осінній період рідко, але трапляються козулі та дикі свині.

Тутешній зооценоз широколистяних лісів представлений південно-східним лісом від Микулина, який завдовжки досягає 6 км і завширшки – 3 км, а також південно-західним лісом який завдовжки сягає 3 км 400 м, завширшки – 3 км. Ці лісові біоценози досить інтенсивно здійснюють не лише акумуляцію, але й синтез органічної речовини. Для цих лісових зооценозів характерні такі типові земноводні: жаба гостроморда, жаба трав'яна, кумка червоночерева, квакша, ропуха зелена та ропуха звичайна. Влітку під гнилими колодами, купами хмизу, пеньками скупчуються тритони гребінчасті, які тут і зимують.

Серед плазунів у цьому зооценозі вдається бачити вужа звичайного, вужа водяного, веретільницю, ящірку прудку, ящірку живородящу, дуже рідко, але в останні роки трапляється гадюка звичайна, яка мігрує з Полонських і Шепетівських лісів.

Орнітофауна цього зооценозу досить багата, бо тут мешкає до 45 видів птахів, серед них виділяються вівчарик весняний, вільшанка, вивільга, ворона сіра, горихвістка звичайна, грак, дрізд, дятел великий, дятел малий, жайворонок лісовий, зозуля звичайна, зяблик, канюк звичайний,

кропив'янка, крук, мухоловка, пугач, синиця блакитна, сова сіра, соловейко східний, сорока, шуліка чорний і щеврик лісовий.

У цьому зооценозі ссавці представлені білкою звичайною, вовчком лісовим, горностаєм, зайцем-русаком, їжаком звичайним, кротом, куницею ліською, ласкою, лисицею, мишою ліською та полівкою рудою ліською. Зазвичай вночі заходять до цих лісів з інших лісових масивів свині дикі, козулі, переважно поодинокі або парами єнотовидні собаки і вовки сірі.

Досить багатий на різноманітність видів у Микуліні водно-болотний зооценоз, мало того що він розкинувся на берегах річки Хомори, то тут ще й розлився став завдовжки до 2 км 100 м, завширшки – до 200 м. З південно-західної сторони до ставка підходить ліс, з північного-сходу – сад і село Микулин. Найповніше цей зооценоз представлений весною і літом, найбідніше – взимку.

Іхтіофауна має представників в основному з родин коропові, окуневі, бичкові, але є тут поодинокі види шукових, сомових, в'юнових і колючкових. Частіше всього рибалки ловлять карася, пічкара, верховодку, плітку, окуня, в'юна, бичка-ротана, гірчака, йоржа, краснопірку, лина, ляща, рідше – шуку, сома, в'язя, товстолобика, амура білого.

Земноводні цього зооценозу не такі численні у видовому відношенні як риби, але багаті кількістю особин у весняно-літній період під час розмноження і поширення молоді. Тому тут вдається бачити жабу ставкову, жабу трав'яну, жабу гостроморду, кумку червоночереву, ропуху зелену, ропуху сіру та тритона звичайного.

Плазуни на території тутешнього зооценозу дуже рідкісні подекуди можна бачити ящірку прудку, ящірку живородящу, вужа водяного, вужа звичайного, дуже рідко, але трапляється черепаха болотяна.

Орнітофауна тутешніх водойм досить багата такими видами як вівсянка очеретяна, деркач, кобилочка річкова, крижень, крячок річковий, кулик-сорока, курочка водяна, ластівка берегова, лебідь-шипун, лиска, лунь очеретяний, очеретянка ставкова, плиска біла, серпокрилець, синиця вусата, скопа, сова болотяна, трав'янка лучна, чайка, чапля сіра, чапля руда і щеврик лучний.

Місцева теріофауна в кількісному та якісному відношенні значно поступається орнітофауні. Ссавці в основному проявляють активність у вечері, вночі та на світанку, а вдень – ховаються, або відпочивають. До характерних тутешніх підводних ссавців належить ондатра, полівка водяна, бобер, кутора звичайна і видра річкова. На Микулінських вологих луках поширені полівка темна, миша маленька, горностає, кріт, бурозубка звичайна, пацюк сірий, лисиця та заць-русак.

Джерела та література

1. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В.Д., Тимошук О.О., Антонюк Н.І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник / упорядник Тимошук О. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю.А. Довгань, Л.А. Кривега, О.М. Фандуль. – Кн.6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.
8. Зима В. Ф. Голод в СРСР 1946 – 1947 роки. Голод 1946-1947 років в Україні.

Григоренко О.П.

м. Хмельницький

ОПІР ПОЛІТИЦІ РУСИФІКАЦІЇ І МОВНЕ ПИТАННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ В ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті простежено процес активізації руху прогресивно налаштованої інтелігенції і громадськості проти русифікаторської політики радянського тоталітарного режиму. Особливий акцент спрямований на висвітлення ролі Народного Руху України проти спроб надання російській мові другої державної, або ж регіональної для російської національної меншини в незалежній Україні.

Ключові слова: *українська мова, Народний Рух України, радянський тоталітарний режим, суспільно-політичне життя, русифікація, десталінізація, національне відродження, інтелігенція.*

Однією з визначених ознак будь-якої нації є мова. Довід людства протягом тисячоліть переконливо доводить, що мова об'єднує народи у нації

й зміцнює державу. Держава без своєї мови втрачає істотні ознаки суверенітету – культурного та інформаційного, зрештою ідеологічного. Держава без національної ідентичності свого народу не має перспективи – це держава без суспільного прогресу, а тому й без свого майбутнього. Для втрати суверенітету України не потрібно ядерної зброї – треба забрати у нації мову, традиції, історію і національну церкву, щоб вона зникла як держава.

Українська мова – мова народу, який дав назву державі. Сучасна наука вважає, що основною територією формування українського етносу є Середня Наддніпрянина. Після розпаду Київської Русі основним спадкоємцем її стало Галицько-Волинське князівство. На думку І. Лисяка-Рудницького, «початків формування української нації треба шукати в період розпаду Київської держави», однак вона викристалізувалась в Галицько-Волинському королівстві та у Великому князівстві Литовському [1, с. 18]. Після Люблінської унії (1569 року) в умовах насадження католицизму, постійних моральних і матеріальних утисків український етнос зберіг свою самобутність завдяки народному християнству, яке увібрало в себе релігійні ідеї праукраїнського етносу. Із середини XVI століття починається активна національно-визвольна боротьба проти магнатського панування. Ця боротьба козацтва, що раз у раз переростала у збройні конфлікти, знайшла своє завершення в часи Б. Хмельницького. Козацька республіка в середині XVII століття остаточно оформилася як демократична держава з республіканським методом правління (Гетьманщина). На думку французького соціолога Д. Шнаппера, «війна, протистояння небезпеці із зовнішніми чинниками пробуджують свідомість етнічних груп та народжують спільноту, що усвідомлює власну самобутність» [2, с. 46]. Козацтво об'єднало українське суспільство у справі релігійно-національної боротьби. Впродовж століття козак став ключовою постаттю в національній свідомості українців. Майже століття Гетьманщина була центром політичного життя українців, які в нових умовах відстоювали свою самобутність.

Після Переяславських угод поступове поглинання Гетьманщини Московським царизмом призвело до закріпачення українських селян російським дворянством та козацькою старшиною. Великі зміни відбувались також у релігійно-культурному житті народу.

Національне відродження наприкінці XVIII століття відбувалось під впливом Великої французької революції та ідей німецького філософа Гердера. Французька революція сприяла поширенню ідей про права особи й про те, що носієм суверенітету є народ, водночас завойовували визнання народна мова, звичаї, традиції. Гердер одним із перших наголосив, що людська цивілізація існує не в загальних, а в конкретних національних проявах. Виявляючи складові національної ідентичності, тогочасна

українська інтелігенція зосередила свою увагу на вивченні історії, мови та фольклору свого народу.

Поява «Історії Русів» значно посилила інтерес до української минувшини. Разом з тим українські інтелектуали того часу намагались перетворити місцеву розмовну мову на головний засіб самовираження всіх українців. Першим твором, написаним мовою селян, була «Енеїда» І. Котляревського. Публікація у 1798 році цього твору знаменувала появу української мови як літературної. Провідна роль у поширенні української літературної мови і становленні національної ідентичності на початку ХІХ століття належить харківським романтикам. Більшість цих молодих українських інтелектуалів проживала в Слобідській Україні і була пов'язана з Харківським університетом. На думку американського вченого Б. Андерсона, «вживання цієї мови стало вирішальною стадією у формуванні української національної свідомості»[3, с. 99].

У багатомісячній історії українського народу особливо помітне місце займає ХХ століття. В цьому столітті українська мова завжди обмежувалась, або навіть заборонялась на державному рівні. Це було, наприклад, в 1910, 1938, 1983 роках. І навіть вже в умовах незалежної України, Верховна Рада України, більшість депутатів якої тоді були комуністами, приймала закон про обов'язкове вивчення тоді в школах української мови. Проголошення Української Народної Республіки стало результатом діяльності, передусім, української національної еліти попередніх поколінь. В умовах громадянської війни в Російській імперії УНР була приречена через надмірний зовнішній тиск та внутрішні протистояння, перш за все прихильників соціалістичної і націоналістичної ідеологій. Американський історик Р. Шпорлюк вважає, що саме боротьба комунізму і націоналізму визначила долю України на початку ХХ століття. Активний учасник Української національно-демократичної революції 1917-1921 років Д. Дорошенко, аналізуючи події того часу, приходять до висновку, що «незважаючи на біль і розчарування за втраченою самостійністю, вони ще більше укріпили українське національне почуття, а ідеї самостійності стали ідеалом і життєвим заповітом» [4, с. 14]. Як тільки більшовики силою зброї завладіли Україною, вони негайно включили її в орбіту комуністичного проекту. Компартійно-радянська диктатура не підпорядковувалась конституціям і звичайним законам, хоча в радянському суспільстві не можна було поскаржитися на їх відсутність. Воля ієрархічно побудованої державної партії якраз і була законом для позбавленого суверенності суспільства. «Наші закони, - говорив у липні 1930 року відомий компартійний діяч, на той час – прокурор РСФРР М. Криленко, - це форми, в які партія втілює свою волю. Всі акти нашої партії, всі основні лозунги нашої партії негайно знаходили від-

биття в радянських законах. Ці закони є не що інше, як вказівки партії» [5, с. 485].

Сила російської самодержавної імперської машини, а згодом радянського тоталітарного режиму завжди була спрямована проти української мови, яка виступала основним засобом формування національної самосвідомості українського народу. За прагнення до свободи, незалежності українці століттями переслідувалися владним режимом. Смертні вирoki (часто навіть без слідства і суду), ув'язнення, каторга, заслання, позбавлення права жити на рідній землі – такою була доля мільйонів українців, хто виступав на захист свого рідного слова, національних прав українського народу.

Відносно сприятливі можливості для захисту національних прав українського народу з'явилися у другій половині ХХ століття. Зі смертю Сталіна 5 березня 1953 року розпочався принципово новий етап історії СРСР. Важливим кроком у процесі десталінізації сталінського режиму став ХХ з'їзд КПРС (лютий 1956 року), на закритому засіданні котрого М. Хрущов виголосив доповідь, присвячену розвінчанням «культу особи Сталіна», викриттю і засудженню масових репресій. Рішення ХХ з'їзду КПРС помітно вплинули на політичну та морально-психологічну атмосферу в країні, поклали початок серйозним зрушенням у духовному житті суспільства. Критика культу особи Сталіна органічно пов'язувалась вітчизняною інтелігенцією з подоланням тих негативних явищ, які десятиріччями визрівали в національній політиці, призводили до руйнування духовної інфраструктури української нації, забуття мови, історії й традицій народу.

5 березня 1956 року президія ЦК КПРС прийняла постанову про ознайомлення з доповіддю М. Хрущова «Про культ особи Сталіна та його наслідки» не тільки членів партії, як це було заведено практикою закритих листів, але й комсомольців, «а також безпартійний актив робітників, службовців і колгоспників». З цією метою доповідь розсилалася в компартійні організації з грифом «не для друку». Збори, особливо в творчих спілках, котрі відбувалися в руслі ідеологічної кампанії з обговорення матеріалів ХХ з'їзду КПРС, як правило, нікого не залишали байдужими. Наприклад, з тривогою зазначалося про існуючі перегини в сфері національної політики на III з'їзді композиторів, котрий відбувся у Києві 26 березня 1956 року. Під враженням доповіді М. Хрущова про культ особи Сталіна композитор, професор Львівської консерваторії А. Кос-Анатольський закликав своїх колег розвивати національні особливості української музичної культури: «...музична культура найтісніше пов'язана з рідною мовою. Адже мова впливає на ритм, на структурну побудову і гармонічні особливості цієї музики. Коли рідна мова не шанується, нехтується, то це вже перша ознака майбутнього занепаду і рідної національної за формою і соціалістич-

ної за змістом музики. Тим часом ми бачимо на Україні в консерваторіях, що там панує атмосфера повної байдужості до рідної мови, до традицій української національної музичної культури минулого... в деяких консерваторіях із української мови залишилися тільки вивіска і накази директора і ніхто там української мови не вивчав і не вживає... Товариші, уявіть ви собі Чайковського або Глінку, які не розуміють і не знають російської мови! А у нас таке явище повсякденне. Багато композиторів не знають української мови, не читають української літератури. Як же такий композитор може писати українську оперу чи українську пісню, коли він не знає мови?». З трибуни з'їзду А. Кос-Анатольський звернувся до міністерств культури й вищої освіти з вимогою «покласти край атмосфері байдужості до української мови і традицій української музичної культури в консерваторіях України та докласти заходів для того, щоб забезпечити виховання повноцінних національних музичних кадрів, здатних належно розвивати соціалістичну за змістом і національну за формою українську радянську музичну культуру»[6, с. 148-149].

Кращі представники вітчизняної інтелігенції не лише ділилися наболілим, а й послідовно ставили ці питання перед вищими органами державної влади та управління УРСР та СРСР. За даними дослідника В. Барана, наприкінці 1956 – на початку 1957 року в державні органи надійшла значна кількість листів від громадян України, у яких пропонувалося розширити застосування національної мови в спортивних організаціях, дошкільних закладах, закладах вищої освіти, виробництві, транспорті, у сфері зв'язку, налагодити випуск технічної літератури [7, с. 223].

Звернення письменників, вчителів, викладачів закладів вищої освіти із вимогою поширювати національну мову й культуру надходили також до редакцій газет і журналів. Проблеми занепаду української культури, штучного звуження сфер вжитку національної мови порушували в своїх виступах на сторінках газет, журналів, по радіо письменники Л. Дмитерко, С. Крижанівський, А. Малишко та інші. Характерним у цьому відношенні став лист сина Івана Франка – Тараса, надісланий в газету «Правда» 6 вересня 1956 року. В своєму дописі він висловив щиру стурбованість зростанням кількості російських шкіл у великих промислових та культурних центрах УРСР, невиправданим коректуванням шкільних програм із національної мови й літератури, спланованими депортаціями українського народу шляхом здійснення оргнабору. «Дружба народів, – підкреслював Т. Франко, – повинна бути дієвою, а не декларативною. Єдиною міцною основою дружби народів є рівноправність народів. В СРСР не може бути народів «обраних» і «народів другого гатунку». Всі народи рівні і рівноцінні. Всі повинні розвивати культуру всебічно»[8, арк. 73-74]. Значного розголосу набули демарші стосовно мовних питань А. Малишка,

які отримали найнегативнішу оцінку вищого політичного керівництва України. 4 вересня 1956 року, виступаючи у Дрогобичі на урочистому заході, присвяченому 100-річчю від дня народження І. Франка, він навіть такі аргументи: «Хіба ж Ленін міг говорити в Кремлі французькою мовою або невже ж Мао-дзедун міг би співати колискову своїм дітям іншою мовою, ніж китайською?». Поет дорікав партійному керівництву, котре, на його думку, не розуміло питань української культури й вважало, що «шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи для селянина важливіше культури і мови»[9, арк. 65].

Відкриті виступи вітчизняної інтелігенції на захист рідної мови спонукали ЦК Компартії України звернути увагу на існуючі проблеми у національно-культурній сфері. Вище політичне керівництво республіки рекомендувало партійним, радянським установам, органам суду, прокуратури проводити свою діяльність на мові залежно від національного складу населення. Міністерствам і відомствам, у віданні котрих перебували середні й вищі навчальні заклади, було дано вказівку покращити ситуацію із забезпеченням підручників та посібників українською мовою. Цей фактор мали враховувати і місцеві органи народної освіти, які в разі наявності дітей, бажаючих навчатися рідною мовою, повинні були відкривати відповідні школи або паралельні українські класи у російських школах [10, арк. 314].

У другій половині 1950-х – першій половині 1960-х років почало формуватися покоління шістдесятників. Формування їхнього світогляду відбувалося під впливом XX з'їзду КПРС. Шістдесятники не боролися з політичним режимом, хоча наполягали на більш радикальній десталінізації, і не піддавали сумніву соціалістичні цінності. Серед них стало популярним гасло «соціалізму з людським обличчям». Домагаючись більш радикальних перетворень, шістдесятники керувались певними принципами і засадами: верховенства суспільства над державою, рівність усіх людей, включаючи найвищих керівників, перед законом, пріоритет прав людини, усунення регламентації творчої діяльності тощо. Для шістдесятників в Україні особливо болючими були національні проблеми. Гострий протест з їхнього боку викликала політика прихованої русифікації, яку провадила Москва. Ідеологічний диктат і погром, всесилля Комітету державної безпеки, обшуки, арешти, суди за прямими вказівками правлячої державної партії, загальний поворот до неосталінізму сприяв певній радикалізації політичних настроїв частини шістдесятників. Громадсько-активна їх частина, яка залишилась на волі, почала чинити опір неосталінізмові, еволюціонізуючи в бік дисидентства. Дисидентами були люди, які заявляли про свою незгоду з радянською системою і боролися з нею легальними методами. Система, у свою чергу, використовувала всі засоби боротьби з

ними, аж до ув'язнення, але обмежувала себе в одному: не добивалася їх знищення.

Особливу критику з боку представників української інтелігенції викликав новий закон, опублікований для обговорення наприкінці 1958 року, який надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Проти такого прихованого елементу русифікації виступили письменники М. Рильський, а також М. Бажан. Особливе занепокоєння радянських спецслужб викликала громадянська позиція голови Спілки письменників України О. Гончара. Він вбачав у «Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» прихований механізм русифікації. Використовуючи повноваження депутатів Верховної Ради Української РСР, О. Гончар та А. Малишко звернулися до Голови Верховної Ради УРСР О. Корнійчука й Голови Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченка з пропозиціями, котрі мали створити юридичні перепони для русифікації. У «Пропозиціях», зокрема, зазначалося: «Ми вважаємо, що стаття №9 вищезазначеного Закону в основному є правильною, але, на нашу думку, повинна бути сформульована так: «Навчання дітей в усіх типах загальноосвітніх шкіл Української РСР, а також ФЗН, ремісничих училищах, технікумах здійснюється їх рідною мовою. Доручити раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечили всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах із національною мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також доручити Раді міністрів Української РСР створити всі необхідні умови для вивчення української мови у школах із російською мовою викладання. Ми вважаємо, що стаття 9 потребує відповідної поправки тому, що таку серйозну справу, як народна освіта і вивчення української мови, не можна покладати на самоплив і розсуд учнів, неповнолітніх громадян; вивчення української мови в усіх школах із російською мовою викладання повинно бути державно узаконено, як питання великої ваги у вихованні української соціалістичної нації»[11, с. 152].

Рішуча позиція вітчизняної інтелігенції посягла сумніви в керівництва ЦК Компартії України. Це засвідчив дуже обережний лист першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного, переданий в приймальню головного кремлівського ідеолога М. Суслова 30 жовтня 1958 року. В ньому висловлювалося припущення, що такий «Закон» завдасть відчутної шкоди вивченню національних мов, викличе нарікання як в Україні, так і за кордоном. Однак думки про обов'язкове й рівноправне вивчення української мови в усіх школах УРСР не знайшли своєї підтримки на союзному рівні. Всупереч громадській думці, право добровільного вибору мов було закріплено Вер-

ховною Радою в квітні 1959 року в статті 9 «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Рішення вишого законодавчого органу УРСР ослабило позиції національної мови у республіці, відкрило шляхи для русифікаторських тенденцій в освітянській сфері й одночасно посилювало громадський рух на захист історичних та духовних цінностей українського народу.

В 1965 році відомий літературний критик І. Дзюба надіслав лист на ім'я першого секретаря ЦК Компартії України П. Шелеста і голови Ради міністрів УРСР В. Щербицького. До листа був прикладений рукопис під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?». «Під впливом арештів серпня 1965-го я написав, – зазначав І. Дзюба, – а наприкінці того ж року надіслав на адресу Шелеста і Щербицького працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якій звинувачував КППС і КПУ в антидемократизмі і проведенні жорсткої русифікації під виглядом інтернаціоналізму[12, с. 835]. Ця праця стала головним документом в українському національно-визвольному русі від ХХ з'їзду КППС. Офіційній владі І. Дзюба хотів довести, що вона відступила від принципів національної політики, проголошених у 1920-х роках. Тому рукопис був насичений посиланнями на праці Леніна і партійні документи того часу. Російській і зросійщеній інтелігенції в Україні І. Дзюба доводив на неспростованих фактах, що в Україні здійснюється негласна русифікація всього життя, і обов'язок її – підняти голос проти такого курсу, щоб не стати співучасниками у неправдивій справі. Рукопис І. Дзюби можна назвати маніфестом шістдесятників. Це була програма розв'язання національного питання саме в рамках радянської системи.

Московське керівництво під приводом боротьби проти націоналізму значно посилювало репресії. Центральна влада з величезною підозрою ставилась навіть до українських комуністів. Правлячу верхівку перестав влаштовувати перший секретар ЦК Компартії України П. Шелест. Незважаючи на те, що він був одним із тих, хто всіляко вихваляв генсека Л. Брежнєва, запевняв його у своїх вірнопідданських почуттях, його було звільнено з посади першого секретаря ЦК Компартії України «у зв'язку з переведенням на іншу роботу» - заступником голови Ради Міністрів СРСР. Таке «запрошення» в Москву також було одним з випробуваних способів нейтралізації небажаних українських діячів. Роль П. Шелеста в українській історії суперечлива. Під час перебування на посту першого секретаря ЦК Компартії України він придушував прояви дисидентського руху в Україні. Боячись поширення антирадянських настроїв в Україні, він був одним з ініціаторів введення військ країн-членів Варшавського договору до Чехословаччини для придушення «Празької весни» 1968 року. З іншого боку, П. Шелест прийшов до влади на хвилі повоєнної «українізації» партійного та державного апарату в Українській РСР і підвищення

ролі української партійної еліти у керівництві СРСР. Час його перебування на посту першого секретаря ЦК Компартії України (1963-1972) став періодом найвищого піднесення автономного курсу. П. Шелест намагався відстоювати економічні інтереси України перед московським центром, виступав за надання Україні більших прав у внутрішній та зовнішньоекономічній політиці. На тлі загальної політики русифікації й советизації вагомими були його виступи на захист прав української мови в шкільній освіті, друкуванні газет, журналів і книжок, він захистив від звинувачення в націоналізмі окремих українських діячів культури. Лінія П. Шелеста на проведення автономного курсу, природно, дратувала московських партійних лідерів. Мотивуючи відставку П. Шелеста, Л. Брежнев закидав йому надмірну самостійність у вирішенні питань, у «місництві та проявах націоналізму». Книга П. Шелеста «Україно наша Радянська» (1970 р.) була піддана гострій, але мало аргументованій критиці за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України та відстоювання самотності України [13, с. 77-82]. Видана накладом 100 тисяч екземплярів, вона була вилучена з продажу та бібліотек. У квітні 1973 року П. Шелест був виведений зі складу Політбюро ЦК КПРС «за станом здоров'я» і відправлений на пенсію [14, с. 1]. Йому заборонили оселитися в Україні, перебував під постійним негласним наглядом.

Доля української мови в 1970-х – першій половині 1980-х років була пов'язана з іменем В. Щербицького. Він належав до так званої «дніпропетровської групи» клієнтів генсека ЦК КПРС Л. Брежнева. Показово, що на відміну від П. Шелеста, який користувався українською мовою в офіційному спілкуванні, В. Щербицький на офіційному рівні вживав тільки російську мову. В 1972 році В. Щербицького призначили керувати Україною замість П. Шелеста. Він став одним з найближчих сподвижників Л. Брежнева й служив йому вірою й правдою. За роки його володарювання (1972-1989) особливою непримиренністю з будь-якими проявами національно-визвольного руху відзначилися ідеолог-каратель, секретар ЦК Компартії України В. Маланчук і голова Комітету державної безпеки України В. Федорчук. З творчих спілок тоді виключали кожного, хто насмілювався висловлювати власні думки. Таких осіб інколи висилали за межі країни, як «націоналістів» і «антирадянщиків», запроторювали у концтабори. Саме на цей період української історії випадає найпоширеніша русифікація. Відбувався масовий перехід шкіл і закладів вищої освіти на російську мову викладання. На різних конференціях і з'їздах вже було «не прийнято» говорити українською мовою. Навіть на сесіях Верховної Ради України, де традиційно депутати завжди проголошували промови українською, переважала російська. Українська мова вивітрювалась і зі стін української Академії наук, де чимало наукових співробітників вважали «за непре-

стижне» писати і говорити рідною мовою. Нерідко чиновники установ на звертання людини українською мовою вдавали, що вони «по здешньому не понимают». Відбувався тихий, але справжній переворот на мовному фронті. Редактор газети «Радянська Україна» А. Рябокляч, спостерігаючи за тією крутою зміною, що відбувалася в поглядах В. Щербицького на національну політику в Україні, в колі своїх колег, які стояли поряд з ним на урядовій трибуні під час першотравневої демонстрації, сказав: «З приходом Щербицького в ЦК почнуться чорні дні для української мови і всієї нашої національної культури» [15, с. 6]. Серед трьох осіб, які чули ці слова, знайшовся донощик. Скоро А. Рябокляча було скомпроментовано і звільнено з посади редактора.

На засіданні Політбюро ЦК КПРС 30 березня 1972 року з приводу поширення ворожої пропаганди та її впливу, а також про загострення класової та ідеологічної боротьби, керівник уряду РРФСР М. Соломенцев говорив про те, що «на Україні багато вивісок і оголошень українською мовою. А чим вона відрізняється від російської? Тільки перекрученням останньої. То для чого це робити?» [16, с. 365]. А керівник загальносоюзного уряду О. Косигін зовсім домовився до відкритого великодержавного шовінізму: «Севастополь здавна російське місто. Чому і для чого там вивіски і вітрини українською мовою. Незрозуміло, чому в Україні у школах повинні вивчати українську мову?» [17, с. 368]. Як згадував пізніше П. Шелест, що після цього засідання у нього лишився неприємний осад. «Я вперше задумався, – зазначив він, – як бути далі? І дійшов висновку, що потрібно звільнитись, бо в такій обстановці далі працювати неможливо». Звісно, що в умовах такої зловісної імперської національної політики «злиття націй», формування «єдиного радянського народу» створювалися всі сприятливі умови для тотальної русифікації українського суспільства.

Русифікаторські тенденції в Україні стрімко поширювалися. За двадцять років від початку хрущовських реформ кількість україномовних шкіл зменшилася на 8,7 тисяч. Частка їх скоротилася до 28%. У Кримській області і в Донецьку не лишилося жодної української школи. Постанова ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках», що була прийнята у червні 1978 року, започаткувала новий етап в русифікації національної школи. Згодом була прийнята ще одна спільна постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР з мовного питання «Про додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших учбових закладах союзних республік». 26 травня 1983 року під грифом «таємно» перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький інформував вище партійне і радянське керівництво СРСР про хід виконання цієї постанови. «Виконуючи постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, міністерства та відомства, партійні та

радянські органи, первинні партійні організації та педагогічні колективи навчальних закладів Української РСР здійснили конкретні заходи, направлені на створення умов для підвищення рівня викладання і вивчення російської мови – мови дружби та братерства народів СРСР, засобу міжнародного спілкування». Удосконалювались програми з російської мови та літератури для загальноосвітньої та професійної школи, створювались нові – для шкіл з поглибленим вивченням російської мови та літератури і факультативних курсів. Перехід на російську мову викладання в школах і професійно-технічних училищах стимулювався також шляхом підвищення заробітної плати вчителям. Велика увага приділялась випуску якісної літератури для учнів і вчителів російською мовою, збільшенні тиражів дитячої художньої літератури, а також навчальних посібників з російської мови для національних дитячих дошкільних закладів. Велику увагу пропаганді російської мови як мови дружби народів приділяли засоби масової інформації. Запроваджувалися спеціальні радіо та телепередачі із вивчення російської мови учнями та дітьми дошкільного віку. Прийняття студентів на факультети російської мови та літератури збільшилося на 635 чоловік, а в наступному 1983-1984 навчальному році їх загальна кількість мала складати 3500 осіб. Різко збільшувався для такої категорії студентів стипендіальний фонд. Була організована перепідготовка викладачів усіх форм і типів навчальних закладів, які проводили заняття російською мовою [18, арк. 45-48].

Наприкінці літа на початку осені 1965 року в Україні були заарештовані десятки людей за звинуваченням в антирадянській діяльності. Судові процеси над ними почалися з січня 1966 року. Перший з них відбувся у Луцьку, де у відкритому засіданні обласний суд розглянув справу В. Мороза і Д. Івашенка, звинувачених у проведенні націоналістичної агітації і пропаганди. В лютому 1966 року в Івано-Франківську відбувся процес над вчителем М. Озерним, котрого на суді примусили покаятися фактично в тому, що він прищеплював учням любов до рідної мови і культури. У березні 1966 року на адресу ХХІІІ з'їзду КПРС надійшов меморандум «Українського національного фронту» з вимогами припинити русифікацію України і переслідування української інтелігенції. Однак лише через рік чекістам вдалося натрапити на слід цієї підпільної організації і заарештувати вісім осіб, які входили до її складу. Метою Українського національного фронту була агітація за вихід України з СРСР і утворення самостійної демократичної держави. Незважаючи на те, що Український національний фронт проводив виключно агітаційну діяльність, уникав збройної боротьби з режимом, керівники організації отримали максимальні судові вироки [19, с. 34].

Надзвичайно активним борцем проти нестримної русифікації був В. Стус – не тільки талановитий поет, а й благородна, чесна, смілива

людина, яка кидала у вічі тюремникам: «Довіку не буде із мене раба!»). В. Стус народився в селі Рахманівці, що на Вінниччині. По закінченні філологічного факультету Донецького педагогічного інституту переїхав до Києва, де вступив до аспірантури Інституту літератури Академії наук України. Він є автором шести поетичних збірок, перекладів, літературознавчих досліджень. В. Стус зайняв активну громадянську позицію, різко виступаючи проти репресій з боку влади. Загибель художниці А. Горської 1970 року визначає його остаточний вибір: у прощальному слові над могилою А. Горської В. Стус звинуватив у її смерті каральні органи СРСР. Цього йому не подарували. За сфабрикованим звинуваченням поета заарештували. Вирок – 5 років ув'язнення і 3 – заслання. Вийшовши на волю 1979 року, В. Стус погодився очолити другий склад Української Гельсинської групи, майже весь її попередній склад був уже в таборах. Деяким людям, котрі пробували відрадити його від такого кроку (аргументи були: ти не можеш цього робити, ти Поет, ти геній) В. Стус відповідав простим контрзапитанням: «А ти погодишся очолити групу? – і на очікувану негативну реакцію: «Ні, звичайно, я не самогубця», – було Стусове жорстке: «Тоді навіщо прийшов? Навіщо ця розмова?». Гостям доводилося шукати вихід із квартири В. Стуса [20, с. 231]. За це 1980 року його було заарештовано вдруге. Всесвітньо відомий вчений, академік А. Сахаров у листі, адресованому 12 жовтня 1980 року «учасникам Мадридської угоди для перевірки Хельсінкських угод, головам держав-учасниць Хельсінкського акту» розцінив вирок, винесений В. Стусу, як ганебний вчинок радянської репресивної машини й закликав письменників усього світу, своїх колег-вчених, всіх, кому дорога людська гідність, виступити за його скасування і за звільнення всіх незаконно засуджених. На жаль, його заклик не було почуто. На волю В. Стус більше не вийшов. Загинув у карцері табору ВС-389/36 Пермської області Росії. 19 листопада 1989 року поета було перепоховано у Києві [21, с.5].

В січні 1981 року поет О. Гірник відвідав Софійський собор та Києво-Печерську лавру. Увечері поїхав автобусом до Канева. З собою мав підготовлену сумку з двома каністрами бензину – 3,5 літри. Місце вибрав на північному схилі Чернечої гори, тут розкидав листівки і пустив їх на вітер. Тут само залишив передсмертний заклик до незалежності України та проти русифікації. Близько третьої години ночі облився бензином та підпалив себе. Його мертве тіло знайшли вранці. Міліція почала збирати розкидані листівки (970), кілька з них збереглося в місцевих селян. Ця справа довго залишалася таємницею, але саме від працівників міліції про вчинок О. Гірника дізналися спершу в Каневі, а пізніше – і в Україні і за її межами. Спочатку про справжні причини смерті Олекси повідомив його дружині лікар швидкої медичної допомоги з Канева. За кілька років через

рідних у Польщі та зв'язки з рухом «Солідарність» звістку про вчинок О. Гірника передали на Захід. Відомості про його вчинок поширювалися радіо «Свобода» і тільки зі здобуттям Україною незалежності правда про О. Гірника була вперше опублікована в газеті «Літературна Україна». 2007 року за проявлену мужність та самопожертву в ім'я незалежності України Олексі Гірнику було присвоєно звання Героя України.

Боротьба проти русифікації, за вільний розвиток української мови була невід'ємною складовою національно-визвольного руху, суспільно-політичного життя. 20 червня 1987 року О. Гончар звернувся з листом до керівника СРСР М. Горбачова, в якому пропонував терміново здійснити заходи «конституційного захисту» української мови, ввести її обов'язкове вивчення в усіх школах з російською мовою навчання на території України. За вказівкою з Москви в ЦК Компартії України для вивчення питання була створена комісія, яка висловилася проти впровадження державної мови як юридичної норми, оскільки це не дасть жодних результатів, крім сплеску націоналістичних настроїв. Тоді мовне питання взяла в свої руки громадськість. Влітку 1988 року у Львові виникло Товариство української мови імені Т. Шевченка. Услід за цим почали виникати такі організації і в інших регіонах республіки. В грудні цього року представники таких організацій зібралися на нараду, в ході якої був утворений оргкомітет на чолі з поетом Д. Павличком з підготовки Всеукраїнської установчої конференції Товариства української мови імені Т. Шевченка. 11-12 лютого 1989 року в Києві відбулася Всеукраїнська конференція Товариства. Кількість членів ТУМ у жовтні 1990 року зросла до 150 тисяч [22, с. 667].

Наприкінці 1980-х років обвалилася вся радянська тоталітарна система, тому що вона була штучною, нав'язаною і позбавленою головного принципу, на якому тримається людське суспільство, – приватної власності. Радянський Союз був створений завдяки силі і репресіям, завдяки ним він і тримався, вартувало лише трохи послабити хватку, як вся радянська державна машина обвалилася, немов би картковий будиночок. М. Горбачов прийшов до влади у період глибокої системної кризи, і тому змушений був провести реформу. Процеси перебудови і гласності увиразнили багатшаровість українського суспільства, оскільки у цей час отримали можливість заявити про себе соціальні групи, що раніше перебували у маргінальному становищі. З огляду на суспільні настрої суспільно-політичне життя другої половини 1980-х років характеризувалося зростанням громадсько-політичної активності населення республіки. Вже в червні 1989 року партійні органи звітували про діяльність більше ніж 47 тисяч самодіяльних об'єднань різної спрямованості [23, с. 140-141]. В часи великих випробувань будь-якій державі потрібна суспільна сила, яка здатна твердо оцінювати реальність, прогнозувати перспективи, згуртувати навколо

себе всі державницькі сили, запропонувати вихід зі скрутного становища, нарешті взяти на себе відповідальність за наслідки своїх пропозицій і дій. Витоки такої сили вже були сформованими в розбурханому і політизованому суспільстві. Такою силою став Народний Рух України.

Перехопивши естафету споконвічної ідеї попередників, Народний Рух України зумів в інших історичних умовах організувати й очолити визвольний настрій українського народу. Народному Руху України доля відвела роль найпотужнішої масової громадсько-політичної організації, що об'єднала кращі національно-демократичні сили суспільства і кинула виклик панівній ролі Компартії України в державному та суспільно-політичному житті України. Саме Народний Рух України своєчасно визнав за головне в своїй діяльності досягнення державної незалежності, яка для всіх повноцінних народів була і є святою справою їх існування. Мирність і гуманність у досягненні мети приваблювала людей і збільшувала кількість прихильників і тих, хто з симпатією ставився до НРУ. Народний Рух України зародився в письменницькому середовищі [24, арк. 20]. Хоч у проєкті Програми НРУ зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в Народному Русі України «політичну організацію, яка протистоїть Компартії України» і прагне «розпалити націоналістичні пристрасті», відволікти народ «від вирішення головних завдань перебудови» [25, арк. 16]. Наприкінці березня 1989 року В. Щербицький на весь світ повторив свою відому в республіці мантру: «Що стосується так званого народного руху України за перебудову, то трудящі республіки в своїй масі ідею його створення не підтримують» [26, арк. 76]. Напередодні Установчого з'їзду Народного Руху України, у серпні 1989 року, на нараді в ЦК Компартії України з питань суспільно-політичного становища в республіці В. Щербицький поставив питання про зміцнення органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, доволі емоційно пояснив потребу у цьому наступним чином: «...У Львові там так розгулялися, розумієте, націоналісти, що міліція і дружинники не в змозі навіть повідбирати у них жовто-блакитні прапори та тризубці, знахабніли!» [27, арк. 11].

8-10 вересня 1989 року відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України, в якому взяли участь, за даними мандатної комісії, понад 1100 делегатів і численні гості. За освітнім цензом 800 осіб мали вищу освіту, в їх числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 28 докторів і 96 кандидатів наук. Жіноча стагь була репрезентована 98 делегатками [28, арк. 8-9]. Установчий з'їзд прийняв Програму і Статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи. 25-28 жовтня 1990 року відбулись велелюд-

ні II Всеукраїнські збори Народного Руху України, на яких були присутні 2125 делегатів, у тому числі 418 депутатів різних рівнів. Серед гостей були представники посольств США і Канади в СРСР, представники консульств Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Франції, Чехословаччини в Києві, громадсько-політичних організацій з усіх республік СРСР та ряду зарубіжних країн, численна українська діаспора. Великі збори ухвалили низку важливих документів, внесли принципові зміни до Програми та Статуту. Зокрема, з Статуту Народного Руху України були вилучені слова «за перебудову», а до Програми включено положення про головну мету Руху – досягнення незалежності України [29, с. 10].

Одним із засновників Народного Руху України був незламний борець за волю України, сама видатна постать новітньої історії України, а з грудня 1992 року очільник НРУ В'ячеслав Максимович Чорновіл [30, арк. 25]. Авторитетний партійний лідер В.Чорновіл – непересічна особистість, вольова натура, яскравий і динамічний політик, який уособлював в собі образ українця-патріота. В складних умовах соціально-економічної кризи, політичного протистояння, загрози сепаратизму та посилення лівих прокомуністичних настроїв в суспільстві, він намагався утримувати чіткий ідеологічний курс, пропонував ініціативу владним структурам у випадку вираженої загрози національним чи державним інтересам, готовий був переступити через власні амбіції заради досягнення конструктивного компромісу. Заявлена ним поведінка Руху як «конструктивної опозиції», була до певної міри утопічною для тогочасної української політики, але по своїй природі вірною. Опозиція не державі як такій, а конкретним її виразникам-посадовцям, в тому числі і найвищого рангу. Не маючи достатніх ресурсів, щоб протистояти і комуністичному, і кланово-олігархічному наступу, В. Чорновіл робив ставку на першочерговість боротьби з «більшим злом», яким вважав відродження комуністичної загрози. Його партійна діяльність дозволила перетворити Народний Рух України у політичну структуру, що володіла достатньо значним базовим електоральним ресурсом і перспективою поступового розширення свого впливу за рахунок приєднання нових симпатиків. Його політичний талант, далекозорість, гостре бачення та відчуття суттєвих тонкощів і складностей ситуації врятували Народний Рух України від передчасного розколу, давши можливість нести відповідальність за подальшу долю України та її громадян. Навіть певні негативні риси Чорновола-політика: загострена амбіційність, політична категоричність, відвертий критицизм до опонента, не відштовхували його прихильників та змушували рахуватися з ним супротивників.

Людина з глибоким аналітичним розумом і масштабним мисленням В. Чорновіл добре усвідомлював значення рідної мови у національному відродженні України, що пострадянська неоросійська імперія завжди

буде використовувати мовне питання як привід для того, щоб втримувати Україну в сфері свого гуманітарного впливу. Достатньо наголосити, що через систематичні переслідування радянською владою В. Чорновіл не зміг захистити кандидатську дисертацію про публіцистичну та громадську діяльність Бориса Грінченка – відомого українського діяча, який боровся з імперською ідеологією Росії на зламі ХІХ-ХХ століть[31, 95]. Цілком очевидно, що боротьба Б. Грінченка за права української мови, літератури, історії і власне нації на самовизначення була близькою світоглядом В. Чорновола.

16 лютого 1989 року на сторінках «Літературної України» з'явився «Проект Програми Народного Руху України за перебудову». Стан національного буття в умовах тоталітарного режиму Рух розцінив як критичний. Серйозно ушкоджені всі умови національного буття українців: політичні, соціально-економічні, культурні. Рух засуджував антинаукову, антигуманну тезу про настання епохи злиття всіх націй в СРСР в одну зденационалізовану спільність. Зближення і взаємозбагачення націй не мають нічого спільного з їх «злиттям», асиміляцією, денационалізацією. В Україні партійні, радянські, господарські установи в більшості перейшли на російську мову. Утворилася незбагненна ситуація, коли народ і держава користуються різними мовами. Катастрофічне зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання декларувалося місцевими брежнєвцями як добровільний вибір населення. Хто ж був проти такого «добровільного вибору», той опинявся в «націоналістах». В «інтернаціоналістах» ходили ті, хто відрікся від материнської мови, відцурався від рідної культури. Національне й інтернаціональне існують тільки в нерозривній єдності. Все інше є замаскованою формою мовно-культурного винищення, суперечить збереженню і виживанню людського роду.

За наявної спотвореної в часи сталінізму і брежнєвщини, мовно-культурної ситуації в Україні, проголошене право так званого вільного вибору мови навчання, покладене в основу середньої і вищої освіти, не може бути демократичним і справедливим. Спекуючи на низькій національно-культурній свідомості частини населення, воно узаконює наявний неприродний стан речей і пропонує змиритися з результатами грубих порушень принципів співжиття народів, багаторічних насильств і злочинів. Воно повністю нехтує право українського народу на своє національне буття. Мова кожного народу – це фундамент його національного розвитку. Виходячи з цього, Народний Рух України, вважав, що першим і невідкладним кроком у розв'язанні назрілих питань національно-культурного характеру може бути прийняття Закону про державність української мови. Домагаючись цього важливого державного акту, Народний Рух України вважав за необхідне прийняття також законів, які б забезпечували на прак-

тиці неможливість витіснення української мови із сфери державної, громадської діяльності, науки, виробництва, діловодства, середньої та вищої освіти.

Такі акценти стосовно української мови в основному програмному документі Руху викликали значний суспільно-політичний резонанс, неприємний для партійної верхівки. Намагаючись вплинути на хід подій, перехопити ініціативу в свої руки, не допустити остаточної втрати своїх владних позицій правляча державна партія вирішила в певній мірі використати рухівські ідеї в своїх цілях. 7 липня 1989 року під грифом «таємно» перший секретар ЦК Компартії України в листі «Про роботу партійних організацій республіки у зв'язку з активізацією дій ініціативних груп зі створення НРУ» доводив до відома своїх кремлівських господарів: «Здійснюються заходи для оперативного вирішення гострих питань, які піднімаються на мітингах і зборах, особливо в галузі національної політики. Відкриваються школи, класи і дитячі садки з українською мовою навчання і виховання, створюються культурно-освітні товариства для малочисельних національних груп. Йде підготовка Закону про зміни в Конституції УРСР, яка передбачає, зокрема, надання українській мові статусу державної і забезпечення вільного розвитку інших мов в республіці, а також Закону «Про українську мову і інші національні мови в Українській РСР»[32, арк. 111]. 11 серпня в ідеологічному відділі ЦК Компартії України відбулася зустріч з головою координаційної ради Київської регіональної організації НРУ, головою оргкомітету з проведення Установчого з'їзду В. Яворівським і членом цього оргкомітету І. Драчем. Вона показала, що ініціатори створення НРУ мають твердий намір провести республіканський Установчий з'їзд НРУ 8-10 вересня 1989 року. На пропозицію перенести проведення з'їзду на пізніший строк вони не погодились. В зв'язку з цим в ЦК Компартії України під грифом «таємно» була підготовлена «Інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України про необхідність здійснення низки заходів з огляду на підготовку Установчого з'їзду НРУ в Києві». В ній завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України Л. Кравчук пропонував «оперативно завершити роботу над проектом закону про мови з тим, щоб опублікувати його на початку вересня, активізувати діяльність всіх організацій і відомств республіки, які мають відношення до питань екології, розвитку національної культури, історичних досліджень»[33, арк.124].

У своєму виступі на Установчому з'їзді НРУ консультант ідеологічного відділу Харківського обкому Компартії України Б. Марков іронічно зазначив: «Рух же приносить користь. Тільки він почався, пішла в парторганізації вказівка ЦК: займайтесь з людьми, вивчайте їх запити, вирішуйте їх. Вже цим одним Рух корисний»[34, с. 119].

Українська мова – мова народу, який дав назву державі. Вона була об'єктом особливої турботи Народного Руху України. Багато уваги вирішенню мовного питання в Україні було приділено в роботі Установчого з'їзду Руху в Україні. Ця тема була провідною у виступах значної кількості депутатів, які вважали, що невідкладним кроком у розв'язанні назрілих питань національно-культурного відродження повинно бути надання українській мові статусу державної. У Програмі зазначалося, що майбутній Закон про державний статус української мови не повинен обмежувати функціонування та вільного розвитку мов національних меншин і груп, які проживають на території України [35, с. 40-41]. В освітній сфері Рух вважав за необхідне запровадити для всіх випускників шкіл вступні екзамени з української мови для вишів республіки, здійснити поступовий перехід на викладання в усіх середніх спеціальних та вищих навчальних закладах українською мовою, виступив за перегляд правових і моральних норм у підході до вирішення мовної проблеми [36, с. 18-19.] Нову «історичну спільноту радянський народ» Д. Павличко охарактеризував як «брежнєвсько-сусловську химеродну ідеологічну категорію, що має на меті відстоювати і оправдувати уніфікацію та злиття народів СРСР з одною мовою, територією єдиної і незалежної Росії» [37, с. 122.]

Абсолютизуючи українську мову як державну, Народний Рух України виступав за розвиток мов та самобутніх культур всіх національностей. Коли радикальне крило Львівської обласної (крайової) організації на чолі з В. Морозом у лютому 1992 року висунуло вимогу щодо боротьби Руху за створення «України для українців», а його прихильники провели мітинги під лозунгами «Ніякої демократії! Демократам місце на деревах», ультра-націоналістів було виключено з Руху [38, с. 95].

28 жовтня 1989 року, в умовах, коли вже розвалювалася радянська суспільно-політична система, Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про мови в Українській РСР». Офіційно проголошувалося, що державною мовою в Україні є українська мова. Порівняно з аналогічними законами республік Балтії він був дуже ліберальним, значні права зберігалися за російською мовою. В статті четвертій «Мови міжнаціонального спілкування» даного Закону зазначалося: «Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР» [39, с. 4]. Що означало таке трактування вільного користування російською мовою українцям добре відомо. Але Україна вже вступала в інший період свого розвитку. На порозі поставали нові сторінки її історії, мови, культури, її історичної долі.

Політична ідеологія Народного Руху України як правої політичної сили з самого початку була направлена на створення незалежної Української держави, а також становлення, розвиток і розширення функціонування

української мови як державної. Ідеологічна робота Руху, на відміну від ідейної направленості лівих політичних сил, завжди спрямовувалася на відстоювання громадянської єдності, конструктивного діалогу між лівими і правими партіями, цивілізованих дружніх відносин між президентом і прем'єр-міністром, владою та опозицією, на захист української мови як державної. Суть рухівської ідеології полягала у поєднанні ідеї демократії з ідеєю національної держави. Народний Рух України намагався поєднати риси різних класичних ідеологій демократичного типу, які знайшли втілення у постановці завдання партій на перехідний період. Головні з них: подолання наслідків тоталітарного режиму, формування громадянського суспільства, а також створення української політичної нації. Загалом ця політична сила брала активну участь у розробці вкрай необхідних для народу і держави соціально-економічних, зокрема мовних та інших проєктів. Ця партія докладала неабияких зусиль для того, аби консолідувати полікультурне українське суспільство, а також всі політичні сили задля побудови правової демократичної держави європейського типу.

В ідеологічному протистоянні до Руху, як національно-патріотичної політичної сили, є проросійські організації і політичні партії, які всіляко намагаються нав'язати російськомовним громадянам України свою небезпечну ідеологію, яка є шкідливою і навіть загрозливою для внутрішньої консолідації українського народу та Української держави загалом. Народний Рух України намагався протистояти ідеології лівих політичних сил, захищаючи інтереси незалежної держави, її народу, розвиток і функціонування мов національних меншин та української мови, засуджував сепаратистські намагання антиукраїнських політичних сил як в середині держави, так і за її межами, спрямованими на мовно-політичний розбрат в суспільстві, що може призвести до політичного конфлікту на державному рівні. Це пояснюється тим, що представники політичного істеблішменту на початку 1990-х років ніяк не могли змиритися з тим, що Україна стала суверенною державою і незалежною від Москви, етнічні росіяни перетворилися на національну меншину, а українська мова отримала статус державної. В Україні склалося так, що певна частина її громадян, переважно на Сході і Півдні країни – це люди, які на жаль, не є свідомі своєї нації, байдужі до своєї історії, культури, освіти. Ставлення до ситуації, яка там склалася, у деяких представників влади своєрідне. Вони вважали, і дотепер чимало так вважає, що спочатку потрібно створити суспільство добробуту, а вже потім, коли люди заживуть матеріально краще, взятися за духовну складову. Такий марксистський принцип співвідношення базису і надбудови виявився досить сумнівним. Навпаки, саме неувага державної влади до процесів духовного і культурного відродження, до становлення національної свідомості, спричинило не

лише сповільнення темпів економічного розвитку, а згодом і агресії Росії проти Української держави.

Звертає на себе увагу ще один серйозний аспект, який тісно пов'язаний з проблемою спілкування державною мовою, що майже 20% зрусифікованих українців своїм світоглядом, громадсько-політичною позицією, менталітетом співпадають у цілому зі значним прошарком етнічних росіян в Україні. В їх основі – непатріотичне ставлення до державності, несприйняття, а дуже часто і агресивне ставлення до всього нашого національного. Люди, які люблять свою Батьківщину, свій народ, є її патріотами. У свою чергу, націоналісти – це громадяни, які люблять і свою націю, піклуються за її розвиток. В такому розумінні рухівці належать як до перших, так і до других. Викликає лише здивування і відчуття образи, коли недостойні поваги в переважній більшості громадян країни політичні опоненти, переважно з лівого табору, називають членів Народного Руху України націоналістами в сенсі нацистів, фашистів. Але це вже їх рівень політичної культури і обізнаності.

Рух послідовно і наполегливо виступав проти активізації антиукраїнських мовно-політичних сепаратистських сил, які у південних і східних регіонах держави на місцевому рівні намагалися запровадити російську мову як регіональну, а по суті, як другу державну. Напруженість, яка виникла на основі ідеологічного протистояння правих і лівих політичних сил, набули характеру «мовних війн». Провідниками такого ідеологічного протистояння в Україні були Партія регіонів, Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України та інші проросійські політичні сили, що захищали в Україні російську мову, а також інтереси імперської Росії, яка головним своїм ворогом вважає існування незалежної Української держави, що демонізується в засобах масової інформації, на наукових конференціях, виступах різного рівня російських політиків, науковців та письменників [40, с. 141, 144].

Ідеологія вищезазначених політичних сил знаходиться на службі імперської Росії, котра спрямовувала і спрямовує свої зусилля на розкол України, в тому числі і за мовно-політичною ознакою. Керівництву Руху, як і рядовим рухівцям на місцях, важко було збагнути, чому в окремих регіонах держави місцева влада закриває україномовні школи і переслідує православні церкви Київського Патріархату. Чому в Українській незалежній державі значна частина періодичних видань, у тому числі і книжок, видається російською мовою, а соціально-політичні спільноти України розділені за мовною, інформаційною, релігійною, економічною, культурною, освітньою та іншими ознаками? Процес консолідації всього українського суспільства, про який з високих трибун говорили високопосадовці, мав відбуватися чесно і відкрито навколо української ідеї і національного

ядра. Нечесна і насильна консолідація української спільноти навколо російської мови і культури, зокрема Української православної церкви Московського Патріархату, може спричинити конфлікт на державному рівні, який може виникнути на мовно-політичному ґрунті, оскільки мова є не лише етнічним, культурним, а й конфесійним ідентитом, чинником між-конфесійного конфлікту в Україні [41]. Народний Рух України докладав максимум зусиль, щоб протистояти цьому і зберегти мир у державі: критикував лідерів антиукраїнського руху за їх агресивне ставлення до української державності, викривав їх злочинні дії, які направлялися проти суверенної Української держави, засуджував мовно-політичний сепаратизм зросійщеної і зденаціоналізованої місцевої влади Півдня і Сходу, політика якої спрямована на утиски і гальмування розвитку української мови як державної [42, с. 192-199]. Лідери всіх рівнів цієї політичної сили стверджували, щоб зберегти самостійність України, а також українську мову як державну, необхідно щоденно виховувати український народ, зокрема молодь, в патріотичному дусі, а до цієї роботи необхідно долучати засоби масової інформації, бо відсутність національного, духовного і культурного виховання може призвести до нестабільності в державі, послаблення її безпеки, сепаратизму, який спрямовується антиукраїнськими силами на руйнування української культури, державності української мови, яка витісняється з радіо, телебачення, преси тощо. Тобто національна демократія, за словами членів Народного Руху України, повинна боротися доти, доки не витворить «українську націю в повному розумінні цього слова» [43, с. 94].

Народний Рух України рішуче виступив проти дій Донецької міської ради, яка прийняла, на думку рухівців, безпрецедентне рішення щодо обмеження використання української мови у школах та дитячих садках Донецька. Мовно-політичний сепаратизм донецьких чиновників полягав у забороні відкриття нових україномовних дошкільних закладів та груп у цьому регіоні, а також збільшуванні кількості учнів в україномовних класах. Разом з тим, в рамках прийнятої Донецькою міською радою так званої «програми розвитку російської мови» російська мова і література мали поглиблено вивчатися в десяти школах Донецька. Реальна ситуація красномовно свідчила, що в місті влада цинічно ігнорувала права громадян навчатися державною мовою. Народний Рух України справедливо розцінив таке рішення як прояв зневаги та ненависті до українського народу, яке утверджувало, по суті, мовно-політичний сепаратизм як процес насильницької русифікації і закликав відповідні державні органи України не залишити безкарними незаконні дії депутатів Донецької міської ради та поставити на місце чиновників, які причетні до цієї справи. Разом з тим Народний Рух України вимагав від Генеральної прокуратури Украї-

ни накласти протест на рішення Донецької міської ради про обмеження використання української мови та звернутися до суду щодо скасування даного рішення як незаконного. Рух застеріг, що ігнорування державними структурами даних фактів українофобії провокує порушників чинного законодавства на подальші протизаконні екстремістські дії [44, с. 177-178].

Аналогічна ситуація спостерігалася і в інших регіонах, особливо в містах із великою кількістю населення. Суттєве обмеження української мови спостерігалось в Одесі. В 2000-х роках там не можна було знайти у вільному продажі україномовних видань, у міських засобах масової інформації велася витончена обробка громадської думки з метою закриття або перепрофілювання україномовних шкіл. В центрі міста висіли великі пропагандистські плакати, в яких звеличувалася так звана слов'янська мова, якої, начебто, немає рівної за значенням в Європі. Зайшовши в цьому місті до міської ради чи обласної державної адміністрації, не почувеш там в зоні державних службовців державної мови: від постового міліціонера, так і присутніх у високих кабінетах. Цурався української мови представник Президента України в області українець Матвійчук, ніколи не вживав, і швидше за все не знав її міський голова – росіянин Костусев. Не подавали тут прикладу і значна частина наукової та освітянської інтелігенції, митці – найсвідоміший і найосвіченіший прошарок суспільства, її еліта. Подібні дії Одеської міської влади Народний Рух України кваліфікував як свідоме блокування бюрократичним апаратом конституційних норм державності української мови [45, арк. 6].

Дніпропетровське міське управління освіти прийняло рішення щодо закриття середньої школи №145 на житловому масиві «Сокіл». Це була відносно нова школа (всього 10 років) і однією з небагатьох україномовних шкіл у Дніпропетровську. Спроба перевести 300 учнів цієї школи до російськомовної школи №88, де в кожному класі більш ніж по 40 учнів, була порушенням прав як самих школярів, так і їхніх батьків, які бажали, щоб діти навчалися рідною мовою. З цього приводу НРУ в «Заяві XIII Всеукраїнських Зборів (З'їзду) Народного Руху України про стан української мови» зазначив: «Народний Рух України нагадує, що результати останнього перепису населення засвідчили про те, що близько 68% громадян України вважають українську мову рідною, а з тих, що вважають рідною мовою російську, значна частка – 40-50% - позитивно ставиться до української мови як державної. Через те немає жодних підстав твердити про проведення нібито насильницької українізації в державі. Навпаки, політикани, що намагаються заробити дешеві дивіденди на експлуатації мовної теми і, зокрема, надання статусу офіційної російській мові, насправді своїми руками створюють новий розкол у суспільстві, оскільки природного ґрунту для двомовності немає.

Доповнюють загальну картину інші невтішні факти: зростає рівень експансії іноземних мов, головно російської, в інформаційній та культурній сферах країни; збільшується тираж низькопробних книг, надрукованих російською мовою, котрі витісняють з ринку українського видавця; на деяких радіостанціях обсяг загального ефіру, включно з текстовими повідомленнями, на 90% викладений російською мовою.

Народний Рух України констатує, що ставлення влади до української мови є найоб'єктивнішим іспитом на предмет сповідування нею українських національних інтересів. Очевидним є те, що його результат негативний для діючої влади і невтішний для українського суспільства. На основі зазначеного Народний Рух України пропонує:

1. Уряду розробити та запровадити в дію Національну програму підтримки української мови.

2. Верховній Раді України прийняти Національну програму розвитку молоді на 2003-2008 роки, що передбачає національно-патріотичну виховну роботу серед молодих людей.

3. У Кодексі про адміністративні правопорушення ввести статтю про адміністративну відповідальність за порушення ст. 10 Конституції України.

4. Органам державної виконавчої влади забезпечити введення 80% українського мовлення на теле- і радіокомпаніях та 80% друкованої інформації українською мовою в пресі.

5. Дніпропетровському відділу освіти скасувати рішення щодо закриття української школи №145.

Народний Рух України заявляє, що забезпечення належного функціонування української мови в Українській державі було і залишається нашою основною метою як у політичній, так і в парламентській діяльності. Саме Українська мова має стати консолідуючим чинником у суспільстві, і вона неодмінно ним стане [46, с. 52-54].

В основному не лише в перші роки незалежності України, а й в наступний період своєї активної діяльності, лише Народний Рух України постійно звертався до Президента України, Верховної Ради України, Уряду, громадськості країни із відповідними Заявами, Зверненнями, Ухвалами і проханнями звернути увагу на стан функціонування української мови в державі, активізувати, мобілізувати свої зусилля на її захист як державної. У «Зверненні Великої ради НРУ до Президента України Л. Кучми із закликом розробити ідеологію української державності і протиставитись антиукраїнським діям проімперських угруповань» від 9 вересня 1995 року було вказано, що «за винятком нетривалого періоду «українізації» 20-х років, наша культура, мова, духовність жевріли в надрах нації завдяки її глибинному зв'язкові з пракоренями, завдяки високому подвижництву на-

ціонально свідомих патріотів. Всупереч зневазі й потоптанню, гонінням і репресіям, український народ жив, вижив і здобув власну державу.

Цілком природно, що в державі Україна, має приділятися постійна доброзичлива увага розвиткові всіх етнічних груп, які мешкають на її теренах. Але найбільше уваги потребує відродження, піднесення нації, яка дала назву цій державі. Саме держава через свої структури мала б утверджувати українську державну мову, дбати про українську науку й освіту, виховувати патріотів України на основі цілісної, продуманої ідеології і державності.

На жаль, сьогодні занепадають навіть ті паростки українського відродження, які з'явилися після проголошення нашої самостійності.

В доповіді на урочистих зборах, присвячених четвертій річниці незалежності України, Ви, пане Президенте, задекларували можливість надання права регіонам вирішувати питання культури, мовної політики. Вже маємо дуже сумні наслідки. В деяких областях адміністрації чинять перешкоди викладанню українською мовою в школах і вузах. Є факти переведення українських шкіл на російську мову навчання. На Сході України з'являються агітатори, які підбурюють батьків протестувати – аж до страйків – проти навчання дітей в українських школах.

Антиукраїнські тенденції знаходять підтримку в керівництва адміністрацій, у працівників управлінь освіти, командного складу української армії.

Вважаємо, що виправдання цієї катастрофічної ситуації з допомогою аргументів на зразок «так історично склалося» є не лише недоречним, а й глибоко шкідливим за своєю суттю. Так не склалося – так планувалося і втілювалося імперською владою. І нині без державної підтримки відродження українства стає вельми проблематичним.

Звертаємося до Вас, пане Президенте, як до першої особи в Українській державі, яку Ви репрезентуєте перед своїми співвітчизниками й світовою спільнотою... Має виконуватися Закон про мови.

Держава повинна протиставити антиукраїнським діям можновладців у центрі й на місцях і діяльності проімперських угруповань силу закону і міць свого авторитету» [47, арк. 44 зв.].

6 липня 1996 року Центральний Провід НРУ знову Звернувся до Президента України Л. Кучми із закликом забезпечити неухильне виконання вимог Конституції щодо застосування органами влади і управління державної мови на всій території України. «Згідно зі статтею 10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова. Навіть побіжний аналіз використання державної мови в органах влади та управління, державних установах і закладах свідчить про те, – говорилося в цьому заклику, – що Закон про мови, а тепер і Конституція, в Україні фактично ігнорується.

В Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів, обласних, міських, районних держадміністраціях державної мови практично не чути. Вищі посадові особи загальноукраїнського рівня нерідко вживають державну мову лише під час «парадних» заходів та зустрічей з представниками засобів інформації. Місцеві можновладці, як правило, не утруднюють себе навіть цим.

Топоніміка України в багатьох регіонах має прокомуністичну та неукраїнську спрямованість. Навіть автентичні українські назви нерідко використовуються в російській транскрипції.

Дотримання Законів, і насамперед Основного Закону України, є необхідною умовою існування правової держави. У зв'язку з цим просимо Вас, пане Президенте, вжити всіх можливих заходів до неухильного виконання вимог Конституції щодо застосування органами влади й управління державної мови на всій території України» [48, арк. 107].

В умовах фактичного ігнорування владними структурами конституційних вимог щодо застосування державної мови значно активізувалися антидержавні, антиукраїнські сили, зокрема, проросійські засоби масової інформації. Висміювалося та принижувалося саме поняття українства, сам українець. Це робилося систематично й продумано. Як молодь могла розмовляти українською мовою, коли всі засоби масової інформації, за рідкісним виключенням, вбивали саму душу українця! У війську, вишах, в управлінських структурах приватних і державних підприємств, спорті, естраді – скрізь відверте глузування з усього українського! Українофобія знову стала тотальним суспільним явищем, тільки тепер вже – у власній державі. Така суспільна атмосфера була прямою загрозою самому буттю української нації й майбутньому Української держави. Саме у штучно створеній атмосфері зневаги українства антиукраїнськими засобами масової інформації, власниками яких є чужі загальнонаціональним інтересам олігархічні угруповання, Рух вважав причиною кризового стану української мови та культури. 8 липня 2000 року Народний Рух України вкотре звернувся до Президента України, до Прем'єр-міністра України забезпечити неухильне дотримання ст. 10 Конституції в структурах Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, обласних та районних адміністраціях, органах державного самоврядування. «На жодній державній посаді не повинно бути людини, – акцентувалося в Заяві, – яка не користується державною мовою під час виконання своїх службових обов'язків, а тим більше українофобів» [49, с. 322].

В «Заяві НРУ щодо спроб надання російській мові статусу державної» 4 листопада 2002 року Рух мобілізував увагу патріотичної громадськості країни на те, що в Україні знову штучно ініціюється питання надання російській мові державного статусу. Безлика маса чиновників іде на по-

воду антиукраїнських сил, виступаючи за відтворення на теренах України російськомовного середовища в інтересах неоімперських прагнень російських шовіністів і намагається втілити їх у життя рішеннями рад Криму, Дніпропетровської, Донецької, Луганської та Харківської областей. Найвні постійні спроби вихолостити конституційну норму щодо української мови як державної та в черговий раз використати така звану «двомовність» як інструмент витіснення української мови на маргінеси спілкування. Така практика сумновідомих часів Радянського Союзу свідомо звужувала сферу вживання української мови, витісняючи її не тільки з діловодства офіційних структур, а й із спілкування між людьми взагалі, робила її зайвою в культурно-духовній свідомості народу і таким чином нівелювала її як корінну ознаку українського етносу як такого.

«Як же допускати ці спроби реанімації радянської політики нищення України? Як може держава плекати свою суверенність, не дбаючи про засоби своєї функціональної забезпеченості? Як можна виступати державним посадовцям, ігноруючи мову народу? На що взагалі можна розраховувати від людей, які демонструють зневагу до всього українського?»

Питання ж на порядок глибші, аніж просто мовні, попри їх актуальність і важливість, – підкреслювалося в цій Заяві. Руйнування може статися у вигляді ланцюгової реакції: мова – культура – нація – суспільство – державність – ось що впливає з недолугих постанов кількох рад в найбільш розвинених і населених регіонах. А це вже питання національної та державної безпеки України.

Прикро, що проблема захисту мовного середовища України начебто і не існує для посадовців різного рангу і гатунку. Схоже, що ця хвороба потребує лікування не терапевтичними, а хірургічними методами. Тоді, мабуть, кадрові рішення (від райдержадміністрації до АП) поступово вестимуть до загального оздоровлення державного механізму, а не до чергових перетасовок одного й того ж контингенту з числа колишньої радянської партгоспноменклатури.

Народний Рух України і надалі буде захищати інтереси української нації, боронити і плекати наш найбільший скарб – українську мову» [50, с. 181-182].

Спільно з іншими патріотично налаштованими партіями і фракціями Верховної Ради України Народний Рух України висловив своє обурення позицією Міністерства закордонних справ Росії щодо рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року про функціонування української мови як державної. Це не що інше, як грубе втручання у внутрішні справи суверенної України. Більше того, щоб відволікти українську владу від реального стану справ у мовній сфері, у засобах масової інформації Російської Федерації було розгорнуто кампанію, у ході якої висунуто без-

підставні звинувачення у порушенні мовних прав російської національної меншини у нашій державі. Зокрема, мусувалася теза про те, що в західних областях України забороняється говорити російською мовою в навчальних закладах, проводити масові заходи цією мовою, розклеювати оголошення в громадських місцях тощо. «Ми стверджуємо, – зазначалося у спільній Заяві НРУ та їх однодумців з національно-демократичного табору, – що Конституція України та існуючі реалії гарантують усі необхідні умови для розвитку російської та інших мов національних меншин на рівні загальноприйнятих міжнародних стандартів» [51, с. 320].

На завершальному етапі своєї активної політичної діяльності Народний Рух України 6 травня 2006 року опублікував для всього українського суспільства «Заяву Центрального Проводу Народного Руху України про державну мову». Щоб донести до читача всю значимість цього важливого історичного документа, автор наводить його повністю, без будь-яких скорочень. «Українські громадяни стурбовані тим, що, попри завершення виборчої кампанії, не припиняються спекуляції довкола мовного питання. Ухвалені Луганською обласною радою, Харківською та Севастопольською міськими радами незаконні рішення про надання російській мові статусу регіональної, а фактично другої державної на території певних областей, засвідчують, що Україну як унітарну державу штовхають на шлях, який може призвести до поділу її за мовною ознакою, а далі – до втрати територіальної цілісності і державності. Якщо цю правову вакханалію не буде зупинено чіткою позицією й відповідними діями Президента України, прокуратури та органів центральної виконавчої влади, процес тотального порушення законодавства на всіх рівнях державної влади і суспільного життя стане неконтрольованим і дестабілізує ситуацію в державі.

Рух переконаний у тому, що прийняті вищезгаданими представницькими органами самоврядування рішення виходять за межі їхньої компетенції, є незаконними і суперечать Конституції та законам України.

Відповідно до статті 92 Конституції України порядок застосування мов в Україні визначається виключно законами України.

Статус української мови як державної закріплений у Конституції України, Законі України «Про мови в Українській РСР» (1989 р.) та підтверджений Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року. Конституційний Суд визначив, що положення Конституції та закони України зобов'язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними їхніх посадових обов'язків, в роботі і в діловодстві органів державної влади, представницького та інших органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

Законодавство України не визначає терміну «регіональна мова», а Європейську хартію регіональних або мов меншин, положення якої намагаються використати деякі місцеві владоможці, в Європі прийнято з метою захисту слабких мов, яким загрожує повне зникнення і які не мають державності в жодній країні світу. В Україні ж внаслідок потужного тиску російської мови, яка є державною в одній з наймогутніших держав, треба захищати саме українську, що так і не стала повноцінно функціонувати у всіх сферах суспільного життя, зокрема на Сході та Півдні України.

Тому Народний Рух України вважає, що подібне використання Європейської хартії регіональних або мов меншин для збереження панівних позицій російської мови в Україні є політичною спекуляцією та блюзнірством.

Україна створила найкращі умови для розвитку мов і культур національних меншин, зокрема – російської. Але, як відомо, саме державна мова є найпершою ознакою державності, чинником, здатним об'єднати та консолідувати націю для розбудови та процвітання своєї держави. Ідеологія двох державних мов є антиконституційною ширмою для впровадження єдиної державної мови – російської. Саме українську мову витіснено в цих областях з ужитку, що є порушенням тієї ж Хартії, яка ніде не пропонує заміни державної мови регіональною, а лише підтримку мов національних меншин, які могли б вживатися поряд з державною, а не замість неї, витісняючи її. Було б набагато шляхетнішим для харківських, луганських та севастопольських депутатів прийняти рішення про необхідність сприяння українській мові, якій на цих територіях створюються всі умови для її планомірного знищення.

Українське суспільство чекає від Президента України та новообраної влади – поряд із захистом мов національних меншин, як це зазначено в Конституції, – послідовного та реального впровадження в дію саме конституційних норм щодо державності української мови. А вони і виявилися порушеними у рішеннях вищезазначених рад, так само як і у некомпетентному роз'ясненні заступника прокурора Харківської області державного радника юстиції третього класу М. Шадури щодо чинності прийнятого у Харкові рішення.

Народний Рух України заявляє: ні! – сепаратизму і федералізму! Ні! – русифікації України»[52, с. 45-46].

Титанічні зусилля Народного Руху України стосовно функціонування української мови в Українській державі як державної, на жаль, не завжди і не всюди знаходили належну підтримку владних структур. Досить часто влада робила вигляд, що ніяких проблем в мовному питанні вже не існує, а ті питання, що виникають, будуть розв'язані з плином часу. Якби керівництво держави належним чином оцінювало настирливі пропозиції Руху,

спрямовані, зокрема, на консолідацію суспільства навколо національної ідеї, важливим чинником якої є державність української мови, розвиток держави міг би піти зовсім в іншому напрямку. Однак цього не сталося. Важкі наслідки ігнорування діяльності Народного Руху України, який передбачав розвиток подій на багато років вперед, виразно проявилися вже у 2014 році, коли Російська Федерація розв'язала агресію проти України і окупувала частину її території.

Доля української мови є переконливим свідченням того, що то є водночас й доля української держави й нації. Русифікація України ніяк не була самочинним, природнім процесом, як це намагаються доводити апологети імперії, а цілеспрямованою державною політикою всіх державних режимів, починаючи від доби Романових, закінчуючи нинішнім режимом Путіна. У справі знищення української мови те, що не вдавалося зробити методами пропаганди та псевдонауки, довершувалося терором, тюрмами, розстрілами. Царський уряд звільняв з роботи за найменшу прихильність до українства. На посади інспекторів, директорів шкіл призначалися лише росіяни. Вони мусіли постійно доносити «верхам» про благодійність своїх підопічних. Українцям уряд давав працю у найбільш віддалених куточках Московії. Комуністична влада скористалася досвідом, набутого царизмом, навіть вдосконалила його. Спочатку все було ніби добре. У 1920-х роках розпочався процес українізації. Він тривав недовго. Коли стало зрозуміло, хто є лідерами, світочами, справжніми вождями українського народу, їх майже всіх було знищено. Спочатку політиків, письменників, науковців, культурних діячів, а потім взялися і за тих, чия вина полягала тільки в тому, що вони розмовляли українською мовою. Практично усім, аби відправити на каторгу чи розстріляти, пред'являли одні і ті ж ярлики: шпигун, контрреволюціонер, петлюрівець, український буржуазний націоналіст. Наприклад, у 1927 році в Харкові, на той час столиці України, відбулася Правописна конференція, а вже через декілька років майже всі її учасники були знищені. Загадковою смертю загинув видатний український історик М. Грушевський. Покінчили життя самогубством Скрипник, Зеров, Хвильовий. Це були найкращі знавці української мови.

Після погромів 1930-х років інтелігенцію охопив страх і вона, щоб зберегти своє життя і життя рідних, почала переходити на російську мову спілкування. Те ж саме стосувалося українського населення великих міст. Селянство, яке рятуючись від голоду, втікало до міст, чекала така ж доля.

Боротьба з так званим засиллям української мови – останній, новітній аргумент, до якого сьогодні вдаються російські шовіністи та доморошені перевертні та яничари. Їхній задум дуже простий: надати російській мові ще більше прав, призупинити розвиток української мови. Де вони угледіли ці утиски? Може когось з етнічних росіян звільнили з роботи за мову?

Може когось виселили з квартири? Такого ніде зовсім немає. Навпаки, усі вони спокійно на території України працюють проти незалежної України. Свідченням цьому було те, як зденационалізовані і зрусифіковані етнічні депутати-українці, в жилах яких тече українська кров, які живуть в Україні, але складається таке враження, що ненавидять все українське ще більше, ніж росіяни-шовіністи прийняли у Верховній Раді України анти-український, антидержавний закон Ківалова-Колісниченка «Про державні засади мовної політики».

Навіть в умовах війни проти російської агресії в 2019 році деяка частина новообраних народних депутатів, в тому числі і керівництво Верховної Ради України заговорили про те, що прийнятий їхніми попередниками мовний закон, який дійсно стояв на варті української мови, треба переглянути. Ці спринтери кар'єризму, патріоти посад, а не держави, прислугують не Україні, а іншій державі, свідомо, підступно, розпалюють міжнародну ворожнечу. Це свідчить про те, що українська мова за роки незалежності України так і не стала повноцінною державною мовою, оскільки відсутня національна влада. Верховна Рада України ще першого скликання повинна була приймати Закон про відродження української мови і культури. Більше того надати їй статус репресованої. Але цього не сталося, і те, що українську мову і її носіїв протягом століть нищили, вчасно виправлено не було. Пересічні українці, виховані на імперській брехні, не знають правдивої історії. Нерідко вони у своїх міркуваннях виходять з тих позицій, які їм втовмачували в голову раніше: про велич російської мови, про дружбу народів СРСР на чолі з Росією, про визвольну місію російського народу тощо. Українські вчені, письменники, освітяни не дали громадянам чіткої картини причин занепаду української культури і не окреслили шляхів будівництва нової держави. На чолі Міністерства освіти опинявся навіть відвертий українофоб. Через те з освітніх програм було викинуто предмет «українознавство», твори багатьох патріотичних письменників. З історії викинуто неугідні Росії історичні факти та історичні події. Навіть був цілком абсурдний намір підготувати спільну Історію України і Росії. Значна частина вчителів усунулись від патріотичного виховання учнівської молоді, мовляв, школа поза політикую. Це хибна, привнесена ззовні думка. Адже патріотичне виховання є першочерговим обов'язком усіх вільних народів.

Першочерговим завданням владних структур усіх рівнів повинна стати турбота про всебічний розвиток української мови, неухильне функціонування її в якості державної, що є невід'ємним атрибутом молоді Української держави.

Джерела та література:

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. Т. 1. – К., 1994. – С. 18.
2. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації. – Харків, 2007. – С. 46.
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти. – К., 2001. – С. 99.
4. Дорошенко Д. Нариси історії України. – Мюнхен, 1966.- С. 14.
5. Литвин Володимир. Історія України. – К., 2009. – С. 485.
6. Бажан О.Г. Наростання руху опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-1960-х рр. // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С. 148-149.
7. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.- С.223.
8. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України).- Ф. 1.- Оп. 24.- Спр. 4587.- Арк. 73-74.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4262. Арк. 65.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4248. Арк. 314.
11. Бажан О.Г. Наростання руху опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-1960-х рр.// Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С. 152.
12. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів. – Київ-Чернівці, 2008. – С. 835.
13. Про серйозні недоліки та помилки однієї книги// Комуніст України. – 1973. – №4. – С. 77-82.
14. Информационное сообщение о Пленуме Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза// Правда. – 1973. – 28 апреля. – С. 1.
15. Лазебник Ю. Щербицький і українська мова // Літературна Україна. – 1990. – 23 серпня. – С. 6.
16. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. – К., 2004. – С. 365.
17. Там само. – С. 368.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2811. Арк.45-48.
19. Григоренко О.П. Мовне питання як важливий фактор суспільно-політичного життя в умовах радянської тоталітарної держави (1950-1980-ті роки)// Українська мова і нація. Збірник наукових праць. Випуск 9. – Хмельницький, 2017.- С. 34.
20. Строевус Ольга. Національний ідеал Василя Стуса// Україна. Європа. Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини.- Тернопіль, 2009.- С. 231.
21. Овсієнко В. У годину люту лишився самим собою// Час Руху.- 2013.- №2.- С. 5.
22. Литвин Володимир. Історія України. – К., 2009.- С. 667.
23. Бойко О. Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? – К., 1996.- С. 140-141.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2658. Арк. 20.

25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2557. Арк. 16.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2642. Арк. 76.
27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1005. Арк. 11.
28. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8-9.
29. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали.- К., 2009.- С. 10.
30. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 25.
31. Чорновіл В. Про звихнену пам'ять лауреата-шовініста// Український вісник.- 1987.- №8.- С. 95.
32. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2558. Арк. 111.
33. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2658. Арк. 124.
34. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К., 2009.- С. 119.
35. Народний Рух України: державність, демократія, реформи. – Програма. Статут. – К., 1996. – С. 40-41.
36. Народний Рух України за перебудову. Програма. Статут. – К., 1995.- С. 18-19.
37. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К., 2009. – С. 122.
38. Краснянська Н. Д. Міжнародні відносини в програмних положеннях і практичній діяльності Народного Руху України// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ. – Одеса, 2009. – С. 95.
39. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». Прийнятий на десятій сесії Верховної Ради Української РСР 28 жовтня 1989 року. – К., 1991. – С. 4.
40. Цвілюк С. Лабіринти «шлюбозлучного процесу» зі «старшим братом»// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2005. – С. 141, 144.
41. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Чернівці, 2004. – 20 с.
42. Панібудьласка В., Савойська С. Мовно-політичний сепаратизм як загроза національній безпеці України// Стратегічна панорама. – К., 2008. – № 3-4. – С. 192-199.
43. Мардаренко О. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці НРУ (1991-2004 рр.)// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2005. – С. 94.
44. Савойська С.В. НРУ в ідеологічному протистоянні мовно-політичному сепаратизму// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ. – Одеса, 2009.- С. 177-178.
45. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 6.

46. XIII Всеукраїнські Збори (З'їзду) Народного Руху України. Документи і матеріали. – К., 2003.- С. 52-54.
47. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 44 зв.
48. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 107.
49. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К., 2009.- С. 322.
50. Народний Рух України: ухвали, заяви, звернення за 2001-2003 роки. – К., 2003.- С. 181-182.
51. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К., 2009.- С. 320.
52. Рішення керівних органів Народного Руху України (ухвали, заяви, звернення): січень-грудень 2006 р. – К., 2007. – С. 45-46.

Єсюнін С.М.
м. Хмельницький

ПРИБУТКОВІ БУДИНКИ – ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Подано історичні довідки на 28 прибуткових будинків у місті Хмельницькому (Проскурів), які збудовані у XX ст., визнані пам'ятками та об'єктами архітектури місцевого значення та рекомендовані до охорони.

Ключові слова: пам'ятка архітектури, архітектор, прибутковий будинок, місто Проскурів, місто Хмельницький.

На сьогодні у місті Хмельницькому нараховується понад 120 пам'яток архітектури місцевого значення та об'єктів архітектури, що пропонуються під охорону. Значна частина з них одночасно є пам'ятками історії.

За функціональним призначенням можна виокремити декілька груп пам'яток архітектури (адміністративного, житлового, сакрального, військового та ін.), серед яких доволі велика група – житлові прибуткові будинки. Таких пам'яток нараховується 28, вони репрезентують важливий період розвитку міста – кінець XIX – початок XX ст.

Прибутковий будинок – це багатоквартирний житловий будинок, побудований для здачі квартир в оренду, а також тип архітектурної споруди, що набув поширення в європейських країнах в 1830-40-х років. Від середини XIX ст. прибуткові будинки почали будувати у великих містах Російської імперії, ближче до кінця XIX ст. – у інших, провінційних, містах. Зазвичай прибутковий будинок був багатоповерховим, перші поверхи були комерційними (здавались в оренду під крамниці, контори, установи тощо), верхні поверхи – житлові (здавались в оренду під квартири). Квартири були

згруповані навколо сходових клітин, коридорів або галерей, вартість і планування квартир залежали від поверху. Декоративне архітектурне оформлення часто отримував тільки парадний фасад, що виходив на вулицю. Як правило, кожен будинок мав своє унікальне архітектурне виконання.

У Проскурові перші прибуткові будинки з'явилися у 1880-х рр., масове будівництво велось наприкінці XIX – початку XX ст. Більшість з них були збудовані на центральній вулиці міста – Олександрівській (нині – Проскурівська). Аналіз джерел та літератури дозволив скласти історичні довідки на кожен таку будівлю та запропонувати їх до публікації на сторінках видання «Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область. м. Хмельницький. Книга перша».

Прибутковий будинок, поч. XX ст.

Вул. Грушевського, 64



Прибутковий будинок, фото 2016 р.

Двоповерховий, цегляний, тинькований. Головний фасад має симетричну композицію, центр її підкреслено ступінчастим аттиком, який прикрашений ліпленими деталями. По боках головного фасаду – балкони з ажурними металевими ґратами у стилі модерн, на рівні даху влаштовано парапет із цегляних стовпчиків і ажурних металевих ґрат.

Побудований на початку XX ст. як прибутковий будинок. У квітні 1919 р. тут розміщувався штаб Проскурівського робітничого полку, згодом різні установи міста. Нині розташовується міське управління охорони здоров'я.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.
Вул. Європейська, 4



Прибутковий будинок, фото 2006 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний, з центральним двором ризалітом. Зведений у відкритій червоній цеглі, загальна композиція фасадів симетрична. На головному фасаді виокремлюється центральна розкріповка із парадним входом, другий поверх якої має напівциркульне велике вікно та увінчаний напівкруглим фронтоном з бічними стовпчиками. У декорі фасаду, виконаному у цегляному стилі, простежуються елементи модерну.

Побудований наприкінці 1890-х рр. Нині використовується як житловий.

Прибутковий будинок, Ш. Бурсука, 1880 р.
Вул. Кам'янецька, 18



Прибутковий будинок Ш.Бурсука, фото 1984 р.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний.

Побудований у 1880 р. купцем II гільдії Шулімом Бурсуком на місці одноповерхового складського приміщення, яке також належало згаданому купцю. Будинок використовувався як прибутковий – на першому поверсі купець мав власну крамницю, а іншу частину будинку здавав квартиронаймачам.

Нині використовується як житловий та для комерційних потреб.

Прибутковий будинок, поч. XX ст.

Вул. Кам'янецька, 51



Прибутковий будинок, фото 2011 р.

Двоповерховий, цегляний, витягнутий у двір.

Побудований на початку XX ст. в умовах щільної забудови на обмеженій сусідніми спорудами земельній ділянці. Архітектор майстерно вийшов з цих складних умов, зробивши акцент на вузький головний фасад будинку, що виходить на вул. Кам'янецьку. Незважаючи на надзвичайно малу площу фасаду, завдяки лаконічному ритму звужених віконних прорізів та насиченості цегляними деталями, будинок отримав презентабельний та оригінальний вигляд. Архітектура будинку поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами модерну. Загальна композиція головного фасаду асиметрична, має з лівого боку розкріповку з парадним входом.

Нині використовується як житловий.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.
Вул. Кам'янецька, 66



Прибутковий будинок, фото 2016 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у цегляному стилі, який скритий в результаті утеплення фасаду та ремонту на початку XXI ст. Головний фасад має симетричну композицію, оздоблений деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування. Увінчує фасад розвинутий фриз, над яким по центру невеликий трикутний аттик з напівциркульним слуховим вікном. Симетрію підкреслював балкон з ажурним мереживом металевих ґрат (демонтований у другій половині XX ст., дверний проріз на балкон закладено цеглою). На початку XXI ст. загальний об'єм будівлі спотворений добудовою мансардового поверху, цегляне оздоблення скрите в результаті утеплення фасаду та ремонту.

Побудований наприкінці XIX ст. та належав одному із прокурівських купців, який перший поверх використовував як крамницю, другий – житловий. Нині використовується для комерційних потреб

Прибутковий будинок, 1897 р.
Вул. Пилипчука, 1



Прибутковий будинок, фото 1985 р.

На розі з вул. Володимирською. Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний, більш видовженим боком виходить на вул. Пилипчука. Виконаний у цегляному стилі. Загальна композиція фасадів симетрична, з двома бічними розкріповками, які увінчані прямокутними аттиками з парними цегляними стовпчиками. Фасади оздоблені деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням.

Споруджений у 1897 р. як прибутковий будинок. Домовласник здавав приміщення «під квартири». Одними із квартиронаймачів були: Микола Сікора (1862-1921) – на початку ХХ ст. відомий у місті громадський діяч, член міської думи, якому довелося стати останнім у дорадянській історії Проскурова міським головою; Олександр Рутковський (1854-після 1912) – генерал-лейтенант, у 1910-1912 рр. начальник 12-ї кавалерійської дивізії, штаб якої розміщувався у Проскурові.

В радянські часи будинок перебував у користуванні різноманітних державних установ, починаючи з 1950-х рр. – міського народного суду. Нині у будинку розташовується міськрайоний суд.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Пилипчака, 51



Прибутковий будинок, фото 2016 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Зведений у відкритій червоній цеглі, загальна композиція фасадів асиметрична, ліворуч має ризаліт із сходовим маршем на другий поверх. У декорі фасаду, виконаному у цегляному стилі, простежуються елементи модерну.

Побудований наприкінці 1890-х рр. як прибутковий житловий будинок. Нині використовується як житловий.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Подільська, 61



Прибуткові будинки по вул. Подільська 61 та 63, фото 1984 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Зведений у відкритій червоній цеглі. Архітектура будинку поєднує візерунчастість декору цегляного стилю з елементами модерну. Загальна композиція фасаду симе-

трична, виокремлюється центральна розкріповка з двома вікнами складної геометричної конфігурації та високим фризом над ними. На фризі цеглою змодельований зубчастий карниз та візерунок, у який вписана літера «W» – можливо один із ініціалів власника будівлі. Перший поверх пристосований під заклади торгівлі, має вікна іншої конфігурації ніж другій, під час останніх перебудов був оздоблений сучасними матеріалами – плиткою тощо. Втрачені балкони другого поверху.

Побудований наприкінці 1890-х рр. як прибутковий будинок. Нині використовується як житловий та для комерційних потреб.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Подільська, 63

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Зведений у відкритій червоній цеглі. Архітектура будинку поєднує візерунчастість декору цегляного стилю з елементами неоренесансу. Загальна композиція фасаду симетрична, виокремлюються дві бічні та центральна розкріповки, які фланковані лопатками. Бічні розкріповки увінчані триступінчастими аттиками (на західному фланзі аттик не зберігся). Карниз фасаду увінчаний типовим для цегляної архітектури зубчиками. Перший поверх пристосований під заклади торгівлі, має вікна іншої конфігурації ніж другій, під час останніх перебудов був оздоблений сучасними матеріалами – плиткою тощо. Втрачені балкони другого поверху.

Побудований наприкінці 1890-х рр. як прибутковий будинок. Нині використовується як житловий та для комерційних потреб.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Подільська, 81



Прибутковий будинок, фото 1990-х рр.

На розі з вул. Грушевського. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Зведений у відкритій червоній цеглі. Загальна композиція будинку асиметрична з акцентованою наріжною частиною, увінчаною чотиригранним загостреним куполом. Фасад по вул. Подільській має флангову розкріповку, яка увінчується трикутним аттиком, фасад по вул. Грушевського більш видовжений, має центральну розкріповку, що завершена трикутним аттиком. Архітектура будинку поєднує візерунчастість декору цегляного стилю з елементами модерну.

Споруджений наприкінці 1890-х рр. як прибутковий будинок. Нині використовується як житловий будинок, на першому поверсі – магазини.

Прибутковий будинок С. Барака, кін. XIX ст.

Вул. Проскурівська, 1



Прибуткові будинки С. Барака (ліворуч) та А. Зільбермана (праворуч), поштова картка поч. XX ст.

На розі з вул. Соборною. Триповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, зі зрізаним наріжжям та двома головними фасадами. Первісно був двоповерховим (третій поверх добудували на початку 1970-х рр.) та витриманим у неоренесансних формах. Після декількох перебудов та реконструкцій (у 1970-х та на початку 2000-х рр.), демонтовані балкони другого

поверху, декор фасадів значно спрощений – збережено лише рустовку першого поверху та розчленування пілястрами міжвіконної площини другого та третього поверху. В об'ємній композиції будинку домінує зрізане наріжжя.

Спорудив будинок наприкінці XIX ст. прокурівський міщанин Солон Барак на кошти, виручені від продажу... газованої води. Ще на початку 1880-х рр. С. Барак одним із перших у місті організував виробництво штучних мінеральних газованих вод, або, як тоді говорили, «шипучок». У цеху, що нагадував звичайний сарай, підготовленою водою наповняли циліндри з червоної міді, що містилися в дерев'яних баддях із льодом. Після охолодження воду газували й розливали в спеціальні щільно закорковані пляшки, які потім відправляли на продаж. Попит на «шипучку» був великий, що давало великі прибутки підприємцю. Незабаром він будує власний двоповерховий будинок на розі вулиць Олександрівської (нині Проскурівська) і Соборної. На першому поверсі відкриває магазин газованих напоїв. Крім того, у магазині можна було купити різноманітні булочки, пиріжки, бублики, а також печиво й тістечка відомого в місті кондитера Франсуа. На другому поверсі п'ять кімнат займала родина самого хазяїна, а інші кімнати здавалися квартиронаймачам. На першому поверсі знаходилась також одна із найкращих у місті крамниць готового плаття Л. Розенбаума.

У радянські часи XX ст. будинок використовувався різноманітними установами та торгівельно-сервісними закладами (хлібо-булочний магазин, поштове відділення та ін.). Нині у будинку розміщені міський департамент житлово-комунального господарства та ряд комерційних закладів.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Проскурівська, 2



Прибутковий будинок, фото



*Прибутковий будинок, поштова картка поч. XX ст.
2006 р.*

На розі з вул. Соборною. Триповерховий, цегляний, пофарбований, у плані Г-подібний, зі зрізаним наріжжям та двома головними фасадами. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами неоренесансу й модерну. Первісно третій поверх мав вигляд мансарди (перебудована на початку 1970-х рр.). В об'ємній композиції будинку домінує зрізане наріжжя з ризалітом, який на рівні другого і третього поверху має прямокутний еркер, що підтримують ступінчасті консолі. Первісно еркер наріжжя увінчувало високе чотиригранне загострене шатро, яке втрачено внаслідок перебудови верхнього повер-

ху. Перший поверх рустований, міжвіконня та фриз другого поверху рясно оздоблені деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням. Вище другого поверху збереглася лінія старого карнизу, над яким була мансарда.

Побудований наприкінці XIX ст., другий поверх та мансарду займав готель «Сільва», на першому були крамниці («Булочна», магазин-салон «Меблі» тощо), щіточна майстерня (вхід під еркером наріжжя), фотографія Г. Голованевського (вхід з боку Соборної).

У радянські часи XX ст. будинок використовувався різноманітними установами та торговельними закладами. Нині перший поверх займають ряд крамниць та комерційних закладів, на другому-третьому – офіси різних установ.

Прибутковий будинок А. Зільбермана, кін. XIX ст.

Вул. Проскурівська, 3



Прибуткові будинки С.Барака (ліворуч) та А.Зільбермана (праворуч), фото 1970-х рр.

Триповерховий, цегляний, оштукатурений. Композиція фасаду симетрична, має дві бічні та одну центральну розкріповки, між якими влаштовані балкони. Первісно будинок був двоповерховим (третій поверх добудували на початку 1970-х рр.) та витриманим у неоренесансних формах. Після декількох перебудов та реконструкцій (у 1970-х та на початку 2000-х рр.) демонтовані балкони другого поверху, декор фасаду значно спрощений, під час добудови третього поверху втрачено трикутні аттики, які увінчували розкріповки.

Побудований наприкінці XIX ст. Абрамом Зільберманом як прибутковий будинок. Його донька, Хая Абрамівна, з 1903 р. займалася зуболікарською практикою та мала на першому поверсі стоматологічний кабінет. У

радянські часи XX ст. будинок використовувався різноманітними установами та торговельними закладами.

Прибутковий будинок, кін. XIX ст.

Вул. Проскурівська, 4



Прибуткові будинки по вул. Проскурівська 4 (праворуч), 6 (ліворуч), фото 1950-х рр.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Зведений у стилі неоренесансу у 1890-х рр. Фасад витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, які на другому поверсі фланковано пілястрами та оздоблено лучковими сандриками на кронштейнах та підвіконними нішами з квітковими розетками. Внаслідок реконструкції, проведеної у середині XX ст., будинок втратив високе чотиригранне загострене шатро, що увінчувало його бічну розкріповку, а також балкон на другому поверсі. Перший поверх пристосований під заклади торгівлі, має вікна іншої конфігурації ніж на другому, під час останніх перебудов був оздоблений сучасними матеріалами. У 2000-х рр. добудовано мансарду.

Прибутковий будинок Л. Хаселева, 1898 р.
Вул. Проскурівська, 6



Прибутковий будинок Л.Хаселева: фото 1990-х рр.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний. Зведений у стилі неоренесансу в 1898 р. Фасад витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, які оздоблено на першому поверсі – сандриками на кронштейнах, на другому поверсі – лиштвами та підвіконними нішами з ліпними гірляндами. Фасад ліворуч фланковано розкріповкою з парадним входом, другий поверх якої підкреслено пілястрами, що увінчують ліпні жіночі маскарони (ліпний декор пілястри праворуч був втрачений, але відновлений 2019 р.). Фриз розкріповки прикрашено ліпною композицією, що складається із вензеля у виді переплетених букв «Л.Х.» та дати «1898». Внаслідок реконструкції, проведеної у середині ХХ ст., будинок втратив високе чотиригранне загострене шатро, що увінчувало його бічну розкріповку, а також балкон на другому поверсі.

Літери вензеля «Л.Х.» вказують на ініціали власника будинку – Лева Хаселева, який став першим у місті дантистом та відкрив у 1893 р. зуболікувальний кабінет. Декілька років у нього не було конкурентів, але незабаром ця монополія була порушена. У 1896 р. в Проскуріві нараховувалося два дантисти, а в 1904 р. – вже шість. У 1898 р. Л. Хаселев закінчив будівництво прибуткового будинку на центральній вулиці міста. На першому поверсі він обладнав зуболікувальний кабінет, на другому облаштував власну квартиру, а іншу частину будинку здавав квартиронаймачам.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) будинок націоналізований. У середині 1920-х рр. його передали у розпорядження Проскурівського окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів «ОкрИКо», яке розмістилось на другому поверсі, а на першому облашту-

вали дві крамниці (винну та залізо-скобяних виробів), буфет та їдальню. У другій половині ХХ ст. тривалий час у будинку розміщувався обласний будівельний трест, у 1990-х рр. – комерційна фірма нерухомості «Ідеал». У 2003 р. у колишньому будинку Л. Хаселева відчинила двері піцерія «Мак Смак», яку у 2018 р. перейменовано на ресторан «Кухмістерська Хаселева».

Прибутковий будинок Л. Деревосда, 1890-ті рр.

Вул. Проскурівська, 13



Прибутковий будинок Л.Деревосда, фото поч. ХХ ст.



Прибутковий будинок Л.Деревосда, фото 2014 р.

На розі з вул. Проскурівського підпілля. Чотириповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, зі зрізаним наріжжям та двома голо-

вними фасадами. Первісно триповерховий (четвертий поверх добудували на початку 1970-х рр.). Виконаний в формах історизму із застосуванням мотивів модерну та ренесансно-барокової архітектури. В об'ємній композиції будинку домінує зрізане наріжжя, яке на рівні другого і третього поверху має прямокутний еркер, що підтримують два кронштейна з ліпними прикрасами. Обидва головні фасади симетричні, мають дві бічні розкріповки фланковані пілястрами. На площині між розкріповками обох фасадів – широкі балкони з ажурним мереживом кованих ґрат. У оздобленні будинку застосований ліпний декор, деталі якого підкреслено пофарбуванням. Первісний триповерховий об'єм виділяється лінією старого карнизу.

Збудував будинок у 1890-х рр. дворянин Людвіг Іванович Деревоед.

Л. Деревоед народився у 1830 р. в родині дворян Мінської губернії, отримав університетську освіту в галузі фармацевтики та звання провізора. У 1871 р. переїхав у Проскурів, де одружився з донькою місцевого аптекаря М. Янкевича. Оселившись у будинку Янкевичів, став управляючим аптекою тестя, яка розміщувалась в одноповерховому будинку на розі Олександрівської (нині вул. Проскурівська) і провулка, що вів до єврейських кварталів (нині район центрального ринку). Цікаво, що саме завдяки діючій з середини ХІХ ст. тут єдиної на все місто аптеці, цей провулок згодом отримав назву – вулиця Аптекарьська (нині – вул. Проскурівського підпілля).

У 1890 р. Л. Деревоед замовив проект триповерхового прибуткового будинку. Підготовка до будівництва та будівельні роботи зайняли тривалий час, але будинок вийшов на славу. Перший поверх нового будинку Л. Деревоед відвів під аптеку.

Маючи авторитет добродісного аптекаря, Л. Деревоед відігравав помітну роль у громадському житті міста. Зокрема, з 1880 р. протягом чверть століття був гласним міської думи. Розвиваючи власну справу в аптечному бізнесі, Л. Деревоед став одним із найбільших домовласників міста та одним із найбагатших мешканців Проскурова. Прибутки з фармацевтики доповнювали надходження від нерухомості – частину першого поверху триповерхового будинку займав магазин польського споживчого товариства, напівпідвал орендував «Погребок рейнскових вин», верхні поверхи – різні установи та квартиранти. Крім того, на початку ХХ ст. Л. Деревоед володів ще трьома будинками у цьому ж кварталі: одноповерховим з крамницями (по вул. Олександрівській, не зберігся), одноповерховим з кінотеатром «Оаза» (вул. Проскурівського підпілля, 34) та двоповерховим, який орендував Проскурівський повітовий З'їзд мирових суддів (вул. Проскурівського підпілля, 32).

Після встановлення радянської влади, у 1921 р. усе майно родини Деревосєдів, разом з аптекою, було націоналізоване. На базі приватної аптеки створили «Першу державну аптеку». Під час нацистської окупації Проскурова (липень 1941 – березень 1944 рр.) в роки Другої світової війни, колишній будинок Деревосєда перебував у розпорядженні служби німецького військового спецзв'язку, яка обслуговувала магістральну кабельну телефонно-телеграфну лінію Рівне (адміністративний центр Райхкомісаріату «Україна») – Проскурів – Вінниця (Ставка Гітлера). Німецьке обладнання зв'язку МЕ-8 на цій кабельній лінії було першим кабельним обладнанням, встановленим у Проскуріві, та після війни тривалий час використовувалось для потреб вітчизняного зв'язку. Адже, з 1945 р. колишній будинок Деревосєда віддали у розпорядження зв'язківців – тут розмістились обласне управління зв'язку, телеграф і міжміська телефонна станція з переговорним пунктом. З часом зв'язківці зробили декілька ремонтів та перебудов. Зокрема, у 1971 р. був надбудований четвертий поверх. У 90-ті роки обласне управління зв'язку реорганізували у філію ВАТ «Укртелеком». Одночасно відбулись зміни у техніці зв'язку, що зробило не потрібним користування телеграфом та утримувати телефонний переговорний пункт. Отже, з 2016 р. зв'язківці звільнили приміщення першого поверху історичної будівлі, віддавши їх у користування різних закладів. Серед них – аптека «Синиця», яка у 2017 р. в фойє свого закладу відкрила міні-музей аптечної справи.

Прибутковий будинок І. Толпіна, кін. XIX ст.

Вул. Проскурівська, 17



Прибутковий будинок І.Толпіна, фото 1984 р.

Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами неоренесансу й модерну. На симетричній композиції фасаду вирізняються два бічні ризаліти та центральна розкріповка. Ризаліти на завершенні мають ступінчасті трикутні фронти, розкріповка – на рівні другого поверху має прямокутний еркер, який підтримують ступінчасті консолі. Еркер увінчує високий фронтон складної форми. Фасад багато декорований цегляними деталями, які підкреслено пофарбуванням, по боках від еркеру – балкони з ажурними металевими ґратами у стилі модерн.

Побудований наприкінці XIX ст. проскурівським торговцем мануфактурних товарів, купцем Ізраїлем Толпіним, який мав у місті кілька крамниць.

У радянські часи був націоналізований, перший поверх використовувався як магазин (зокрема, у 1920-х – 1930-х тут діяла крамниця «Торгсину»), другий – як приміщення для різноманітних установ. У другій половині XX ст. будинок використовувався різноманітними установами та торгівельними закладами.

Прибутковий будинок родини Маранців та Прибутковий будинок С. Оксмана, 1907-1910 рр.

Вул. Проскурівська, 18

Два будинки, які з'єднані вузькою прибудовою з арочним проїздом. У середині XX ст. проїзд був замуруваний, внутрішні приміщення двох споруд з'єднані, після чого будинки отримали одну адресу.

Прибутковий будинок родини Маранців, 1907 р. На розі вул. Проскурівської з вул. Проскурівського підпілля.

Двоповерховий з мансардою (мансардний поверх добудований у 2006 р.), цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами модерну. Головний фасад має симетричну композицію, основу якої складають центральна та дві бічні розкріповки, які завершуються характерними для модерну фронтонами складної форми. На центральній розкріповці домінує аркове вітражоподібне вікно сходів, під яким парадний вхід з дверима, прикрашеними художнім різьбленням. Лопатки першого поверху рустовані, фасад рясно оздоблений деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням. З боку вул. Проскурівського підпілля прибудовані в'їзна арочна брама, що веде у подвір'я. Брама виконана у цегляному стилі з елементами модерну, має на фасаді широкий фриз та увінчана триступінчастим аттиком, арка проїзду оздоблена замковим каменем, створи воріт металеві.



Прибутковий будинок родини Маранців, фрагмент пошитівки, 1915 р.



Прибутковий будинок родини Маранців, фото 2014 р.

Прибутковий будинок споруджено у 1907 р. купецькою родиною Соломона Маранца на власній земельній ділянці на розі вул. Олександрівської та Аптекарьської (нині – Проскурівська та Проскурівського підпілля). Власність була записана на дружину Соломона купчиху Розалію Маранц.

У 1910 р. будинок успадкувала їх донька – Августина Маранц, але вже наступного року продала його міщанину Овшію Тульчинському. У 1910 р. на першому поверсі будинку почав діяти найкращий у місті кінотеатр «Модерн».

Взагалі, перший у Проскуріві ілюзіон з'явився в 1908 р. по вул. Кам'янецькій – власник купець Єфім Горенштейн відкрив його у колишньому складському приміщенні, та згодом дав назву «Модерн». У 1910 р. кінотеатр Є. Горенштейна переїхав до нового просторого приміщення у будинку по Олександрівській (нині Проскурівській, 18). «Модерн» був найкращим серед ілюзіонів Проскурова. Увечері він весь сяяв вогнями електричних ламп, перед входом були встановлені красиві рекламні щити, двері прикрашені художнім різьбленням (ті двері збереглися до сьогоднішнього дня). В середині кінотеатру до послуг відвідувачів були: просторе фойє, буфет, зал з м'якими кріслами й диванами на 200 глядачів. Всі приміщення відрізнялися особливою вишуканістю; стіни фойє оздоблені французьким гобеленом і прикрашені величезними дзеркалами, підлога вистелена кольоровою керамічною плиткою, у кінозали завіса і штори, пошиті з червоного оксамиту. Під час кіносеансу грав невеликий оркестр, а безпосередньо перед початком демонстрації фільму конферансьє оголошував назву і короткий зміст картини.

У 1915-1916 рр. кінотеатр мав назву «Наука та життя». У 1917 р. його власниками стали брати Штейншлегери та повернули назву «Модерн». У 1921 р. радянська влада націоналізувала кінотеатр, але одразу зіткнулася з проблемою – кого призначити директором? Фахівців то не було. Перебравши багато кандидатур, запропонували цю посаду авторитетному і досвідченому... одному з братів Штейншлегерів – Йосипу. От такий вийшов курйоз – колишній власник «Модерну» став директором свого ж кінотеатру. «Буржуазну» назву змінили на нову – «Зірка комунізму». Під таким ім'ям кінотеатр проіснував дуже короткий час, і 1926 р. рішенням міської влади був об'єднаний з «Кіно ім. Леніна» (колишня «Оаза»). Будинок перейшов у розпорядження спочатку Державного банку, згодом інших установ. З 1975 р. у будинку розташовується дитяча музична школа №1, частину першого поверху займають крамниці. У подвір'ї в 2018 р. влаштовано відкритий майданчик для проведення культурних заходів – «Мистецький дворик».

Прибутковий будинок аптекаря С. Оксмана, 1910 р. Вул. Проскурівська, 18.



Прибутковий будинок С.Оксмана, фото 1990-х рр.

Двоповерховий з мансардою (мансардний поверх добудований у 2006 р.), цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Збудований у стилі модерн у поєднанні з елементами неоренесансу. Головний фасад має симетричну композицію, основу якої складають центральна та дві бічні розкріповки. На центральній розкріповці домінує аркове вікно, під яким парадний вхід, завершується розкріповка аттиком із стилізованою під флюгер кованою металевую композицією, у мереживо якої вписаний вензель у виді переплечених букв «О.И.» та дата «1910» (демонтовано на початку 2000-х рр. під час реконструкції даху). Бічні розкріповки на три віконних прорізи, розчленовані пілястрами із стрічками та завершуються характерними для модерну фронтонами складної форми. У оздобленні фронтонів привертають увагу ліпні дракони. Взагалі, весь фасад рясно оздоблений різноманітними ліпними деталями (розетки, картуші тощо), декор яких підкреслено пофарбуванням.

Побудований будинок в 1910 р. Літери вензеля «О.И.» вказують на ініціали власника будинку – Ізраїля (Сруля) Оксмана, відомого у місті торговця аптекарськими товарами. На першому поверсі до початку 1920-х рр. розташовувалася нотаріальна контора Л. Мандельштама – одна з двох, що існували на той час у Проскуріві (першу нотаріальну контору очолював К. Колоколов).

Нині у будинку розташовується дитяча музична школа №1, мансардний поверх займає обласне відділення фонду соціального страхування.

Прибутковий будинок Д. Левіта, 1890 – поч. XX ст.
Вул. Проскурівська, 22



Прибутковий будинок Д.Левіта, фото 2014 р.

Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами неоренесансу. Будинок споруджено в умовах обмеженого простору, що спричинило композицію його фасаду. Перший поверх рустований, має бічний арочний проїзд. Фасад другого поверху витримано у лаконічному ритмі напівциркульних віконних прорізів, які згруповані по три: вузькі, розділені пілястрами – над аркою; більш широкі, оздоблені у підфризівій частині ліпними рогами достатку – над рустованим поверхом. Деталі оздоблення виконано переважно за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням. У 2000-х роках добудований мансардний поверх.

У 1890 р. купецька родина Гершка Маранца придбала земельну ділянку по вул. Олександрівській та побудувала одноповерховий цегляний будинок (власність дружини Гершка купчихи Марії Маранц). У 1897 р. цей будинок успадкував її син – купець Янкель Маранц, але вже наступного

року продав його міщанину Давиду Левіту, власнику однієї з найбільших у місті друкарні («типо-літографія Д. Левита»), яку він заснував 1891 р. На початку ХХ ст. Д. Левіт реконструював будинок, добудувавши другий поверх. На першому поверсі розмістив офіс друкарні, другий поверх здавав під житло, друкарню розмістив у прибудові в дворі.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) був націоналізований і переданий у міську власність. У 1920-х рр. (доба НЕПу) з дозволу міської ради будинок перебував у оренді підприємця Богмана, який влаштував тут приватний готель – мебльовані кімнати «Марсель». У другій половині ХХ ст. перший поверх займали магазини, другий – адміністративні установи.

Прибутковий будинок, кін. ХІХ ст.

Вул. Проскурівська, 24



Прибутковий будинок, фото 2014 р.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Архітектура будинку в спрощених формах історизму. Фасад другого поверху витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, які оздоблені напівциркульними лиштвами та підвіконними нішами. Вікна першого поверху більш широкі. У 2000-х роках добудований мансардний поверх.

Збудований наприкінці ХІХ ст. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) був націоналізований і переданий у міську власність.

Прибутковий будинок, поч. XX ст.
Вул. Проскурівська, 26-28



Прибутковий будинок, фото 1980-х рр.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Виконаний у стилі модерн у поєднанні з елементами неоренесансу. Головний фасад має симетричну композицію, основу якої складають центральна та дві бічні розкріповки, що завершуються ступінчастими аттиками. Розкріповки фланковані плоскими лопатками, які оздоблені характерними для модернового декору стрічками. Віконні прорізи на розкріповках теж модернової форми: на бічних – аркові, на центральній – складної конфігурації. Фриз будинку та підвіконні ніші рясно оздоблені різноманітними ліпними деталями (розетки, картуші тощо), декор яких підкреслено пофарбуванням. У 2000-х роках добудований мансардний поверх.

Побудований на початку XX ст. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) був націоналізований і переданий у міську власність. У XX ст. перший поверх займали магазини, другий – адміністративні установи.

Прибутковий будинок купця Ф. Жидовецького,
поч. ХХ ст.

Вул. Проскурівська, 35



Прибутковий будинок Жидовецького, фото 1950 р.



Прибутковий будинок Жидовецького, фото 2014

Триповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Виконаний у стилі модерн. Композиція фасаду симетрична, виокремлюється вертикальна вісь центральної розкріповки, яка увінчана аттиком з напівциркульним щипцем. Ще дві вісі, симетричні відносно центральної, утворювали балкони другого-третього поверхів (балкони демонтовано під час реконструкції 1980-х рр.). Лиштви вікон багато оздоблені ліпним модерновим декором, деталі якого підкреслено пофарбуванням. На рівні даху влаштовано парапет із декорованих стовпчиків і ажурних металевих ґрат.

Побудований на початку XX ст. коштом торговця галантереєю Фроїму Жидовецького. На першому поверсі розміщувалася мануфактурна і галантерейна крамниця, другому-третьому – готель «Савой». В роки Української революції 1917-1921 рр. приміщення будинку використовувалось різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскуріві: Армії Української Народної Республіки, Війська Польського, Червоної армії.

У радянські часи був націоналізований, використовувався як адміністративна будівля. У другій половині XX ст. тут розміщувався міський виконавчий комітет. Нині будинок займають відділи об'єднаного міського військового комісаріату.

Прибутковий будинок, 1910-1914 рр.

Вул. Проскурівська, 63.



Прибутковий будинок, фото 2014 р.

Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Виконаний у цегляному стилі, декорований різностилевими цегляними деталями. Головний фасад має симетричну композицію, основу якої складають дві бічні розкріповки з розвиненими завершеннями та чотиригранними шатро зі шпильями нагорі, що нагадують вежі. Розкріповки рустовані, головний фасад рясно оздоблений деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням. Симетрію підкреслював балкон з ажурним мереживом металевих ґрат (демонтований у друг. пол. XX ст.).

Побудований у 1910-1914 рр., належав одному з проскурівських купців. З тильного боку була одноповерхова прибудова, яка використовувалась як складське приміщення. У 30-х – 50-х рр. XX ст. у будинку розмі-

щувався слідчий відділ НКВС, а у приміщенні колишнього складу – внутрішня в'язниця того ж відомства. Корпус в'язниці майже повністю розібраний у другій половині ХХ ст. (збереглася лише незначна його частина). З 1950-х рр. до нашого часу в будинку розміщується обласна прокуратура.

Прибутковий будинок, поч. ХХ ст.

Вул. Проскурівська, 67



Прибутковий будинок, фото 1990-х рр.

Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Архітектура будинку поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами модерну. Загальна композиція головного фасаду симетрична, із двома бічними розкріповками, які увінчані прямокутними аттиками. Фасад оздоблений деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування, декор яких підкреслено пофарбуванням. Симетрію також підкреслюють розташовані на рівні другого поверху балкони, які оздоблені ажурними металевими ґратами, малюнок яких виконаний у стилі модерн. У 1970-х рр. будинок з'єднаний переходом з сусіднім будинком № 69.

Побудований у перші роки ХХ ст. одним із проскурівських купців. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) був націоналізований і переданий у міську власність. У другій половині ХХ ст. включений у комплекс дитячої художньої школи (нині – школа образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва).

Нині використовується дитячою школою образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. На початку 2000-х рр. перший поверх частково займала крамниця «Мистецтво» та художня галерея Ніни Косаревої, на честь якої у 2014 р. встановлена меморіальна дошка. Косарева Ніна Сергіївна (1947-2012) – заслужений майстер народної творчості України, член Національної спілки художників України, член Національної спілки май-

стрів народного мистецтва України, майстер художньої обробки шкіри. Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня, вищою відзнакою Фонду культури «За подвижництво в культурі». Найбільше відомі унікальні вироби зі шкіри майстрині зберігаються у багатьох музеях міста та України. У 1999-2012 рр. Ніна Косарева працювала у Хмельницькій дитячій школі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Автор дошки – художник Володимир Лашко із Кам'янця-Подільського.

Прибутковий будинок, 1901 р.

Вул. Проскурівська, 69



Прибутковий будинок, фото 1960-х рр.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Вирішений у стилі модерн. Загальна композиція головного фасаду асиметрична – один бік має на рівні другого поверху гранчастий еркер, який увінчаний шестигранним шатром із шпилем, інший бік фасаду має розкріповку, яка увінчана прямокутним аттиком. Фасад оздоблений деталями, характерними для стилю модерн. Асиметрію також підкреслюють розташовані на рівні другого поверху розкріповки балкони, які оздоблені ажурними металевими ґратами, малюнок яких виконаний у стилі модерн. У 1970-х рр. з'єднаний переходом із сусіднім будинком № 67.

Побудований у 1901 р. та використовувався як будинок готельного типу – «мебльовані кімнати». З березня 1917 р. по лютий 1918 р. у будинку працювала Проскурівська Рада робітничих і солдатських депутатів, як один із органів місцевого самоврядування. Рада була створена 10 березня 1917 р. після повалення царського самовладдя, складалась з 153 депутатів, більшість з яких була меншовиками та есерами, представниками єврейських партій. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) будинок був націоналізований і переданий у міську власність. У другій половині ХХ ст. включений у комплекс дитячої художньої школи (нині – дитяча школа образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва).

Прибутковий будинок П. Мозеля кін. ХІХ ст.

Вул. Проскурівська, 79.



Прибутковий будинок П.Мозеля, фото 1985 р.

Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Виконаний у цегляному стилі із застосуванням романсько-готичних деталей, змодельованих у цеглі. Загальний об'єм поділений міжповерховим карнизом. На головному симетричному фасаді виокремлюється центральна розкріповка, яка на першому поверсі має парадний вхід, на другому – напівциркульне вікно, фланкована здвоєними напівколонами та увінчана триступінчастим трикутним аттиком із круглим віконцем. Симетрично від центральної розкріповки розміщені дві бічні розкріповки з триступінчастим карнизом, які завершуються на рівні першого поверху. Бічні фасади мають розкріповки увінчані аттиками, аналогічними головному фасаду. Вікна прямокутні, оздоблені замковими каменями, аттики та карнизи фасадів увінчані типовими для цегляної архітектури зубчиками.

Збудований наприкінці ХІХ ст. проскурівським купцем Пінхасом Мозелем. З початком Першої світової війни 1914 р. П. Мозель віддав прибутковий будинок у розпорядження військового відомства – у будівлі роз-

містилось ряд служб, підпорядкованих штабу Південно-Західного фронту. В роки Української революції 1917-1921 рр. будинок використовувався різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскурові: Армії Української Народної Республіки, Війська Польського, Червоної армії. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) будівля залишалась у розпорядженні військових. Зокрема, у 1923-1927 рр. тут розташовувався штаб 1-го кінного корпусу Червоного козацтва, яким на той час командував О. Городовиков. У 1936-39 рр. до прибуткового будинку був прибудований двоповерховий готель.

У 1959 р. прибутковий будинок та готель передано новоствореному Хмельницькому музичному училищу. Музичне училище перебувало тут до 2017 р. За цей час навчальний заклад закінчило понад 5 тисяч фахівців. Серед випускників народні артисти України Володимир Дідух, Михайло Дідик, Валентина Степова, Микола Балема, Віталій Газинський, Ірина Даць, Олександр Пономарьов, заслужені діячі мистецтв Володимир Гронський, Віктор Камінський та багато інших видатних представників культури та мистецтв.

У 2019 р. обидва приміщення передані обласному краєзнавчому музею.

Прибутковий будинок, поч. ХХ ст.

Вул. Проскурівського підпілля, 60.



Прибутковий будинок, фото 2019 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у цегляно-му стилі, з використанням елементів стилю модерн, декор яких підкреслено пофарбуванням. Головний фасад симетричний, має центральну та бічні розкріповки, які увінчані триступінчастими аттиками (на центральній розкріповці з слуховим вікном на тимпані). Чітко простежуються деталі модернового декору, зокрема – на розкріповках пілястри з стрічками. На бічних розкріповках головного фасаду два балкони з ажурними металевими ґратами.

Побудований на початку ХХ ст. Нині використовується як житловий та для комерційних потреб.

Джерела та література:

1. Весь Юго-Западный край: справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, администрации и крупного землевладения в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской. – К.: Изд. С. Компанейца, 1907. – 645 с.
2. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской и Подольской губерниям. – К.: Изд. Т-ва Л.М. Фиш и П.Е. Вольсов, 1913. – С.911–1068.
3. Вся Россия: русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – М.: Изд. А.С. Суворина, 1902. – С. 1047.
4. Воспоминания Д.Белавинцева // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – В.74.
5. Воспоминания М. Гойхман // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – В.82.
6. Воспоминания Л. Керцмана // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – В.36.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.1, спр.369
8. Держархів Хмельницької обл., ф.52, оп.1, спр.36.
9. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.460
10. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр. 2840
11. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр. 2031, 3063, 3451.
12. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.48, спр.43
13. Держархів Хмельницької обл., ф.115, оп.1, спр.12
14. Держархів Хмельницької обл., ф.227, оп.3, спр. 5048
15. Держархів Хмельницької обл., ф.240, оп.1, спр. 62, 193.
16. Держархів Хмельницької обл., ф.1211, оп.1, спр.5.
17. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1211, оп.6, спр.24.
18. Єсюнін С.М. Аптека Деревоеда. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2019. – 16 с.
19. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом: історичні нариси – Хмельницький, 2008. – 160 с.

20. Єсюнін С. Вулиці міста Хмельницького. Історико-довідкове видання. Видання друге, перероблене та доповнене. – Тернопіль, 2018. – 160 с.
21. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – 126 с.
22. Єсюнін С.М. Плоскирів: давня історія – Хмельницький, 2015. – 62 с.
23. Місто Хмельницький. Путівник. – Вінниця., 1963. – 114 с.
24. Памятная книжка Подольской губернии на 1911г. / Сост. В.Филимонов. – Каменец-Подольский, 1911. – С.204-217.
25. Пам'ятники історії і культури м. Хмельницького. (Склав С. Гуменюк). – Хмельницький, 1991. – 60 с.
26. Прагнули замести сліди (з архівів УСБУ у Хмельницькій області) // Великий терор на Хмельниччині. Історико-краєзнавчий збірник. Видання друге, доповнене і виправлене. – Хмельницький, 2004. – С. 103-129.

Завальнюк О.М.

м. Кам'янець-Подільський

МІНІСТР ІСПОВІДАнь УНР ІВАН ОГІЄНКО: СПРОБА РЕФОРМУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1919-1920 РР.

Висвітлюється комплекс заходів Міністерства ісповідань УНР на чолі з Іваном Огієнком, спрямованих на посилення співпраці держави і церкви в українському національному відродженні, зміну моделі церковного управління та кадрової політики, українізацію/дерусифікацію Служби Божої у всіх церквах і діловодстві керівних органів Подільської єпархії, залучення православних віруючих до підтримки Збройних Сил УНР тощо. Звернено увагу на конфлікт між новою церковною політикою і російським єпархіальним керівництвом, що вдалося до обструкції, та намагання міністра вирішити протистояння на користь українським державним і церковним інтересам.

Ключові слова: *Іван Огієнко, Міністерство ісповідань УНР, Подільська єпархія Української Автокефальної Православної Церкви, українізація, дерусифікація, Служба Божжа, українське діловодство, єпископ Пимен, антиукраїнська агітація, проукраїнські заходи.*

Конституювання Української Автокефальної Православної Церкви в добу визвольних змагань 1917-1921 рр. пов'язано, зокрема, з добре відомим українській спільноті іменем міністра ісповідань Івана Огієнка – пра-

вославного християнина, полум'яного патріота, вченого, освітянина, надзвичайно активного державного, церковного і громадського діяча.

Його діяльність на посаді очільника Міністерства ісповідань УНР припала на надзвичайно складний і важкий для держави і народу час – військові поразки на фронтах, втрату контролю над більшою частиною території країни, погіршення міжнародного становища, ріст зневіри багатьох громадян в можливий успіх української справи. Приступаючи до великої і відповідальної керівної роботи у сфері регулювання державно-церковних відносин, І. Огієнко був обізнаний з тим, що, за даними Міністерства культів на червень 1919 р., керівник Подільської єпархії ігнорувал вимоги закону УНР про автокефалію Української церкви, прийнятого ще в січні 1919 р., і не перешкоджав поминанню під час Служби Божої у всіх підлеглих йому церквах імені московського патріарха [1]. Тож міністр усвідомлював, що в роботі легко не буде і найважче полягатиме у переконанні єпархіального духовенства разом з його очільником служити українській церкві.

Передусім І. Огієнко звернувся до українського народу «з гарячим закликом до повного братерства, до щирого єднання і до одностайної допомоги збудуванню нашої Народньої Української Республіки і її Автокефальної Церкви», обіцяючи при цьому, що сам докладе усіх сил «аби збудувати на Україні рідне українське церковне життя на славу Божу й на користь України». За цю Церкву міністр обіцяв «кріпко стояти і зо всіх сил боронити її волю від всіх, хто б на неї не нападав» [2]. Враховуючи консервативний характер церковного життя в Україні, міцні російські стереотипи духовенства і пастви, а також недружні позиції Московського патріархату щодо УАПЦ і загалом несприятливі як внутрішні, так і зовнішні умови життя українського суспільства, сподіватися на швидку й успішну реалізацію зазначеної декларації було малоймовірно.

Виходячи з поставленої мети та враховуючи досвід існування в минулому «українських церковних звичаїв і обрядів», міністр ісповідань звернувся 16 вересня 1919 р. до преосвящених єпископів і архієпископів з проханням допомогти йому у «впорядкуванні церковного життя нашої Української церкви на національних основах... Служба Божа по старому нашому звичаю має правитися з українською вимовою... Проповідь церковна най провадиться українською мовою пастви на користь, Богові на славу!...» [3]. Ці довгострокові стратегічні завдання державно-церковної політики, треба було поступово реалізувати у кожній єпархії та парафії УАПЦ. Утім для цього потрібно було виробити відповідний механізм вирішення проблеми, який би базувався на ґрунтовному аналізі ситуації і оцінці реалістичності пропонованих заходів.

Тим часом міністр заходився вирішувати відносно простіше завдання – започаткування ведення єпархіальної і парафіяльної документації та церковно-релігійних видань (виняток становили наукові і авторські праці), метричних книг, різних офіційних написів, бланкової продукції, виготовлення печаток і штампелів українською мовою. Єпископам він нагадав, що за чинним законом УНР, починаючи з 1 січня 1919 р., державною мовою в республіці є українська, і нею в обов'язковому порядку мають послуговуватися і в церковному житті. У другому зверненні до єпископів, яке з'явилося 18 вересня 1919 р., І. Огієнко наголосив, що упродовж одного місяця його вимоги мають бути виконані у губернських і повітових містах, а у всіх інших населених пунктах – за 30 днів з часу появи відповідного розпорядження благочинного (на виготовлення нових церковних печаток відводилось до 3-х місяців). Було окреслено церковно-управлінські структури (міністр назвав їх «церковно-державними»), які мали негайно запровадити україномовне поточне діловодство, офіційне листування і резолюції на отриманих кореспонденціях – духовні консисторії, єпархіальні попечительства, місіонерські ради, а також духовні школи. За реалізацію нововведення відповідали призначені єпископами посадовці.

Передбачаючи можливий спротив цим заходам, І. Огієнко застерігав, що «за невиконання таких розпоряджень [виданих єпископами. – Авт.] винуватих буде позбавлено їхньої посади і притягнуто до судової відповідальності» [4]. Щоправда, ні слова не було сказано про самих єпископів, від яких у першу чергу залежало виконання цього складного завдання. Не було ясно, чи є в керівництві, а також в апараті церковних структур працівники, які добре володіли українською мовою і могли якісно виконати це розпорядження. Звісно, Міністерству ісповідань легше було отримати достовірну інформацію про ситуацію у керівництві Подільської єпархії, яке, як і саме міністерство, знаходилося у Кам'янці-Подільському. Реакція вищого єпархіального духовенства на вимогу українізувати різні складові церковно-організаційного життя з'явилася не відразу. Упродовж першого тижня своєї роботи міністр зустрівся з єпископом Пименом, керівником Подільської єпархії, і, за його ж свідченням, обговорив з ним питання про «способи дерусифікації церкви». Більше того, сам єпископ разом з усім міським духовенством у кафедральному соборі відправив урочистий молебень з нагоди вступу І. Огієнка на посаду міністра ісповідань [5, с. 129]. Утім це ще не означало, що в особі керівника єпархії міністр матиме підтримку у своїй реформаторській діяльності.

Через погіршення внутрішньо-політичної ситуації і активізацію ворожих дій на денікінському фронті, російське православне духовенство чекало стратегічної поразки УНР, а тому не поспішало з виконанням наказів української влади. Не випадково, 7 жовтня 1919 р. департамент православ-

ної церкви Міністерство ісповідань, який дізнався про саботаж єпископа щодо виконання спущених зверху вказівок, на виконання наказу керівника відомства, запропонував Подільській духовній консисторії (ПДК) «надіслати копії відношень Міністра Ісповідань до Преосвященного Пімена, ч.ч. 1025 і 1082 від 18 і 24 вересня б. р. (українізація діловодства й т. и.)...». Крім того, І. Огієнко розпорядився, щоб єпископи в разі потреби призначали на церковні посади осіб неукраїнського походження, які не знали державної мови і не підтримували національного відродження титульної нації, лише у тому разі, коли на це буде дано його принципову згоду [6; 7]. А після того, як стало відомо, що в єпархії продовжують використовувати старі печатки (зокрема, в Коржевському монастирі), 16 жовтня 1919 р. Міністерство ісповідань спрямувало Подільській духовній консисторії підписаний І. Огієнком наказ, який вдруге забороняв «всім підлеглим органам уживати старих російських печаток (з двоголовим орлом)» і застерігав, що в разі продовження їх використання «і невиконання згаданого розпорядження Міністерство буде притягати винних до відповідальності». Щоб православні інституції більше не використовували заборонені печатки і штампи, департамент православної церкви цього відомства наполягав, щоб ПДК вилучила і надіслала йому усі «печатки старо-російські всіх органів, підлеглих Подільській Консисторії, які тільки знаходяться на звільненій від ворога території...» [5, с.133-134; 8]. Через те, що керівництво Подільської єпархії не довело отримані розпорядження Міністерства ісповідань до усіх парафій через об'єктивні причини (бойові дії і втрата зв'язків з єпархіальними структурами), державні управлінці запропонувало віруючим тих місцевостей звертатися у церковних справах безпосередньо до Мінісповідань, минаючи духовну консисторію.

Крім того, з метою проведення у життя державно-церковної політики на місцях, накази міністра почали надсилати у ті місцевості, де відбувалася збройна боротьба, безпосередньо повітовим протоієреям і благочинним єпархії «для виконання на той випадок, коли та чи друга частина єпархії може бути захоплена ворогом». Ніби побоюючись звинувачень у тому, що міністерство втручається у повноваження єпархіального керівництва, якому безпосередньо підпорядковувалися парафії, департамент у справах Православної церкви пропонував керівництву Подільської духовної консисторії повідомити про це своїм представникам на місцях [9]. У зв'язку з цим залишалося незрозумілим, якщо ПДК підтримує стосунки з православним населенням, яке ніби «залишається без єпархіального управління», і може надіслати його панотцям накази від Мінісповідань, то навіщо було встановлювати зв'язок між ним і тим самим населенням. Хіба що на той випадок, якщо єпархіальне керівництво буде пропонувати підлеглим не виконувати розпоряджень міністра І. Огієнка або для попередження не-

поступливим управлінням у церковних справах, що міністерство має хай і незаконний, проте дійовий механізм оповіщення місцевих православних священників і підлеглим їм церковних громад про свої реформаторські дії.

Інформації про виконання у єпархіяльному центрі та на місцях наказів міністра щодо відмови у церковному житті від російської традиції, яка суперечила характеру УАПЦ, на жаль, не виявлено. Можна стверджувати, що верхівка єпархіяльної влади ігнорувала нову українську церковну політику і всіляко саботувало її, провокуючи державотворців на більш рішучі дії проти порушників їхніх вимог. У контексті цього стає зрозуміло, чому І. Огієнко в другій половині листопада 1919 р., коли місто і значна частина території Поділля перейшли під польський військовий контроль, змушений був направити до Подільської духовної консисторії свого тимчасового спеціального представника – комісара А. Длугопільського (до того працював помічником управляючого Кам'янець-Подільського відділу Державного Банку УНР, а його брат Климентій був священником) [10]. Формально він повинен був доглядати за виконанням розпоряджень уряду УНР «у справах державно-церковного життя, а також для належного інформування місцевої церковної влади про діяльність центрального уряду і для технічної допомоги їй при переведенні в життя нових церковних законів і розпоряджень Республіканської Влади». Утім міністр надав комісарові широкі права для того, аби подолати саботаж єпархіяльного керівництва і домогтися виконання раніш затверджених і нових державних заходів у церковній сфері. По-перше, він повинен був контролювати зміст постанов та листування єпархіяльної влади. По-друге, брати участь у засіданнях ПДК і вносити на її розгляд свої пропозиції. По-третє, в разі потреби втручатися у роботу консисторії і «припиняти до остаточного вирішення справи Міністерством Ісповідань чинність тих постанов і резолюцій Єпархіяльної влади, що не відповідатимуть законам і розпорядженням Республіканського Уряду, а також інтересам і добробуту Української Держави». По-четверте, постійно контролювати надходження і витрати грошових сум та збереження майна церковних установ. По-п'яте, в окремих випадках тимчасово усувати від виконання своїх обов'язків посадовців, запідозрених у державних злочинах (відповідні розпорядження мав затверджувати міністр ісповідань) [11].

По суті, виконуючи свої повноваження у ПДК, А. Длугопільський ставав очима і вухами української світської влади, що абсолютно не подобалося церковній верхівці, яка прагнула і далі дотримуватися раніш вироблених процедурних канонів в управлінні єпархією і у всьому виконувати волю єпархіяльного архієрея. Конфлікт між сторонами, які не йшли на компроміс, мав тільки усугубитися, тим більше, що представництво української влади у Кам'янці-Подільському (інститут Головноуповноваженого

уряду УНР) в умовах польської військової присутності і цивільного адміністрування не мало повноцінних важелів впливу на церковників. Це і пояснює, чому І. Огієнко, маючи достовірну інформацію про антиукраїнські настрої у консисторії, не вдавався до радикальних дій щодо церковників, чекаючи повернення на Поділля українського війська і державної влади. Лише у червні 1920 р., коли ці сподівання реалізувалися і значна частина губернії жила під українським суверенітетом, міністр ісповідань розпорядився звільнити весь склад консисторії (Г. Маньківського, І. Саківського, М. Соколова, І. Лебедева і В. Соколівського). Замість цього органу тимчасово (до скликання з'їзду духовенства та мирян Подільської єпархії, який запланували на 4 липня 1920 р.) було створено лояльну до УНР Подільську єпархіальну церковну раду у складі 5 штатних членів (Г. Маньківський, Т. Туркало, А. Манжуловський, В. Корніївський, М. Запорожець) і 4 кандидатів (П. Табінський, К. Длугопільський, О. Кільчівський, А. Бурхальський) [12]. Розгорнути роботу і стати рушієм у підготовці Подільського єпархіального з'їзду у Вінниці ця рада не встигла, оскільки через наступ Червоної армії державні структури УНР 9 липня 1920 р. покинули Кам'янець-Подільський і виїхали до Галичини..

Щоправда, у найбільш складному і принциповому питанні, що стосувалося українізації Служби Божої і поставлене І. Огієнком на порядок денний реалізації державно-церковної політики, було досягнуто деяких тимчасових зрушень. Вони полягали в тому, що єпископ і його команда не перешкоджали залученню духовенства до участі у короткотермінових курсах з української вимови богослужбових текстів на базі богословського факультету місцевого державного українського університету. Рішення про це прийняла Рада міністра ісповідань 6 жовтня 1919 р., а відповідний наказ підписав І. Огієнко. На курси записалося 14 протоієреїв, 10 священників, по 6 дияконів і дяків, 15 учнів дяківських шкіл та ін. Загалом кількість учасників курсів становила 57 осіб, які представляли духовенство Подільської єпархії, переважно священо- і церковнослужителі Кам'янець-Подільського і найближчих населених пунктів, які були його супутниками. Упродовж трьох днів вони прослухали 11 лекцій, зокрема про «правила української вимови викладів», виголошені професором І. Огієнком [13, с.84].

За Ю. Сіцинським, під час роботи курсів «вияснено на підставі історико-філологічних дослідів, яка повинна бути українська вимова церковно-богослужбового тексту... Деякі з духовенства, зрозумівши правильність української вимови слів'янського тексту, з того часу стали правити Службу Богу з тою вимовою» [14]. Тобто курси не дали того ефекту, на який розраховувала Рада міністра ісповідань, хоча ще 18 вересня 1919 р. І. Огієнко затвердив для вжитку у всіх духовних школах і у всіх духовних

інституціях «Головніші правила українського правопису», ухвалені у січні 1919 р. для використання в українських школах [15]. Згодом він звернувся до Пимена та інших єпископів УАПЦ з проханням розпорядитися, щоб у кожній православної церкві, до переходу на українську богослужбову мову, священники у Службі Божій, усіх церковних читаннях і співах послуговувалися, а усі треби «неодмінно правилися з українською вимовою» існуючих слов'янських текстів. При цьому міністр надіслав розроблені ним конкретні роз'яснення і приклади того, як здійснювати цю вимову у конкретних випадках [16; 17]. Їх донесли 60 слухачам тримісячних пастирських курсів (працювали лише один місяць для представників переважно Подільської єпархії), які відкрилися 2 червня 1920 р. і мали більш складну програму, пов'язану з підготовкою церковників до українізації Служби Божої.

Активну роль у цій роботі відіграв І. Огієнко [18]. Курси збільшили кількість прихильників УАПЦ, попри песимістичну заяву єпископа Пимена про те, що «всіх не навчити [української вимови богослужбових текстів. – Авт.], або, вірніше, всіх не перевчити... Читання Євангелія українською мовою не може у теперішній час дістати того широкого розповсюдження тому, що у продажу зовсім немає українських Євангелій синодального видання... Нав'язування примусово народу читання Св. Євангелія на новій мові крайнє ризиковано і може викликати церковну смуту...» [19]. Смуту, на яку натякнув Пимен, була йому дуже вигідною, бо, по-перше, засвідчила б нереальність задуманого на рівні державної політики; по-друге, перекреслила б усі ті зусилля, які докладали міністр

ісповідань та його команда щодо українізації духовного життя і перетворення УАПЦ в міцну підвалину молодого державності і один із найбільш важливих чинників продовження національного відродження загалом; по-третє, підтвердила б правомірність консервативної позиції самого керівника єпархії. І не один Пимен бачив проблему з українськими перекладами богослужбової літератури. З ініціативи І. Огієнка український уряд 23 жовтня 1919 р. ухвалив асигнувати на переклад св. Письма українською мовою 4 млн. грн. [20, с.560; 21]. Ці кошти були освоєні створеною за наказом міністра ісповідань Комісією з перекладу Святого Письма українською мовою. Частина тексту Нового Завіту (Діяння святих апостолів) було надруковано у 5-му томі «Записках Кам'янець-Подільського Державного Університету», який з'явився восени 1920 р. [22].

Загалом же міністр ісповідань вважав, що настав довгожданий час, аби пан отці стали свідомими носіями і поширювачами «національного патріотизму» серед населення, зверталися «до парафіян з промовами рідною українською мовою», правили нею Службу Богу, а також читали і тлумачили Святе Євангеліє, переклад якого українською мовою було зро-

блено раніше.. «Освідомлюйте нарід про славне минуле України і Української Автокефальної Церкви, – наголошував І. Огієнко, звертаючись до духовенства, – переконайте своїх парафіян, що великий гріх їм буде перед Богом і не змитий сором перед людьми, коли вони, Ваші вівці духовні, байдуже ставитимуться до своєї національності, або й зовсім зрікатимуться її» [2, с.19]. Але цей процес, який масштабно не розпочався, характеризувався очевидними складнощами і суперечностями, вимагав б титанічних зусиль, підтримки з боку небагато чисельних свідомих священників-українців, а ще – мирних умов життя суспільства і діяльності УАПЦ. Не випадково, 28 жовтня 1919 р. І. Огієнко на засіданні Ради міністра ісповідань з боєм заявив: «...Вся Церква проти нас... [...] Де наша Церква? Я її не бачу, я бачу Церкву тільки таку, що йде проти нас, а не за нас» [13, с.73].

У першу чергу проти української вимоги богослужбових текстів виступив єпископ Пимен. Він назвав її штучною, що спотворює «священну богослужбову мову». А отже, на його думку, не повинна бути у церковному ужитку. Щоправда, не всі священники повелися на диверсію їхнього російського єпископа. Виявлено приклади, коли служителі церкви виконували наказ міністра ісповідань і переходили на українську вимову богослужбових текстів. Так, священник із с. Жолоби П. Погорілко запровадив церковну службу відповідно до настанов Міністерства, за що Пимен усунув його з посади. Але той не здався і продовжував служити. На його відправи українською мовою прибували віруючі навіть з навколишніх сіл, бо хотіли почути у церкві рідне слово [23, с.51]. У Кам'янці-Подільському приклад іншим священникам в українізації Служби Божої давали приватдоценти університету Ю. Сіцінський і П. Табінський, які були практикуючими протоієреями, а Петро Васильович, який не підпорядкувався вказівкам єпархіального керівника відмовитися від виконання вимог І. Огієнка щодо українського характеру Служби Божої, продовжував йти цим шляхом, а ставши ректором Подільської духовної семінарії, запровадив українську вимову текстів Святого Письма і у семінарійській церкві, що ще більше розлютило єпископа Пимена [24, с.59; 25].

Глибокий конфлікт між єпархіальною верхівкою, з одного боку, та І. Огієнком і його командою, з іншого, було однією з головних причин гальмування реформ української влади у церковній сфері Поділля. Пимен був переконаний, що оскільки його на посаду керівника єпархії обрали 1 вересня 1918 р. на Подільському єпархіальному соборі, то представники світської влади не мають права втручатися у його обов'язки, внутрішнє життя єпархії і взагалі визначати напрями її діяльності. Він відмовлявся визнавати провідну місію держави щодо церкви, рахуватися із державною стратегією творення української церковної автокефалії, натомість рішуче

обстоював запроваджену ще за імперських часів православну традицію та її підлеглисть московському патріарху. Він не підтримав декрет Директорії УНР від 7 жовтня 1919 р. про автокефальність Української церкви й про повну її незалежність від Російської православної церкви, проігнорував участь у роботі Українського Священного Синоду (УСС), до якого його введи спеціальним наказом Директорії, нарешті, не виконав наказу міністра ісповідань про складання ним і усім єпархіальним духовенством присяги на вірність Українській Народній Республіці [5, с.132, 133; 26]. Свої антиукраїнські переконання єпископ максимально поширював серед духовенства і віруючих. Він погрожував усім священнослужителям, які визнають легітимність УСС, усунути від богослужіння, а їх справи передати до церковного суду російського патріарха [5, с.143].

Щоб припинити масштабну антиукраїнську діяльність Пимена, І. Огієнко наважився усунути його від керівництва Подільською єпархією з 20 листопада 1919 р., офіційно «за руйнування Української автокефальної церкви, за непослух законам Української Народньої Республіки, за втручання в компетенції цивільної влади й за агітацію в церквах на користь Денікіна». Це рішення продублювала Рада Народних Міністрів УНР у своїй постанові, яку 14 грудня затвердив Голова директорії С. Петлюра [5, с. 146-147, 204]. Прихильники Пимена подали І. Огієнку свій протест, у якому виступили на захист відставного єпископа, що мав «покинути межі Подільської єпархії протягом одної доби». Вони хотіли, щоб це питання було винесено на церковний суд,[27], рішення якого не важко було спрогнозувати.

Як згадував О. Доценко, «після цього [рішення верховної влади УНР. – Авт.] Пимен зовсім зірвався з прив'язі і почав одверто казати, що він не визнає Української Влади, а в церквах почав казати ще гостріші проповіді проти останньої...» [28, с.183]. Причому його антиукраїнська агітація продовжувалася і в наступному році, негативно впливаючи на політичні настрої духовенства і віруючих. Звільненим з єпископства він себе не вважав. А. Длугопільський 22 червня 1920 р. у листі до міністра ісповідань наголошував таке: «Не однократно докладав я Вам. Пане Міністре, що звільнений єпископ Пимен [Пегов] веде на своїх проповідях систематично агітацію проти Уряду Української Народної Республіки. При цім маю за шану додатково докласти, що звільнений єпископ Пимен при своїй поїздки по ревізіях парафій в Проскурівському повіті дозволяє собі агітувати..., кажучи, що «ніякої України нема та ніхто не повинен виконувати розпоряджень Міністра Ісповідань». В іншому листі, адресованому комісару ісповідань, йшлося про те, що, «в своїх проповідях є[єпископ] Пимен весь час проводить ворожість і нетерпимість до української ідеї, а за представників уряду висловлюється навіть глузливо. ... Пимен обізвав міністрів

УНР «хлопчиками, які граються в державу і які до реальної праці цілком не придатні». ...[Він] висвятив на священників трохи не всіх недобитків з армії «Хазяїна» [Денікіна. – Авт.], яких вирядив на парах і для єдинонеподільської агітації, ще й сам весь час роз'їздить по єпархії з цією ж метою. Агітує проти Українського Уряду, проти Петлюри, а головним чином проти єретиків, які заводять в церквах українську вимову, заборонену вселенськими соборами [?– Авт.], улаштовують пастирські курси, з яких будуть виходити стрижені і голені уніатські попи і т. ин. В останній свій приїзд в єпархію, зібравши в Соборі духовенство (в більшості російсько-чорносотенне), Пимен згадав про накази Міністерства Ісповідань, погрожуючи кулаком, заричав, що він покаже українцям з ким вони мають діло. Ця погроза радо була підхоплена його прісними» [29, с.127, 128].

Багато хто вважав, що українська влада вдасться до кримінального переслідування єпископа, утім цього не сталося з різних причин, зокрема через побоювання, що це може негативно вплинути на громадські настрої в єпархії і готовність чоловіків йти по мобілізації до українського війська. Словом, ініційовані І. Огієнком адміністративні заходи щодо Пимена не тільки не стабілізували церковну ситуацію в регіоні, а навпаки, витворили з єпископа образ мученика, «несправедливо гнаного борця за канонічну православну віру», що було вкрай не вигідно українській владі, яка намагалася зробити Подільську єпархію однією з перших в УНР щодо відповідності новим канонам і мала бути прикладом для інших єпархій на шляху творення УАПЦ. Можливо, цей процес і активізувався б, якби вдалося провести заявлений з'їзд священників і мирян Подільської єпархії. Через воєнні події він у Вінниці не відбувся, як і не вдалося реалізувати ідею щодо його спрощеного формату – Українських церковних зборів м Кам'яця-Подільського і округи, запланованих на 12-13 липня 1920 р. (для участі у їх роботі збиралися запросити представників від державних, громадських інституцій, а також відомих громадян) [13, с.140]. Надію на ухвалу зборами сприятливих УАПЦ рішень І. Огієнкові давали кола священників і віруючих, які співчували українській церковній справі, і оновлений ним у червні 1920 р. склад Подільської єпархіальної ради, що замінила духовну консисторію [5, с.238]. Можливо, якби не стрімкий наступ Червоної армії і відступ польсько-українського війська, то питання про очищення української церкви від adeptів російського патріархату було б схвалено авторитетними священнослужителями.

Важливу роль у цьому процесі покликані були відіграти українські парафії (законопроект про них тільки розроблявся), які отримували права юридичної особи і ставали осередками національної церкви, що де-факто жили за новими канонами. У Кам'янці-Подільському центром також парафії стала університетська церква, яку відвідували викладачі, студенти,

мешканці міста [30, с.138]. З-поміж інших міст, де діяли подібні осередки, виділялися Гайсин і Липовець. У сільській місцевості також створювалися українські парафії. Відомо про їх діяльність у с. Жолоби Ямпільського, с. Фурманівка Кам'янецького і с. Четверинці Гайсинського повіту [13, с.83]. Утім консервативні традиції, яких дотримувалися переважна більшість вихованих у дусі Російської православної церкви священників і церковні громади, де вони займали панівне становище, були серйозною перешкодою для розвитку мережі цих парафій, які б за інших умов могли знаменувати утвердження в країні УАПЦ. Про це свідчить, зокрема, рішення зборів православного духовенства Кам'янця-Подільського і найближчих округів 2 липня 1920 р., які адресували українському уряду свою зухвалу вимогу: «Припинити переведення реформ Православної Церкви до обговорення цих реформ право уповноваженими інституціями Церкви – Всеукраїнським Церковним Собором і Єпархіальними з'їздами духовенства та парафіян» [31].

Якісні зміни у процесі підготовки кадрів українських священників і церковнослужителів, за задумом І. Огієнка, мали відбутися у духовних закладах освіти - Подільській духовній семінарії, а також Кам'янець-Подільській, Приворотській, Тиврівській, Тульчинській духовних хлоп'ячих (давали початкову освіту і готували до вступу до семінарії) та Подільській дівчачій школі духовного відомства. Усі вони працювали за старими російськими лекалами, а тому Міністерство ісповідань наполягало на перетворення їх у загальноосвітні (крім відповідних класів семінарій) і підпорядкування Міносвіти, яке проводило політику українізації шкіл. Значна частина духовенства не підтримала цей проект. Тому, як компроміс, Рада міністра ісповідань, на яку запросили керівників тих закладів, ухвалила рішення про необхідність перетворення початкових духовних шкіл у братські навчальні заклади. Робота над законопроектом тривала довго, і лише 29 червня 1920 р. уряд, після доповіді І. Огієнка і його занесення до журналу засідань Ради Народних Міністрів 3 березня 1920 р. заявив, що «братські школи є підготовча ступінь для вищих шкіл духовного відомства», ухвалив відповідний закон [32, с.91-93]. Утім на його виконання історія часу так і не відвела.

Щодо Подільської духовної семінарії (ПДС), то міністр ісповідань звернув увагу на проблеми цього закладу тоді, коли її педколектив звернувся до нього за грошовою позицією в розмірі 200 тис. крб. для утворення кооперативу, який закупляв би за доступними цінами продукти харчування. 31 березня 1920 р. міністр побував у семінарії і ознайомився з її матеріальною базою та організацією навчального процесу, переконався, що наставники семінаристів настроєні щодо церковної автокефалії не дружно. Наприкінці квітня він звільнив з посади ректора ПДС М. Крамарен-

ка, який займався проросійською пропагандою і призначив на його місце П. Табінського. Новий ректор заявив на засіданні педради, що навчальний процес у семінарії треба українізувати, а викладачам треба якомога швидше вивчити державну мову (тимчасом їм дозволялося послуговуватися російською, але учні на заняттях мали по-можливості відповідати українською). Щодо служби в семінарійській церкві, то П. Табінський послуговувався українською вимовою церковно-слов'янських текстів. Восени 1920 р. педрада семінарії, на виконання наказу міністра ісповідань і відповідного звернення Подільської губернської шкільної управи, довела до відома священика церкви Г. Конрацького про необхідність українізувати Служу Божу [33, с.20-21].

І. Огієнко ініціював залучення церковних громад до підтримки Українського Червоного Хреста, який опікувався хворими і пораненими козаками Дієвої армії УНР, що опинилися у важкому становищі через брак харчів, одягу, взуття, а найбільше - ліків та санітарних матеріалів. Вже у жовтні 1919 р. Г. Левицький, віце-директор департаменту православної церкви Міністерства ісповідань, виконуючи вказівки І. Огієнка, направив Подільській духовній консисторії листа (у травні 1920 р. його повторили), де пропонував зробити розпорядження такого змісту: «1)Аби всі карнавки бувшого Російського Червоного Хреста, які знаходяться по церквах м. Кам'янця і повітів, були виставлені для збору жертв на Український Червоний Хрест і гроші з цих карнавок виймалися щомісяця і надсилались до Управи Відділу Українського Червоного Хреста в Кам'янці; 2)Аби всі гроші, які вже надіслані п.п. о.о. до єпархіального архієрея на протязі часу 26 червня 1919 р. – 1 травня 1920 р., були передані до Управи Українського Червоного Хреста в Кам'янці; 3)Аби було розіслано обіжника по Подільській єпархії про те, щоби п.п. о.о. в своїх промовах, як в церковних, так і приватних з селянами, заохочували їх до жертв на Український Червоний Хрест» [34]. Матеріали тодішньої періодики засвідчують, що відповідна робота у церквах проводилася, щоправда, рух зібраних коштів відстежити не вдалося.

Закріпленню і поглибленню перших радикальних змін в єпархіальному житті не посприяли, з одного боку, катастрофічне становище української держави, яка опинилася на межі існування, а з іншого, додаткове велике навантаження, яке лягло на плечі І. Огієнка з середини листопада 1919 р. – призначення і робота до жовтня 1920 р. на посаді Головноуповноваженого представника уряду УНР в Подільському регіоні, у зв'язку з від'їздом центральних органів державної влади з Кам'янця-Подільського та переходом міста і кількох повітів під польський військовий контроль. З цієї території практично зникли українські регулярні військові частини, які б підтримали українські державні інституції.

Отже, І. Огієнко на посаді міністра ісповідань УНР доклав великих зусиль до реформування Подільської єпархії, яка де-юре входила до складу УАПЦ. Тут вперше держава намагалася ввести і апробувати заходи, які раніше нею тільки декларувалися і стосувалися життя усіх без винятку православних парафій України. Програма церковного реформування підпорядковувалася завданням національного відродження українства, передбачаючи українізацію усіх сторін життєдіяльності церкви, підтримку держави з боку духовенства та віруючих, як вияв згуртованості українського суспільства у боротьбі за відновлення церковних традицій і протистояння великодержавним поневолювачам. Нововведення підтримала незначна частина церковних громад, більшість виявилася на боці старого єпархіального керівництва, яке всіма силами боролось за збереження своїх позицій та відверто ігнорувало розпорядження української влади. Міністр І. Огієнко у своїй реформаторській діяльності виявив державну виваженість послідовність, неабияку професійну обізнаність, наполегливість і цілеспрямованість у здійсненні своїх планів, непримиренність щодо антиукраїнських агітації і підступних дій керівництва єпархії, готовність йти до кінця заради досягнення мети з використанням різноманітного політичного інструментарію. Ці риси, на жаль, не дали належного підсумкового результату, оскільки внутрішньо- і зовнішньополітична ситуація в країні, а також її воєнно-стратегічне становище не сприяли як нормальному державотворчому процесу, так і реалізації назрілої церковної політики. Нерозв'язаність церковного питання у той грізний час відтермінувало його вирішення на майбутнє.

Джерела та література

1. До всіх Преосвященних України наказ Міністерства культів. 21-го червня 1919 року, №679 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 15 червня 1920 року. Ч.1. С.11.
2. До Українського Народу від Міністра Ісповідань (17 вересня 1919 р.) // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 22 червня 1920 р. Ч.2. С.18, 19.
3. До всіх Преосвященних єпископів і ариєпископів на Україні (18 вересня 1919 р.) // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 15 червня 1920 р. Ч.1. С.5, 6.
4. До всіх Преосвященних єпископів і архієпископів на Україні (18 вересня 1919 р., №1025) // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 15 червня 2020 року. №1. С.7-8.
5. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., автор передм. і коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с., іл. вкл.

6. До всіх преосвящених єпископів і архієпископів України (7 жовтня 1919 р., №2128) // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 15 червня 1920 року. Ч.1. С.11.
7. Накази Подільській Духовній Консисторії. ...7 жовтня 1919 року, №2114 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.39-40.
8. Накази Подільській Духовній Консисторії... 16 жовтня 1919 р., №2221 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.40-41.
9. Накази Подільській Духовній Консисторії. 5 листопада 1919 року, ч.35/2355 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.42.
10. Призначення Комісара до Подільської Духовної Консисторії. 22 листопада 1919 року, №195 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.45.
11. Накази Подільській Духовній Консисторії. 23 листопада 1919 року, №16 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.43-44.
12. Накази по Міністерству Ісповідань Української Народньої Республіки. Року 1920, місяця Червня, 23 дня, Ч.12, м. Кам'янець-Подільський // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.47-48.
13. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997 176 с.
14. Сіцінський Є. В чім моя провина? // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 22 квітня. Ч.79. С.1.
15. Головніші правила Українського правопису, ухвалені Міністром Народньої Освіти для шкільного вжитку на всій Україні // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 22 червня 1920 року. Ч.2. С.21-30.
16. До всіх Преосвящених Архієпископів і Єпископів на Україні, 10 листопада 1920 року, Ч.235, м. Кам'янець-Подільський // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 8 квітня 1921 року. Ч.4. С.49-53.
17. Зразки української вимови. Церковно-слов'янський текст на українську вимову зредагував проф.. І. Огієнко // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 8 квітня 1921 року. Ч.4. С.53-56.
18. Хроника // Наш шлях. 1920. 3 червня. Ч.107. С.4.
19. ЦДАВО України. Ф.1131. Оп.1. Спр.7. Арк.2зв., 8.
20. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали У 2-х томах, 3-х частинах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. Т.1. 688 с.
21. Ухвалена Радою Народніх Міністрів Постанова про асигнування в розпорядження Міністра ісповідань 4.000.000 гривень на видання Св.

- Письма, богослужбових і інших духовного змісту книжок // Вістник Міністерства Ісповідань. Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.37.
22. Наукові Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Т.5: Новий Завіт. Діяння Святих Апостолів в перекладі на українську мову / Праці Комісії в справі перекладу Св. Письма на українську мову при богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету. Кам'янець-Подільський: Друкарня Кам.-Под. держ. укр. ун-ту, 1920. 69 с.
 23. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. Київ: Освіта, 1993. 256 с.
 24. Завальнюк О.М. П.В. Табінський – церковний діяч, приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920 рр.) // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. зб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім.І. Огієнка, 2013. Випа.5. С.57-63.
 25. Накази по Міністерству ісповідань. Ч.4. 29 квітня 1920 р. // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 22 червня 1920 року. Ч.2. С.31.
 26. Накази Подільській Духовній Консисторії . 18 жовтня 1919 р., №2229 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 2 липня 1920 року. Ч.3. С.41.
 27. ЦДАВО України. Ф.1072. Оп.1. Спр.7. Арк.2-2 зв.
 28. Доценко О. Літопис Української Революції. Матеріали й документи по історії Української революції. 1917-1923. Тарнів-Львів, 1924. Т.ІІ. Кн.5. 400 с.
 29. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / Упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. 744 с.
 30. Завальнюк О.М. Українська церква в духовному житті національної вищої школи (на прикладі Кам'янець-Подільського державного українського університету 1918-1920 років) // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. Вип.11. С.133-142.
 31. ЦДАВО України. Ф.1072. Оп.1. Спр.7. Арк.7.
 32. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918-листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во ім.. Олени Теліги, 2006. Т.2. 744 с.
 33. Мельник Е.М. Подільська духовна семінарія // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т.18. С.16-28.
 34. Про збори в церквах. До подільської Духовної Консисторії. Жовтень 1919 року і 10 травня 1920. Ч.104 // Вістник Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки. 15 червня 1920 року. Ч.1. С.16.

РІД КРАВЦІВ З С.ЧАНЬКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ У ДОКУМЕНТАХ ХІХ- ХХ СТОЛІТЬ

Йдеться про шанований у ХХ столітті в с.Чаньків Дунаєвецького району Хмельницької області рід Кравців, який, на жаль, через відсутність потомків чоловічої статті на сьогодні не має перспектив продовження.

Ключові слова: Україна, Хмельниччина, Дунаївці, Чаньків, Кравці, генеологія.

За моєї молодості, про рід Кравців у с.Чаньків, що розташоване за 5 км західніше м.Дунаївці, знали у кожній сім'ї. І не тому, що земляки. Колишній колгоспний водій Григорій Прокопович Кравець /1918-2004/ виконував важливу для громади місію. Він відповідав за місце останнього спочинку своїх односельчан – сільський цвинтар, поруч з яким йому випало прожити весь свій вік. Цей чоловік виховував з дружиною Ольгою Максимівною /1922-1991/ чотири доньки: Євгенію, 1940 р.н., Надію, 1947 р.н., Марію, 1951 р.н. та Галину, 1955 р.н. Наймолодша з них вирізняється цікавістю до минулого та добротою до людей. Вона виростала біля дідуся Прокопа Амбросійовича і бабусі Ольги Макарівни від яких і почула родинну легенду про те, що давній предок осів у Чанькові ще за польської влади, а прізвище своє отримав від промислу, яким займався.



Прокіп Амбросійович,

Ольга Макарівна,



Ольга Максимівна,

Григорій Прокопович

Уточнити цю розповідь допомогли документи Державного архіву Хмельницької області. Вперше це прізвище з'явилося у «Метричних книгах» чанківської церкви, де записано, що 24 червня 1812 року місцевий священник охрестив народженого тижнем раніше Івана – сина Петра Григоровича і Ганни Федорівни Кравців [1]. Той же Петро Кравець 4 липня був свідком на шлюбі Фоми Йосиповича Шаполовича і Христини Антонівни, дівоче прізвище якої не вказано.

Однак у обов'язковій «Сповідальній відомості» за 1816 року ця сім'я не зазначена [2]. Певно, вони були переселені паном у інше село, бо Чанків належав до Дунаєвського ключа Красінських і там, судячи з інших документів, часто практикувалося. Або ж указний дяк елементарно пропустив цю сім'ю, що рідко, але траплялося в практиці цих служителів культу.

Зате за №237 вписаний, певно, його брат Степан Григорович та сім'я, що складалася з 38-річної дружини Олени Василівни, синів Григорія, 19 р., Іван, 6 р. та 11-річної доньки Марії. Судячи з того, що Степану було 58 р., Петро, потенційно міг бути його молодшим братом, що народився у батьків у 90-их рр. XVIII ст., тобто, ще за польської влади на Поділлі.

237	Степан Григорович	Мирон	16
238	Олена Василівна	Ульяна Дмитрівна	30
239	Григорій	Іван	19
240	Марія		6
241			11

Проте у «Метричній книзі» за 1839 рік знову бачимо Петра Григоровича Кравця. Він був хресним батьком комусь із роду Владик, але частина інформації не читається через затікання [3].

23 червня того ж року 19-річний син Петра, названий на честь дідуся Григорієм, шоправда, з виправленим на російський лад прізвиськом Кравцов, одружився на 17-річній Катерині – доньки Василя Дмитровича Вагтралюка, двоюрідною онучкою мого предка Захарія Андрійовича Вагтралюка. Свідком був його брат Афанасій Петрович Кравець, про якого йти-меться нижче.

Первісток подружжя – однорічна донька Марфа померла 16 грудня 1842 року і похована за два дні опісля [4].

У «Сповідальній відомості» за 1845 рік вказано, що Григорію Петровичу Кравцову було 25 років, його дружині Катерині Василівні – 22, доньці Євдокії всього 2 р. [5].

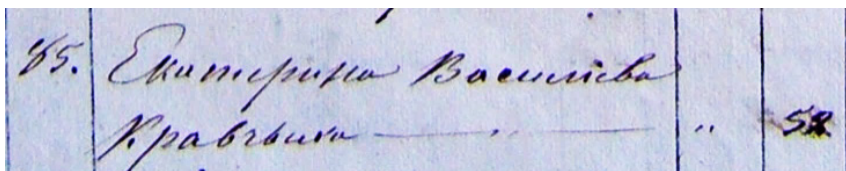
47	Григорій Петровъ Кравцовъ	25.	
49	Екатери́на Васи́львна	22.	
50	Дочка ихъ Евдо́кья	2	

У такому ж документі за 1859 рік, зазначено, що їм виповнилося, відповідно, 37, 35 та 17 років. Крім того в сім'ї жили ще дві доньки: 13-річна Матрона і 9-річна Олександра [6].

59	Григорій Петровъ Кра- вцовъ	37.	
"	Мена его Екатери́на Ва- сильевна	"	35.
"	Дочка ихъ: Александра	"	9.
"	" — Евдо́кья	"	17.
"	" — Матрона	"	13.

У «Метричній книзі» за 1864 рік повідомлено, що 31 травня 18-річна Євдокія Григорівна Кравцева взяла шлюб з 22-річним Іваном Олексійовичем Ливковим [7].

Однак у «Сповідальній відомості» за 1873 р. нікого з них, окрім 52 /?/-річної Катерина Василівна, котру записано Кравчихою, тобто, вдовою, не згадано [8]. Що сталося – у документі не уточнювалося.

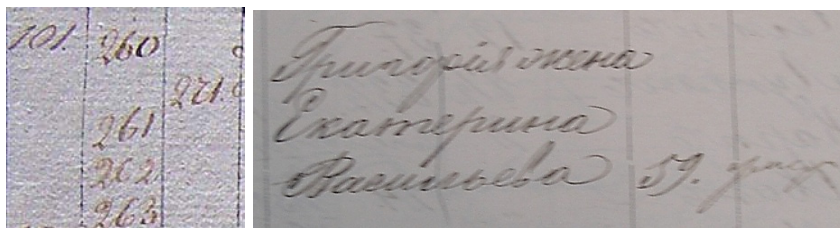
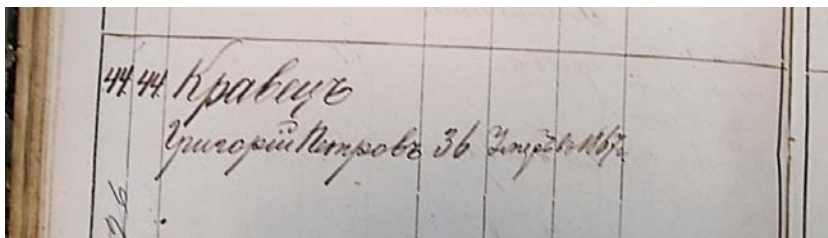


Часткове пояснення знайдено у «Посімейному списку селян-власників с. Чанькова і с. Станіславівки» за 1884 рік [9]. Там за №44 записано Кравця Григорія Петровича, якому у 1859 році було 36 років і котрий помер 1867 року. Але дивує, що про доньок не вказано ніякої інформації на відповідній сторінці під відомостями про маму. Тому не можна напевне сказати, чи вони вийшли заміж і змінили прізвища, чи усіх їх спіткала така ж доля, як батька.

Сама ж господиня – Катерина Василівна Кра-вець померла, судячи зі стилю і почерку писаря, що робив уточнення, між 1884 та 1892 роками. Отож родова гілка Григорія Петровича Кравця зникла.

У «Сповідальній відомості» за 1859 рік /№78/ натрапляємо на 25-річного Андрія Петровича Кравця, з його 23-річною дружиною Іриною Яківною та 3 річним сином Іллею [10]. На перший погляд здалося, що мова йде про наймолодшого сина Петра Григоровича. Однак, у документах це свідчення виявилось єдиним прямим безпосередньо про нього.

Відповідь вдалося знайти, ведучи пошук даних про старшого сина Петра Григоровича – Афанасія. Так, у «Сповідальній відомості» за 1845 рік встановлено, що Афанасій Петрович народився 1809-1810 рр. 1845 року він жив з 33-річною дружиною Софією Афанасівною та синами Павлом, 9 р., Андрієм, 7 р. та Іваном, 3 років [11].



Маємо кілька повідомлень з різних років про цю людину як хресного батька. 26 січня 1839 року – Федора Афанасійовича Гулеватого [12]. 20 листопада 1842 року – Марії доньки Григорія Петровича Шпурака [13]. 5 липня 1856 р. Володимира – сина Івана Стефановича Коваля. До речі, 20 липня 1856 р. був охрещений, народжений 18 липня, син Андрія Афанасійовича та Ірини Яківни Кравців – Ілля. 4 листопада 1856 р. читаємо, що свідком на шлюбі 50-річного Василя Табачки і 35-річної Катерини Йосипівни Григор'євої був якийсь Анакій Петрович Кравець, що є граматичною помилкою, бо в селі його звали Ананієм [14].

18.	20.	Миса	Сина Сакнова крестивши Андрей Аана сівс Кравець и Саканна мина от Ирина Яковлева бо право шавнаго поповданіа Григорій Селиншич Указови Довнес Олосе
-----	-----	------	---

Народився на селі сн Лп;
Сина Сакнова крестивши Андрей
Григорієв Марієв и Анакіє
Метрєв Кравець: пошевно
с Ирина Кавовови крестивши
Федор Василєв и Федор Селєв
Кравець

За «Сповідальною відомостю» за 1859 рік /№313/ Афанасію Петровичу, виповнилося 48 років. З 46-річною дружиною Софією Афанасівною він і виховував 23-річного сина Павлом, ще одного сина 16-річного Івана та 15-річну доньку Олександрю [15].

313.	"	Афанасій Петровъ Кра-		
		вись.	48.	"
"	311.	Меланіа сго Софія Афанасі-		
		ва.	"	46.
314.	"	Дітя ир: П. вись...	25.	"
315.	"	Шванг...	16.	"
"	314.	Александра ..	15.	"

Що ж сталося з середущим сином Андрієм? Нічого поганого. Він просто одружився раніше старшого брата, а записаний помилково, як і батько та дядько Григорій – Петровичем. До речі, це ще не остання несподіванка та загадка в життєписі синів Афанасія Петровича... Доведемо ж до логічного завершення спочатку його.

78.	"	Андрей Петровъ Кравцъ.	25.	"
"	84.	Меланіа сго Ірина Яковлева.	"	25.
79.	"	Синь ир: Клейс.	5.	"

Натрапляємо на Афанасія Петровича Кравця і у «Метричній книзі» за 1864 рік [16]. 29 квітня він був хресним батьком доньки Олексія Яковича Галагудзи – Ірини. 9 травня ще однієї Ірини – доньки Василя Никифоровича Лагодюка. 8 вересня – сина Якова Онуфрійовича Басистого Микити.

Цього ж року збільшилося інформації і про його синів та доньок, які вже подорослішали і одружилися.

9 січня 22-річна Олександра Афанасіївна Кравцева взяла шлюб з 25-річним Стефаном Григоровичем Лагодюком. Гарантом від невістки був брат Андрій Афанасійович Кравець.

23 січня помер однорічний син Павла Афанасійовича Кравця Василь.

2 лютого охрещена – донька Андрія Афанасійовича і Ірини Яківни Кравців Меланія, яка народжена 29 грудня 1863 р.

23 серпня Павло Афанасійович Кравець став хресним батьком Христини – доньки Федора Кондратовича Луца.

8 грудня народився, а 13-го охрещений Амбросій – син Павла Афанасійовича і Ганни Аркадіївни Кравців.

У «Сповідальній відомості» за 1873 рік вказано дві сім'ї Кравців. Першим за №94 37-річний Андрій Афанасійович, який з 34-річною дружиною Іриною Яківною виховував синів Іллю, 15 р., Карпа, 1 р. і доньок Олену, 12 р., Марію, 7 р., Параскевію, 4 р. [17].

94.	"	Андрій Афанасієв Кра- вців.	37.	"
"	106.	Ірина Яківна	"	34.
95.	"	Ілля	15.	"
96.	"	Карп	1.	"
"	109.	Олена	"	12.
"	110.	Марія	"	7.
"	111.	Параскв Віт	"	4.

Другим за №339 – 34-річний Павло Афанасійовича з 33-річною дружиною Іриною Андріївною – синів Данила, 2 р. Амбросія, 1 р. і доньку Меланію, 1 р.

339.	"	Павло Афанасієв Кра- вців.	34.	"
"	366.	Ірина Андріївна	"	33.
340.	"	Данило	2.	"
341.	"	Амбросій	1.	"
"	367.	Меланія	"	1.
342.	"	Матрон	"	4.

Отже бачимо, що інформація 1873 та 1859 років, щодо Андрія, його дружини та старшого сина збігається. Ще одним підтвердженням є і представлений вище витяг з «Метричної книги» за 1859 рік. Але заодно з'явилось чергове неузгодження в інформації про вік братів і почерговості їх появи на світ.

Проте ще більше їх зробили через 11 років у «Посімейному списку селян-власників с. Чанькова і с. Станіславівки» чиновники рахнівської волості.

У «Посімейному списку...» у 1884 року Афанасія Петровича Кравця зазначено за №1, хоча з 1870 року його вже не було серед живих. В рік заповнення останньої перед цим «Ревізької казки» (1859 р.) йому було 44 роки. Тоді ж, як повідомив упорядник, його сину Павлу було повних 22 роки (1884 року – 47), Андрію, відповідно, 19 та 44, Іван помер 1866 року, тому згадано лише, що 1859 року було 19 років.

Хто був дружиною Афанасія у цьому документі не вказано, як і про першу дружину його старшого сина Павла. Але записано, що 1884 року другій Павловій дружині Ірині Андріївні було 45 повних років.

У документі зафіксовано трьох синів Павла. Старший Амбросій народився 8 грудня 1864 року (але чомусь перед цим вказано, що станом на 01.01.1884 – йому повних 17 років). 1892 року він одружився на 22-літній Євгенії Яківні. 8 липня 1893 року у Амбросія з дружиною народився син Прокіп. У 1896 році донька Євфросінія.

Середущий син Павла Данило народився 11 грудня 1871 р. (01.01.1884 р., відповідно, мав 12 років). Як зазначено далі, у 1892 році він поступив за призовом на військову службу. І очевидно: або повернувся, або служив десь близько, що дозволило приїхати додому в 1896 році та одружитися на 21-річній Марії Макарівні. Того ж року в них народився син Василь.

У випадку з молодшим Павловим сином Антоном писар теж не дуже переймався математикою. Якщо він народився 10 липня 1880 року, то 01.01. 1884 року йому ніяк не могло бути чотири повних роки. Втім, при уточненнях 1892 та 1896 років це не виправлено, як і нічого нового про нього не додано.

С. Чанькова.				Курси едності 3. Кассовані Чес. 20872 год. 18. Новий 1887. " Найго год. 25. Стар. 1892.
1. 1.	Кравець Афанасій Петрович	44	2. липня 1862	
	Сосновий Павлик	22	47.	
	Андрей	19	44.	
	Швань	16	2. липня 1862	
	Павла Сосновий:			
	Андросій	"	17.	Пенсії 1862.
	Данило	"	12.	11. Пенсії 1871.
	Антон		4.	10. Коле 1880.
	Андросійови прохати Данило і Микола сини Косимі год 1896.			год 1892.
	Андрей син			
	Черий	1.	26.	
	Черий Сосновий:			
	Степан	"	2.	1881. Мисл. 28.
	Мерентій	"	1.	1885. Мисл. 28.

Зате маємо свідчення про Андрія Афанасійовича Кравця. Тут він записаний середущим і на три роки молодшим Павла. Тоді як у «Сповідальній відомості» за 1873 рік навпаки (див. вище). Та й виходить, що його дружина Ірина Яківна була старшою від нього Андрія на 4 роки (1884 – 48 роки, померла до 1892 р.).

Джерела і література:

1. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1812 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр. 6963. – Арк. 1234-1262.
2. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1816 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.7029. – Арк. 1206-1215зв.
3. Метрические тетради Ушицкого уезда за 1839 год. – ДАХМО. – Ф.591. – Оп 1. – Спр. 3. – Арк. 1750-1765.
4. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1842 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.7598. – Арк.1275-1295.
5. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1845 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.7772. – Арк. 1851-1861зв.
6. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1859 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.847. – Арк. 1879-1894.
7. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1864 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.8677. – Арк. 952-987.
8. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1873 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.11846. – Арк.856-874.
9. Посемейный список Рахновецкой волости Ушицкого уезда крестьян-собственников с. Чанькова и с. Станиславовки. Составлен в 1884 году. – ДАХМО. – Ф.71. – Оп 1. – Спр.147. – 105 арк.
10. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1859 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.847. – Арк. 1879-1894.
11. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1845 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.7772. – Арк. 1851-1861зв.
12. Метрические тетради Ушицкого уезда за 1839 год. – ДАХМО. – Ф.591. – Оп 1. – Спр. 3. – Арк. 1750-1765.
13. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1842 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.7598. – Арк.1275-1295.
14. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1856 год. Часть вторая. – ДАХМО. – Ф.18. – Оп 1. – Спр.974. – Арк. 1405-1428.
15. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1859 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.847. – Арк. 1879-1894.
16. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1864 год. Часть 3. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.8677. – Арк. 4782-4849.
17. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1873 год. – ДАХМО. – Ф.315. – Оп 1. – Спр.11846. – Арк.856-874.
18. Захар'єв В.А. Захар'єви з Ватралів та рідня. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2019. – 164 с.

*Кохановський О.Б.,
м. Деражня
Чорнений В.І.,
м. Хмельницький*

ВІД МИРНИХ ЗІБРАНЬ ДО ПОГРАБУВАНЬ ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ, АБО ЯК НА ДЕРАЖНЯНЩИНІ ВИРШУВАЛОСЬ ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ

Початок 1917 року ознаменувався багатьма подіями, які в подальшому суттєво вплинули як на історичний розвиток нашої держави, так і життя кожного громадянина. Це і зречення з престолу 28 лютого 1917 року останнього російського імператора Миколи II, відродження на теренах України, що входили до складу Російської імперії, національно-визвольних змагань та утворення українських державних інституцій – Української Центральної Ради. У цей час на авансцену політичного життя виходять різноманітні політичні партії та громадські організації.

Повалення самодержавства викликало в українського селянства сподівання на швидке вирішення аграрного питання. Однак, російський Тимчасовий уряд не квапився з відповідними заходами. Лише 21 квітня ним було видано постанову про створення земельних комітетів, які б мали чітку структуру підпорядкування – від волості до Головного земельного комітету в Москві. Проте на Поділлі, через бюрократичні процедури, постанову Тимчасового уряду не поспішали виконувати [5, с. 25].

Невизначеність із земельним питанням набридла українським соціалістичним партіям. І уже 28 травня – 2 червня 1917 року в Києві відбувся Всеукраїнський селянський з'їзд. На ньому було прийнято резолюцію, в якій зазначалося: «Український сейм, повітові та волосні комітети, обрані на демократичних засадах, мають розподіляти землю тільки тим, хто її буде обробляти». Приватна власність на землю скасовувалась і земля передавалась без викупу в розпорядження Українського земельного фонду. Таку процедуру землекористування мали затвердити Всеросійські Установчі збори [5, с. 26].

Як засвідчують джерела, більшість селянських зібрань, що проходили в нашому краї, підтримали постанови київського з'їзду.

«Хіба зараз не напишеш сам собі паспорт»

Селянський повітовий з'їзд у Деражні відбувся 18 червня 1917 року. Зібрання було зорганізовано Іваном Голоскевічем – представником Української Центральної Ради. Як інформував вінницький часопис-тижневик

«Подільська воля» від 10 липня 1917 року №8, на з'їзд прибули представницькі делегації по два-три уповноважених з кожного села – усіх 300 чоловік, а також-представники міст Кам'янця-Подільського, Проскурова, Вінниці й Летичівської «Просвіти» [2, с. 408].

Дійство мало відбутися у приміщенні волосного виконавчого комітету(сьогодні – район Старе містечко, вул. Шкільна, 4). Але приміщення адмінбудівлі на таку кількість прибулого люду виявилось замале, тому було вирішено з'їзд провести під відкритим небом.

Зібрання селян-хліборобів розпочалося емоційно і напружено. Селяни з підозрою поставилися до прибулої з міст «купки інтелігенції», пильно придивлялися до українських делегатів з інших повітів, розпитували «що,як, чого приїхали і хто такі».Коли ж добродій Гриб – представник з м. Кам'янець-Подільського показував настороженому селянству документи, ті в свою чергу недовіркою зауважували: «Хіба зараз не напишеш сам собі паспорт» [2, с. 408].

Першопричиною такого недоброзичливого ставлення селян до українського представництва була агітаційна робота більшовиків, яка у цей час активно проводилась серед населення. Оратори від більшовицької партії закликали сільську і міську бідноту розгортати масовий рух за ліквідацію старих адміністративних установ та створення органів народної влади, підбурювали населення до повалення Тимчасового уряду. Ініціатором таких заходів виступав й голова Летичівського виконавчого повітового комітету Василь Олексійович Белавін – військовий лікар, росіянин за походженням, який вороже ставився до українських інтересів [6].

Але незабаром емоції вщухли й роботу з'їзду врешті-решт вдалось розпочати. Після обрання голови з'їзду – добродія Ільїшина приступили до найголовнішого – земельного питання. Поступово селяни почали схилитися набік представництва Української Центральної Ради. Учасники з'їзду підтримали усі постанови Київського селянського з'їзду,де було ухвалено про скасування приватної власності на землю, вирішено «поки чужої (землі. Авт.) не брати, лісів не рубати». Всі земельні договори, укладені після 1 березня 1917 року, вважались недійсними. Діти школярі мали навчатись українською мовою і знати російську як загально державну. Зібрання також підтримало майбутнє України на правах автономії у складі Російської Федерації,висловило свою довіру Українській Центральній Раді [2, с. 408-409]...

«Кінець з'їзду був далеко ліпший, ніж початок», – зазначається у кореспонденції журналу «Подільська воля». – «Видно було, що селяни врешті-решт розібрались на чім боці правда. Коли й надалі буде провадитись енергійна робота по освідомленню людності, то можна бути певним, вороги наші, які грають на темноті народній, потерплять «фіаско» [2, с. 409].

«Ви йдете проти революції, ви розвалюєте Росію»

Однак, зволікання української влади у вирішенні аграрного питання (земельний закон Центральною Радою був ухвалений лише 18 січня 1918 року, коли діячі УНР під натиском російських більшовицьких військ змушені були залишити столицю й перебували у Вінниці), сприяло поширенню більшовицьких ідей, які все більше розпалювали вогнище ненависті простих хліборобів до заможних землевласників. Більшовицькі агітатори використовували найбрудніші форми та методи боротьби, всіляко дискредитували представників української влади.

Місцевими більшовиками – євреєм Куперманом та росіянином, лікарем В.О. Белавіним 2 липня 1917 року в Деражні був скликаний черговий селянський з'їзд. На зібрання хліборобів із вінницького агітаційного бюро були негайно відкомандировані два солдати-агітатори, серед них такий собі М. Джуголлі з Петербургу. У Деражню вони прибули вчасно, представивши організаторам зібрання посвідчення, їм також було надано право голосу [3, с. 465].

Як повідомляла подільська газета «Нова Рада» від 9 липня 1917 року, з'їзд розпочав роботу із обрання президії, і тут почався повний безлад. Президію подавали і обирали тричі. Після третьої спроби голосування члени третьої президії гуртом вискочили на сцену і кричали «хто, що хотів». Особливо гвалт піднімався, коли слово брав проукраїнський делегат. Варто було йому заговорити про Україну як головуючий кричав «Я протестую! Я не дозволяю! Ви йдете проти революції, ви розвалюєте Росію». Коли ж промовець шляхом голосування селян все ж таки знайшов можливість звернутись до присутніх, і почав розповідати про те, як мають вирішуватись в Україні національні, політичні, економічні питання, то на кожне запитання оратора, адресоване хліборобам, президія із-за плечей виступаючого махала руками до селян, ніби підказуючи «за» чи «проти». Проукраїнський делегат намагався пояснити, що «так порядні люди не роблять, що не треба стояти на столі, а посідати на стільці і вести засідання як слід». Але на це зауваження президія ніяк не відреагувала. Безлад продовжувався, на зібранні не було прийнято жодного рішення і селяни роз'їхались по своїх домівках [3, с. 465].

Бурхлива діяльність В.О. Белавіна у Деражні викликала незадоволення у повітового комісара, про що свідчать його телеграми до Тимчасового уряду, в усі його тогочасні інстанції з вимогою негайно відкликати військового лікаря. В одній із них зазначалося: «Негайно заберіть лікаря Белавіна. Через нього становище в повіті нестерпне. Весь повіт охоплений аграрними безпорядками». Повітовий комісар просить арештувати Белавіна. Не дочекавшись відповіді, самочинно бере його під арешт. Повідо-

мляючи про це у вищу інстанцію, він одночасно просить направити в його розпорядження 40-й Донський полк [4, с. 495].

На захист Белавіна виступили Летичівська повітова рада та полковий комітет 86-го запасного полку, що дислокувався у Летичеві навколишніх селах. Під тиском військових комісар Тимчасового уряду Південно-Західного фронту змушений був звільнити арештованого [6].

Восени 1917 року в настроях населення краю настає перелом. Селянство, не дочекавшись соціалізації землі, перестає підтримувати Центральну Раду з її непослідовною, нерішучою політикою. Представники української влади на місцях, пасивно йдучи за подіями, перетворились на спостерігачів, що ще більше загострює ситуацію в краї. Масштаби підпалів поміщицьких гуралень, грабунків, вбивств, набули на Деражнянщині всеосяжного, незворотного характеру...

Вже у вересні-жовтні 1917 року колишні культурні садиби заможних землевласників палали у вогні. Розграбовані були садиби с. Маниковець, с. Яськовець, с. Слобідки-Шелехівської, с. Зяньковець, с. Новосілки, с. Божиковець, с. Загінець та інші. Руйнували унікальні пам'ятки архітектури, вирубували парки, палили рідкісні книги, картини – нищилось національно-культурне надбання країни [1, с. 582, 750, 719, 448, 601, 278].

Політична незрілість українського селянства у вирішальний період нашої історії, а також чвари, політична багатополярність української владної еліти спричинили кризу, що обернулася втратою української державності, сімдесятирічним колоніальним пануванням, голодоморами, репресіями, мільйонами втрачених життів.

Джерела та література:

1. Горбатюк В.І., Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 766 с.
2. Повідомлення газети «Подільська воля» про ухвали селянського з'їзду Летичівського повіту. 18 червня 1917 р. // Поділля в добу Української революції. Рік 1917. Документи та матеріали. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. – С. 408-409.
3. Повідомлення газети «Нова рада» про з'їзд солдатів-агітаторів у містечку Деражні Летичівського повіту. 2 липня 1917 року // Поділля в добу Української революції. Рік 1917. Документи та матеріали. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. – С. 465-466.
4. Повідомлення Летичівським повітовим комісаром Подільського губернського комісара про події в повіті. 12 липня 1917 року // Поділля в добу Української революції. Рік 1917. Документи та матеріали. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. – С. 495-496.

5. Реєнт О.П., Рекрут В.П. Нариси життя Літинщини 1917-1921 рр: революційні події та посвядження. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2017 – 298 с.
6. Цирульник П. Перший голова Летичівської Ради робітничих і солдатських депутатів В.О. Белавін // Рад. Поділля. – 1969. – 10 січ.

Прокопчук В.С.,
м. Дунаївці,
Айвазян О.Б.,
м. Хмельницький

БІБЛІОТЕЧНА МЕРЕЖА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ І ПРОСКУРІВСЬКІЙ ОКРУГАХ У 1920-І РР.

У статті розкривається діяльність органів нової влади на території Кам'янецької та Проскурівської округ з формування у 20-і роки ХХ ст. радянської мережі бібліотек, перетворення їх на ідеологічні осередки партії для перебудови світоглядних засад населення і вкорінення нової влади в місцеве середовище.

Ключові слова: радянська влада, округ, район, відділ народної освіти, політосвіта, бібліотечна секція, бібліотека, мережа.

Зайнявши в середині листопада 1920 року Поділля, більшовицька влада з перших кроків доклала зусиль для привернення основної маси населення на свою сторону засобами освіти та посиленої ідеологічної роботи, важливим інструментом якої ставали книги, газети, журнали, а осередками – бібліотеки.

У березні 1919 року резолюція VIII з'їзду РКП(б) про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі визначила місце бібліотек і книги в системі цих заходів. Для грамотних на перше місце ставилося розповсюдження політичної і спеціально для селян створюваної популярної літератури і газет «у витриманому комуністичному дусі» шляхом продажу їх по низьких цінах у школах, хатах-читальнях, радянських лавках, а також залучення селян до числа читачів хат-читалень, шкільних та інших бібліотек. Для неграмотних пропонувалося створювати спеціальні гуртки при школах, хатах-читальнях, сільрадах для проведення періодичних читань літератури, які потрібно було «супроводжувати наочним демонструванням за допомогою кінематографа чи чарівного ліхтаря, белетристичними читаннями і концертними номерами для залучення більшої кількості відвідувачів [39, с.33-34].

На початковому етапі головними завданнями нової влади в бібліотечній справі були: збереження існуючих книжкових фондів, створення розгалуженої мережі бібліотек та наповнення їх потрібною літературою і, звичайно, підготовка бібліотечних кадрів.

На основі декрету Ради народних комісарів РСФРР «Про передачу до відання Народного комісаріату освіти навчальних і загальноосвітніх установ і закладів усіх відомств», опублікованого 5 червня 1918 року, та відповідного декрету РНК УСРР усі бібліотеки передавалися у відання органів управління освітою (губернським, повітовим, волосним), які мали в своєму складі політосвітні підрозділи, а в них культурно-освітні комісії та бібліотечні секції, котрі й займалися нагальними проблемами бібліотечної роботи [30, с.25].

Найперше, треба було розібратися з наявною мережею і рятувати книги, які знаходилися в ліквідованих установах, закладах та приватних книгозбірнях. Декрет РНК РСФРР «Про охорону бібліотек і книгосховищ Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки» (1918 р.) та директивні документи УСРР, створені на його основі, проголошували, що всі бібліотеки ліквідованих та евакуйованих державних установ, а також окремих товариств і осіб і беруться на облік та під охорону Народним комісаріатом освіти, а установи і громадяни, які володіють бібліотеками, зобов'язані негайно зареєструвати їх [30, с.27].

Вже 17 березня 1921 р. Кам'янецький повітовий відділ народосвіти видав розпорядження про негайну реєстрацію бібліотек її власниками із зазначенням змісту і приблизної кількості книжок у кожній та адреси [6, арк.185]. Серед зареєстрованих в основному були бібліотеки ліквідованих та діючих державних і громадських установ, закладів та організацій [6, арк.45, 80], а також приватні книжкові зібрання, скажімо Г. Степури – близько 500 прим. [6, арк.35], Левинської – 300 прим., мобілізованого військового лікаря Матусова [6, арк.42] та ін. Зареєстровані приватні книгозбірні ставилися під охорону, яку забезпечували самі власники. Їм видавався спеціальний охоронний лист [6, арк.78].

Виявлені незареєстровані книгозбірні реkvізувалися і передавалися іншим власникам. Так, у Кам'янці-Подільському 1921 року для потреб 537 стрілецького полку було реkvізовано бібліотеку громадянина Явора, як незареєстровану у відділі народосвіти [6, арк. 243]. З бібліотеки громадянина Левицького бібсекція відділу народосвіти реkvізувала енциклопедію Брокгауза та Ефрона та інші наукові книги, решту передала в користування військовій частині [6, арк.125]. 535-му полку передано бібліотеку священника Воскресенського [6, арк.213], а бібліотеку Думанського – клубу ім. Леніна при особливому відділі загону охорони радянсько-румунського кордону [6, арк.113].

Водночас з пошуком, реєстрацією та збереженням книжкових зібрань нова влада намагалася сформувати й свою мережу бібліотек, яка б відповідала її завданням та адміністративно-територіальним змінам, що відбулися у 1920-і роки. 12 квітня 1923 року постановою ВУЦВК в Україні були ліквідовані повіті й волості, замість повітів утворені округи по 400-600 тис. населення в кожному, а замість волостей – райони по 25-40 тис. жителів. На території, що входить до сучасної Хмельницької області, було створено 3 округи: Кам'янецький (17 районів і 507905 жителів) і Проскурівський – 16 і 514045 відповідно) у межах Подільської губернії і Шепетівський – 14 районів і 589112 жителів – у Волинській губернії. 1925 року були ліквідовані й губернії і до 1930 року управління здійснювалося за схемою центр – округ – район – сільрада [38, с. 166-167].

Інколи процес формування книгозбірень набирив характеру зустрічного руху: державні органи тиснули зверху, але й була ініціатива знизу. 1920 року жителька с. Велика Мукша на Дністрі звернулася до Кам'янець-Подільського ревкому з проханням відкрити в поміщицькому будинку бібліотеку, організацію якої брала на себе, обіцявши передати до неї й частину власних книг [35, с.10].

На початок 1922 року в краї діяла мережа масових (публічних або громадських) бібліотек, яка складалася з губернських, центральних бібліотек повітів, міських, волосних та сільських, а також навчальних книгозбірень, бібліотек підприємств, установ, партійних, комсомольських, профспілкових органів, військових частин [23, с. 120].

На теренах прикордонної Подільської губернії було розташовано чимало військових частин. В армію приходили неосвічені знаннями селяни, а через роботу з солдатом, який згодом повертався в село, можна було впливати на політичну свідомість селян і обстановку на селі. Тому організації бібліотек у військових частинах надавалося великої уваги.

У циркулярному листі секретаря ЦК КП(б)У Квірінга у зв'язку із стабілізацією воєнної і політичної обстановки вимагалася забезпечити військові частини книгами та періодичними виданнями [1, арк.34]. Підтримані вищим партійним органом військові більш сміливо, а інколи й досить настирливо ставили перед політосвітами вимогу поповнення своїх бібліотек новою актуальною літературою. У жовтні 1924 року заступник кам'янецького окружного військового комісара Заботин листом у категоричній формі вимагав від завідуючого Кам'янецькою окрполітосвітою виділення 300 книг для облаштування на збірному пункті бібліотеки-читальні для призовників 1902 року народження [1, арк.44].

Підрозділи, які не мали власних книгозбірень, користувалися пересувками, які створювалися при фундаментальних книгозбірнях гарнізонних клубів. Пересувки супроводжували інструктори – читці, які об'їжджали

частини, шпиталі й проводили читки, бесіди, пропонуючи при цьому книги для читання [7, арк.16].

Увага нової влади була прикута й до створення сільських книгозбірень, як ідеологічних осередків. У 20-х роках основними видами бібліотек на селі були книгозбірні «Просвіт», селянських будинків, подекуди шкіл та хат-читалень.

З приходом радянської влади товариства «Просвіти» і їх бібліотеки переєструвалися. Відкривалися й нові. 30 січня 1921 р., наприклад, відбулося відкриття товариства «Просвіта» в приміщенні колишньої ткацької школи в Біланівці, околиці м. Кам'янець-Подільського [5, арк.47]. Створювалися товариства і при школах, зокрема при Кам'янецькій другій українській трудовій школі на час реєстрації 1921 року воно мало 35 членів, бібліотеку, проводило активну культурну роботу [5, арк.22]. 1921 року було зареєстровано товариство «Просвіта» в Мукші-Китайгородській, крім дитячого садка і драмгуртка воно створило бібліотеку і планувало поповнити її фонди україномовними виданнями з питань садівництва, підручниками для школи грамоти, дитячою літературою, драматичними творами та іншими популярними в народі виданнями [5, арк.26]. На початку 1921 р. при Подільській губернській «Просвіті» ще діяла бібліотечна комісія, яка займалася комплектуванням книжкових фондів. Тільки в Кам'янець-Подільському повіті їй підлягали 20 працюючих бібліотек [36, с.387].

Згодом кожна волость мала мережу бібліотек «Просвіти». У квітні 1921 року в Орининській волості, наприклад, діяло 15 бібліотек, зокрема – у містечку Оринин, селах Ріпенці, Лісківці, Гораївка, Залуччя, Пукляки та ін., укомплектованих книжками, які в 1920-1921 рр. ще видавала «Просвіта». Середня кількість книжок по кожній бібліотеці становила 100-200 прим., яких, звичайно, було замало, особливо – політичної літератури. Орининське товариство перетворилося у волосну «Просвіту» й обслуговувало майже всі села Орининської та суміжні села Лянцкорунської волостей, хоча і її бібліотека була занадто малою і бідною змістом фонду [6, арк. 177, 244].

Влада не тільки контролювала їх роботу, але й намагалася в ідеологічному плані «перековувати». Для прикладу, Кам'янець-Подільське товариство «Просвіта» зустріло 1921 рік під пильним наглядом та за участі представників влади. Перед концертом з відповідними моменту промовами виступили проф. Клименко, який торкнувся історії України, представник відділу народної освіти, який з'ясував місце краю в революції 9 січня 1905 року і перекинув місток до практики соціалістичного будівництва, ідейно насиченою була й промова представника розташованого на Руських фільварках піхотного полку. І лише після того відбувся святковий концерт зі співами, декламацією, фрагментами вистави [5, арк.3-4].

Зрозуміло, що таким завданням зовсім не відповідали фонди та й ідеологія просвітянських бібліотек. Нова влада під приводом анкетування перевірила їх фонди, вилучила заборонену «буржуазну націоналістичну літературу», здійснила численні арешти серед просвітників і закриття просвітницьких товариств. У листопаді 1922 р. Народний комісаріат освіти УСРР прийняв рішення перетворити осередки «Просвіти» в хати-читальні. На початок 1923 р. на Поділлі діяло 206 організацій «Просвіти», на 1 квітня – 185, а на 1 липня не залишилося жодної. З ліквідацією «Просвіт» фонди їх бібліотек були вліті до складу новостворюваних міських і селищних бібліотек, книгозбірень сельбудів та хат-читалень [21, с.173, 174].

Серед них важливу роль відігравали **селянські будинки** – громадські організації з членством та виборністю керівних органів, своєрідні центри політико-масової і культурно-освітньої роботи, які з'явилися в Україні в середині 1920 року за ініціативою нашого земляка тоді керівника досить відповідального Наркомату із земельних справ Д.С. Мануїльського. Перший селянський будинок з'явився в столичному Харкові як заїзжий для селян будинок-гуртожиток, де можна було зупинитися, знайти нічліг, ознайомитися з пресою, почитати книгу, отримати політичну консультацію, господарські поради. Влітку 1920 року на базі цього сельбуду пройшли курси з питань радянського будівництва і 200 молодих людей понесли в свої села політичні знання, а головне – молодечий запал і бажання міняти життя на краще. До кінця року такі будинки з'явилися в Києві, Катеринославі, Житомирі та деяких повітових містах [30, с.165].

Працювали селянські будинки, а при них бібліотеки, і в інших містах, зокрема – у Кам'янці-Подільському. У квітні 1921 р. інструктор з бібліотечної справи М.І. Ясінський за вказівкою політосвіти сформував бібліотеку з 300 книг російською та українською мовами для Кам'янецького сельбуду на звернення його керівників [6, арк.207]. 1922 року завідуючим бібліотекою при Кам'янецькому сельбуді був студент сільськогосподарського інституту Микита Дудка [7, арк.21,22,]. Книги для бібліотеки цього сельбуду і далі збиралися по закладах та установах міста.

На 1 січня 1921 року в Україні вже було 42 селянських будинки, через рік – у п'ятеро більше – 234, на 1 травня 1923 р. – 665, через пів року й ця кількість подвоїлась і на 1 січня 1924 року склала 1465 сельбудів, на 1 жовтня 1924 року – 2454. У числі кращих по їх кількості була Подільська губернія – 428 сельбудів [30, с.354]. 1921 року було створено Центральне управління селянськими та почали формуватися його структури на місцях. На кінець 1924 року всі 700 райцентрів України мали райсельбуду. Однак мережа не охоплювала навіть усі сільради – з 9193 сільрад сельбуду і хати-читальні мали лише 6840 – 77 відсотків. А по відношенню до на-

явних в Україні 41664 населених пунктів цей відсоток складав лише 16,6 [30, с. 355]. А бібліотек при сільбудах і хатах-читальнях було ще менше –1667 [30, с. 356].

Не без труднощів та з деяким запізненням розгорталася мережа сільбудинків у нашому краї. 1923 року вони були створені в усіх райцентрах, зокрема Грицеві, Дунаївцях, Зінькові, Ізяславі, Красиліві, Ляхівцях, Полонному, Старій Синяві, Старій Ушиці та ін. 26 серпня 1923 року в Берездові на відкритті селянського будинку з уже укомплектованою бібліотекою виступив комсомольський секретар Микола Островський і закликав молодь оволодівати знаннями, бути справжніми бійцями на культурному фронті [27,с.476]. У Славуті діяв Палац праці, робітничий клуб, районий сільбуд з бібліотекою кожен [27,с.465]. У Вінківцях 1923 року працював сільбудинок, хата-читальня і бібліотека [27,с.121], у Волочиську – сільбуд, 3 клуби і 4 хати-читальні [27,с.150]. У Сатанові – центрі Юринецького району 1923 року розгорнув роботу сільбуд, в якому працювала бібліотека, політичний, драматичний і хоровий гуртки, читались лекції, проводились голосні читки газет, відзначалися революційні (радянські, звичайно) свята [27,с.205]. У Новій Ушиці діяли два клуби – КСМУ і робітничо-селянської міліції, під клуб пристосували костел. Книга користувалася попитом, тому 1922 року в селищі відкрили філію харківського акціонерного товариства «Село-книга» [27,с.427]. Відкрили районний сільбуд з бібліотекою та бібліотеку в райкомі партії теофіпольці [27,с.534]. Діяли сільбуди та хати-читальні в Білогірці, Летаві, Тарноруді, Ямполі, інших населених пунктах.

Солобковецький районний селянський будинок також розпочав роботу 1923 року. 6 червня культосвітня секція Солобковецького райвиконкому по інформації голови Веляєва прийняла постанову: «1.Заврайсільбудинком призначити Трачука, якому приступити до виконання обов'язків з сьогоднішнього дня. 2.Організувати райсільбудинок, для чого скликати всіх членів, що подали заяви, на 10 червня. 3.Рухнути роботу по селах у сільбудинках, а також у хатах-читальнях» [10, арк.45].

Культосвітня комісія райвиконкому та райсільбудинок, як методичний центр, посилювали тиск на місця, впливаючи на добір і підготовку кадрів, створення відповідної матеріальної бази та розгортання роботи. 22 листопада 1924 року Томашівська сільська рада цього району, розглянувши питання про роботу хати-читальні, намітила завідуючому план дій: привести в належний стан приміщення; скликати систематичні зібрання хати-читальні; за рахунок членських внесків закупити нові книги; проводити читки на загальних зборах комнезаму; запрошувати для читання лекцій місцевого вчителя. Визначено термін-місяць для поліпшення стану справ [11, арк.64]. Робота з активізації діяльності культустанов і закладів дала очевидні результати – на 1 грудня 1925 року в Солобковецькому райо-

ні вже працювало 13 бібліотек, які зосредили 4310 книг, діяло 11 хат-читалень та один клуб [34, с.4].

Зростала мережа сельбудів і в наступні роки. На 1 січня 1927 року їх було вже 3436 і за рік добавилося ще 420, у 1928-1929 роках – 4550. Сельбуду відіграли важливу роль у становленні бібліотечної мережі і згорнули роботу на початку 30-х з посиленням ролі колбудів [30, с. 590].

Не меншою увагою і підтримкою влади користувалися **хати-читальні**. Вони з'явилися ще в ХІХ ст., але широкого розвитку набули у 1920-і роки в ході проголошеної радянською владою культурної революції.

Напрямок і зміст роботи хат-читалень визначали рішення VIII-го з'їзду РКП(б) (березень 1919 р.), I-го Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (травень 1919 р.) та «Положення про хати-читальні», розроблене в липні 1920 року Народним комісаріатом освіти УСРР. Координував їх діяльність створений в грудні 1920 р. при Наркомосі Головний політосвітній комітет.

Помітним ідеологом бібліотечної справи радянської доби, зокрема й хат-читалень, була Н.К. Крупська. У статтях “Хати-читальні”, “Про роботу хат-читалень”, “Як повинна вести хата-читальня пропаганду сільськогосподарських знань” та ін., у доповідях на з'їздах та нарадах вона відстоювала необхідність розвитку мережі хат-читалень під опікою партійних організацій. Вона наголошувала, що «хата-читальня – це сума всіх форм освітніх закладів у селі, водночас і клуб, і довідковий стіл, і осередок, навколо якого організуються і школа дорослих, і екскурсії, і вистави, і різні практичні заходи культурно-просвітницького характеру [29, с.101].

Влада настирливо рекомендувала організувати хати-читальні з бібліотеками в кожному селі, селищі, містечку, де є не менше 25 дворів. Фонд таких бібліотек складався в середньому з 50 книг, підібраних згідно рекомендаційних списків. 1923 року в Україні було 2490 хат-читалень, у чотири рази більше ніж сельбудів, а 1 вересня 1924-го – 4386, на Поділлі – 810 [30,с.354]. Мережа хат-читалень збільшувалася і в наступні роки: 1925 року в селах України вже було 5910 хат-читалень, на 1 січня 1927 р. – 6939, у 1928 р. – 7114 [40,с.105]. На кінець 1925 року в Кам'янець-Подільському окрузі нараховувалось 58 бібліотек і 50 хат-читалень, у Проскурівському – 23 бібліотеки і 28 хат-читалень [28,с.127].

У першій половині 20-х років діяльність клубів-читалень була поширена навіть на підприємства. Зважаючи на недостатню кількість бібліотечних установ на селі та їх низьку активність у реалізації ідеологічних завдань партії, постановою оргбюро ЦК ВКП(б) від 11 листопада 1929 року хата-читальня була визнана *«організаційним центром культурної і політичної активності бідняцьких і середняцьких мас»*, на бібліотечних працівників поширені права і пільги, які мали сільські учителі, поставле-

но завдання протягом п'яти років створити хати - читальні в кожній сільраді [31,с.22-23].

Однак задовільнити всі культосвітні потреби на селі сельбудинок і хата-читальня не могли. Здебільшого невелике помешкання хат-читалень не могло вмістити усіх бажаючих. Багато неграмотних селян сиділо вдома. Розуміючи це, влада шукала спосіб наблизити політико-освітню роботу до селянина, до його хати, а отже утворити підсобну мережу політосвітроботи.

За нестачі книжок популярності набирали **пересувні бібліотеки**. Пересувна бібліотека (пересувка, «рухома бібліотека») була ні чим іншим як комплектом книг, нерідко виділених у спеціальний фонд стаціонарних бібліотек, для обслуговування населення за місцем роботи або проживання. Пересувки активно використовувалися в діяльності міських бібліотек, знайшли й поширення на селі. 17 квітня 1923 року Головополітосвіта УСРР направила губполітосвітам циркулярного листа, в якому констатувала появу тенденції до скорочення, а подекуди й повного припинення пересувної роботи бібліотек, тенденції, на думку влади, неправильної, такої, що йшла в розріз з потребою залучення до бібліотек самих відсталих мас населення, і зажадала посилення цієї ділянки бібліотечної роботи. У містах рекомендувала міським бібліотекам перейти до створення на підприємствах книжкових абонементів з постійно оновлюваним фондом до 50 примірників, які видавав би на громадських засадах за дорученням працівника міської бібліотеки хтось з працівників підприємства. На селі залишалася раніш запроваджена форма обслуговування населення пересувними бібліотеками з опорою на бібліотечний актив.

На початку 20-х років основу фонду пересувок Кам'янецької райбібліотеки складала україномовна література, видана в колишньому державному центрі УНР українським видавництвом «Дністер». Зокрема в одній з пересувок з 268 назв книг тільки 19 відсотків (близько 50 прим.) були російськомовними [9,арк.98-100].

Варто зазначити, що пересувки залишалися популярною формою розповсюдження книг серед населення впродовж всього десятиліття. На початку 1928 р. у Затонській районній бібліотеці, якою завідувала Кирик, було укомплектовано чотири пересувки по 100 книг у кожній. У роботі з пересувками було враховано досвід попередніх років, уніфіковано облік книг, удосконалено роботу з повернення видань, які осідали по установах, збереження та переоблік фонду, посилено відповідальність за дотримання терміну їх використання [3, арк. 3].

Поряд з пересувними бібліотеками почали з'являтися **червоні кутки**, які у різних місцевостях називали кутковими хатами-читальнями, частинними хатами-читальнями, філіями сельбуду, курінними хатами-чи-

тальнями. За твердженням І.А. Багмута, автора книги «Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні)» – це «нові культурні посиденьки, де замість балачок про «нечистих» обговорюють питання сільського життя, читають радянську книжку і селянську газету» [18, с.6]. Влада використовувала їх як ще один ідеологічний центр донесення потрібної інформації до кожного жителя найвіддаленішого села. На початок 1928 року у Маківському районі ще діяло два червоних кутки [3, арк. 13].

Робота хат-читалень, як і бібліотек при сільбудах, була під неусипним контролем, на етапі їх становлення часто перевірялася, нерідко з допомогою анкетування. Більшість інструкцій та обіжних листів стосувалися ідеологічної роботи бібліотек. Зокрема, в «Інструкції про проведення річних кампаній в райсільбудах» (1927 р.) зазначалося, що бібліотеки, як і всі політосвітні установи, мусять відзначати всі кампанії – організовувати тематичні виставки книжок, присвячені тій чи іншій кампанії; складати рекомендаційні списки літератури, яка є в бібліотеці; вивішувати лозунги і плакати; організовувати навіть невеликі вистави. До цієї інструкції додавався список основної літератури до святкування 8 березня (міжнародний жіночий день), 12 березня (знищення царизму) [4, арк.33-34]. Про участь у проведенні кожної такою кампанії бібліотекар мусив звітувати. Владу цікавив зміст проведених заходів, наочної агітації, рекомендаційних списків, інформація про найактивніших учасників, методи залучення читачів до бібліотеки та перешкоди під час святкування [4, арк.8].

Того ж року НКО України та ДПУ, обстеживши роботу сільських бібліотек республіки, виявили, що багато з них існувало тільки на папері. Деякі місцеві партійні та радянські органи недооцінювали роботу бібліотек, зокрема сільських, вважали їх другорядними ланками культосвітньої роботи. Бібліотечний фонд застарів, читання книг селянами здійснювалося без належного керівництва з боку бібліотекарів. У низці бібліотек українські книги становили всього 10-15 % від усього фонду. Читачів на селі було 1 млн., тобто один читач на 5 дворів, у місті – 700 тис. читачів, 1 читач на 2 родини [33, с.67].

Отже, на кінець 20-х років мережа сільських бібліотек у нашому краї складалася з районних бібліотек, книгозбірень районних та сільських сільбудів, хат-читалень, доповнених пересувними бібліотеками та червоними кутками.

Мережа у містах складалася з центральних окружних бібліотек як для дорослих, так і дітей, робітничих, міжспілкових, районних міських бібліотек, клубних, бібліотек підприємств, навчальних закладів. У Кам'янці-Подільському бібліотеку книг здебільшого ліквідованих книгозбірень мав і окружний архів, за її роботу відповідав Бесідовський [2, арк.58].

Вагому роль у розвитку бібліотечної справи в регіоні відігравали міські публічні бібліотеки Кам'янця-Подільського та Проскурова. Найдавнішою публічною бібліотекою була **Кам'янецька окружна центральна бібліотека**, фонд якої складався головним чином із книг Російської публічної бібліотеки, відкритої 1 (14) січня 1866 року. На початку Першої світової війни через брак коштів на утримання бібліотека була закрита. Після дворічної перерви існувала виключно за рахунок внесків читачів. 21 грудня 1922 року на Губернаторській площі (нинішній майдан Вірменський ринок) розпочала роботу як центральна робітничка бібліотека – головна бібліотека Кам'янця-Подільського.

Після першої радянської адміністративно-територіальної реформи бібліотека набула статусу центральної окружної і знаходилася спочатку на вул. Радянській, 8, на одному поверсі з інспектурою народної освіти. Згодом для належного її розміщення було відведено будинок № 3 по вул. Котовського, де крім бібліотеки містився центральний зразковий ліквідпункт і кабінет ліквідатора [2, арк.45]. Завідував бібліотекою Йосип Олександрович Залевський, безпартійний, з середньою освітою, мав 6 років стажу роботи в політосвітніх установах, з них 4 роки – у бібліотеці. Утримувалася бібліотека коштом політосвіти. Її фонд нараховував 12 752 прим. У роботі з фондом використовувалася десяткова система класифікації, велись карткові каталоги – систематичний та абетковий. Бібліотека мала читальний зал та дитячий відділ – 452 книги. При абонементі було сформовано 24 пересувки. Штат складався з п'яти працівників: завідувача, 3-х бібліотекарів, технічного працівника [2, арк.1].

Бібліотека працювала щоденно, крім четверга, з 15-ї до 21-ї години. Серед читачів було 450 робітників, 10 селян, 15 червоноармійців, 517 службовців, 120 учнів і 20 непрацюючих. На початок 1925 року за читання бралася плата: з членів профспілки – 3 коп. за одну книгу, з учнів – 4 коп., інших – 2 коп. Колектив готував рекомендаційні списки до політичних кампаній, на час заповнення анкети були оформлені виставки літератури до річниці смерті В.І. Леніна та Шевченківських днів [2, арк.1,44]. На 20 вересня того ж року в діючому фонді, дозволеному для читання, налічувалося вже 10437 книг, а решта 21132 примірники були віднесені до заборонених і знаходились в архіві. Головним чином це були дореволюційні видання колишньої публічної бібліотеки і книги, надруковані видавництвом «Дністер» за Директорії, коли Кам'янець-Подільський був державним центром УНР. Щодня бібліотеку відвідувало в середньому 100 читачів [2, арк.63].

Основні статистичні показники Кам'янецької окружної центральної бібліотеки мали чітку тенденцію до зростання: кількість читачів у 1923-1925 рр. коливалася від 638 у 1923 р. до 1132 у 1925 р., помітно збільши-

лась відвідуваність, зріс фонд, але в основному за рахунок вилученої і переданої бібліотеці на збереження забороненої літератури, яка становила 67 відсотків від загальної кількості книг [2, арк.63]. Як центральна бібліотека, вона отримувала обов'язковий примірник з місцевих видавництв, а з 1925 р. – і центральних [2, арк.64].

1925 року окружна політосвіта встановила нову плату за користування книжками бібліотеки: студентам – 10 коп. за книгу, членам профспілок у залежності від рівня зарплати – від 10 до 30 коп. Безкоштовно видавалися книги безробітним та в колективних абонементів у селах. Збереженню фондів слугувала система штрафів за передані іншим та невчасно повернуті книги: за перший раз – 30 коп., 2-й – 60 коп., на 3-й раз – виключення з абонементу. За порушення термінів користування книгами штраф складав 2 коп. за кожен день [2, арк. 41].

Крім обслуговування власних читачів бібліотека виконувала функції центральної методичної установи для бібліотек округу. На базі бібліотеки здійснювалася теоретична і практична підготовка кадрів для бібліотек округу. Призначення бібліотечних працівників у місті проходило після прослуховування ними теоретичного курсу, практичного стажування і здачі іспитів в центральній бібліотеці. Тут проходили перепідготовку працюючі бібліотекарі, відбувалися наради, семінари [2, арк.46,48,50].

Врешті за дорученням окрполітосвіти бібліотека взяла на себе функції координації діяльності усіх бібліотек міста Кам'янець-Подільського. З цією метою було створено **бібліотечну раду**. 13 липня 1924 р. на організаційних зборах за участі завідуючого окружною центральною бібліотекою при робочому клубі Залевського (голова зборів), зав. науковою бібліотекою ІНО Суслопарова, бібліотекарів радпартшколи Коровича, прикордонного загону ДПУ Лоренса, партклубу Кречета, СГІ Більчанина, русько-фільваровецького сельбуду Швеця (секретар зборів) та ін., було створено раду, обрано її президію – Залевський, Корович, Суслопаров, Лоренса, визначено основні напрями роботи: саморозвиток бібліотечних працівників шляхом періодичних читок доповідей на відповідні теми та проведення широких дискусій, бесід; допомога бібліотекарям повіту в справі ведення та упорядкування бібліотек; улаштування виставок; створення рекомендаційних списків; популяризація праці та життя бібліотек шляхом подання матеріалів до місцевих газет; захист інтересів бібліотекарів, як працівників вищої кваліфікації. На цьому ж засіданні домовились збиратися раз на два тижні, у неділю, о 12 год. [1, арк.48]. Протокол установчих зборів був направлений в губполітосвіту, а відтак до губернської бібліотечної ради, в тісному зв'язку з якою надалі працювали кам'янчани.

Бібліотека стала важливим об'єктом і водночас су'єктом кампанії з українізації суспільного життя. Основу українізації бібліотек мало б склас-

ти суттєве посилення україномовної складової фондів. Натомість їх роль у цій кампанії циркулярний лист за підписом інспектора Кам'янецької окрполітосвіти Попеля, 1925 року надісланий завідуючим окружної та інших бібліотек, зводив до організації вечірок, присвячених популяризації класиків, популяризації бібліографії творів українського друку з експонуванням цих книг, організації виставок, кутків, вітрин з новинками українських книг, які отримала бібліотека, складання тематичних і предметних каталогів української літератури, яка надходила до бібліотеки, рекомендаційних списків українських книжок для просування в маси [2, арк.30].

1927 року бібліотека отримала нове приміщення на Старопоштової вулиці біля Новопланівського мосту. Це був триповерховий будинок з просторим, світлим читальним залом, добре обладнаним абонементом. Книги з книгосховища подавались на транспортерах. Саме ця книгозбірня залишила гарний слід в пам'яті автора «Кам'янецької фортеці» Володимира Беляєва: *«Пригадується перша радянська бібліотека на Старопоштової вулиці, і я усвідомлюю, як багато відіграла вона в моєму житті»* [35, с.10].

1929 року бібліотека брала участь у Всесоюзному поході за масове обслуговування читачів. Наприкінці 20-х із 30 тис. книг 21 тис. були російською мовою, 7 тис. – польською, і лише 2 тис. – українською та єврейською мовами. Занадто низьким був і рівень видачі україномовної літератури [36, с.387].

1921 року відновила роботу **міська бібліотека Проскурова**, створена на базі колишньої Проскурівської міської публічної бібліотеки ім. О.С. Пушкіна, відкритої ще 1901 р. Бібліотеку очолила Марія Іванівна Наумова і доклала зусиль до комплектування фонду та його збереження. За її спогадами в роки національно-визвольних змагань (1918-1920) бібліотека неодноразово була пограбована, не раз доводилося переховувати найцінніші видання, перечекуючи важкі часи [26, с.3].

1923 року бібліотека отримала статус окружної, 1926 року їй присвоєно ім'я Ф. Дзержинського. На той час фонд становив 4,2 тис. прим. Зростанню книжкового фонду сприяло відкриття 1925 року в місті книжкової палати, яка постачала бібліотекам повіту літературу, а школам підручники [17].

Важлива роль в організації культурно-освітньої роботи відводилася **профспілкам** та іншим громадським організаціям. VI конференція КП(б)У в грудні 1921 р. поставила перед профспілками завдання сприяти піднесенню культурного рівня мас в тісному контакті з державними і партійними та політосвітними органами [43, с.427].

Основні напрями діяльності робітничих бібліотек були визначені в резолюції II з'їзду профспілок України: *«Планомірне й організоване постачання літератури; залучення самих робітників до роботи в бібліотеках*

(зокрема створення гуртків «Друзів бібліотеки»); організація курсів підвищення кваліфікації бібліотекарів; організація роботи з пересувими бібліотеками, видача книг через книгонош в гуртожитках, цехах, майстернях і їдальнях; узгодження роботи бібліотек з планами клубів, участь у заходах з політосвітньої роботи; вилучення з бібліотек шкідливої літератури» [43, с.432].

Профспілкові органи виділяли на організацію і роботу бібліотек кошти, допомагали з приміщеннями, дбали про кадрове забезпечення. Станом на жовтень 1924 р. тільки силами членів профспілки Всеробітземлісу в губернії було організовано 120 бібліотек з фондом 11000 книжок, 185 пересувок, 68 червоних кутків, передплачувалося 1500 газет і журналів. Своїм впливом ця мережа охопила 4858 селян-читачів. При більшості профспілкових бібліотек діяли читальні зали. У селах профспілками спільно з місцевою владою організували 122 хаги-читальні, в яких щоденно бувало понад 3000 відвідувань [43, с.434]

У м. Кам'янці-Подільському в першій половині 20-х років працювали профспілкова читальня при Раді комунальних робітників [7, арк.7], книгозбірня фінвідділу, створена на базі бібліотеки колишньої Подільської фінансової палати, яка мала у фонді до 6 тис. книжок [6, арк.103], книгозбірка при першій військовій лікарні [6, арк.268], пересувна бібліотека в будинку червоних інвалідів [7, арк.2], бібліотека читальня з 300 книг на призовному пункті [1, арк.44] та ін.

Доповнювали мережу бібліотек **книгозбірні національних меншин**. У центральному робітничому клубі в Кам'янці-Подільському працювала польська бібліотека, якою завідувала Тамара Гілевич [7, арк.3].

Діяла міська єврейська бібліотека, яка 1921 року мала проблеми з коштами на її утримання, бібліотека при єврейських курсах «ОРТ», в яку через бібсекцію замовляли книги, журнали навіть з Києва, у тому числі посібник С.О. Сірополка «Народні бібліотеки». Перша єврейська бібліотека на 1 березня 1921 р. діяла в буд. №4 по вул. Соборній. Її фонд налічував 5623 прим., ним користувалися 497 читачів. Однак, як зазначали читачі, бракувало художньої, особливо дитячої та української літератури [6, арк.128]. Друга єврейська бібліотека була створена на основі фонду приватної бібліотека Зейделевої, яка нею і завідувала. Бібліотека обслуговувала населення Польських фільварків, Біланівки та частини Нового плану. 1921 року вона стала районною бібліотекою на Польських фільварках [6, арк. 161,171-172].

Працювали єврейські бібліотеки і в районах, зокрема Орининська єврейська бібліотека [6, арк. 244].

Вагомим сегментом бібліотечної мережі Поділля 20-х років були книгозбірні інститутів, технікумів, шкіл та інших **навчальних закладів**. Бі-

бібліотеки вишів знаходилися у великих містах губернії на державному фінансуванні.

Важливу роль в інформаційній підтримці навчального процесу відіграла бібліотека **Кам'янець-Подільського державного українського університету**. З дня заснування 5 вересня 1918 року до 1 жовтня 1920 року в бібліотеку поступило, згідно інвентарної книги, 33258 видань, у тому числі 611 – періодичних. Протягом 1920 року надійшло 13936 видань, з них 11187 – подарованих. Була впроваджена прогресивна на той час міжнародна децимальна класифікація, книги описані і 20045 із них занесені до алфавітного та систематичного каталогів [15, арк.2].

Керівники бібліотеки С.О. Сірополко, М.І. Ясинський і Л.Ю. Биковський, згодом відомі бібліотекознавці і бібліографи, справляли вплив на становлення бібліотек регіону, зокрема С.О. Сірополко – своїм методичним посібником «Народні бібліотеки» (1919).

Однак більшовицька влада, експериментуючи в царині вищої школи, зліквідувала університети в Україні. Книги фундаментальної бібліотеки КПДУУ були розподілені між створеними на його базі інститутом народної освіти та сільськогосподарським інститутом, значна частина вивезена за кордон, де продовжувала функціонувати в польському місті Тарнові як книгозбірня Кам'янець-Подільського державного українського університету, обслуговувала інформаційні потреби викладачів, студентів, службовців цивільних і військових установ, які опинилися в еміграції [16].

У спадок бібліотеці інституту народної освіти дісталася лише незначна частина літератури із книгозбірні українського університету, тому довелося її створювати майже заново. Комплектування на початку 20-х років носило випадковий характер. 1922 року вдалося придбати 4191 книгу і довести фонд до 44000 прим. [12]. За рішенням ради Української книжкової палати від 7 січня 1924 р. бібліотека стала отримувати обов'язковий примірник. Крім того ІНО налагодив обмін виданнями з іншими вишами України, РСФРР, ВУАН, красназничими установами, Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові, Всенародною бібліотекою України. Бібліотека інституту отримувала наукову літературу від товариства «Книга» (Берлін), здебільшого з педагогіки та фізики. Купувала чимало фахових наукових видань, зокрема книги «Научная организация труда в системе Тейлора», «Азбука НОТА», «Психотехніка», «Как производится изучение рабочего времени тощо» [13].

На початок 1923-1924 навчального року розпочала роботу читальня, де одночасно могли працювати до ста чоловік. 1924 року до Кам'янець-Подільського ІНО був приєднаний Вінницький ІНО, що позитивно позначилося на збільшенні фонду початкової літератури. Продовжувалося комплектування іноземними виданнями [25, с.20].

Бібліотека, особливо її очільники Михайло Ілліч Ясинський, який певний час виконував і обов'язки інструктора бібліотечної секції політосвіти, підготував «Короткий підручник для упорядкування й ведення селянських бібліотек», рукопис якого 1923 року передав Кам'янецькому повітвиконкому для надрукування, а після нього Микола Захарович Суслопарів, посилили співпрацю з центральною міською бібліотекою з питань поповнення фонду, обміну досвідом з обслуговування читачів і організації просвітницької діяльності, розвитку науково-теоретичних засад бібліотечної роботи, а останній ввійшов до складу бібліотечної ради, яка координувала роботу бібліотек міста, не раз виступав на семінарах і нарадах з питань бібліотечної праці, був учасником всеукраїнської наради з бібліотечної роботи у Харкові, виступив з доповіддю. Поступово комплектування набирало системного характеру, змінювався зміст роботи та й сама бібліотека і на кінець 1927 р. фонд бібліотеки разом з архівом нараховував біля 100 тис. документів. 30000 книг були особливо цінними з наукової точки зору [14].

Помітною книгозбірнею міста була й **бібліотека Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СГІ)**, яка поетапно виросла з 68 підручників та книг створеної 1919 року ще в рамках українського університету бібліотеки сільськогосподарського факультету [24, с.27-32], а надалі в різний спосіб поповнилася за рахунок поділу фонду закритого 1921 року Кам'янець-Подільського державного українського університету. Комплектуванням і облаштуванням книгозбірні займалася бібліотечна комісія, не раз зверталася до бібліотечної секції Кам'янецької окрполітосвіти з питань поповнення фонду. Книги дарували викладачі, закупляв інститут. На кінець 1921 року бібліотека-читальня мала 1598 книг, із них 1578 – з питань сільського господарства, 20 – з історії, 768 книг були занесені до каталогу [6, арк. 200, 223].

Незважаючи на всі зусилля, 1925 р. бібліотека СГІ все ще знаходилася в поганому стані. Не вистачало кваліфікованих бібліотечних кадрів – на посадах бібліотекарів працювали помічник бухгалтера та стенографіст. Бібсекція політосвіти направла двох бібліотекарів, але їх було звільнено з незрозумілих причин [2, арк.69,70]. З огляду на те, що в подальшому в бібліотеці працювали студенти, бібліотекаря з такою кваліфікацією знайти не вдалося. 1924 року бібліотеку очолював О.М. Зварикін, на посаді бібліотекаря 1-го розряду працювала П.А. Зейделева [19, с.18]. 1927 року в бібліотеці налічувалося 13,5 тис. книг. 1929 року передплачувалося 87 назв журналів і газет на суму.

1930 року Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут був поділений на два – птахівничий і технічних культур. 1935 році відповідно до ухвали уряду і ці вищі навчальні заклади в прикордонному Кам'янці-

Подільському були закриті, а бібліотечний фонд розпорошений між іншими закладами [32, с.106-109].

В мережу освітніх бібліотек входили і **книгозбірні технікумів**. Одними з перших наприкінці 1921р. були створені цукровий та агрономічний технікуми, на базі яких після декількох реорганізацій 1923 року постав індустріальний технікум, до кінця року реорганізований у хімічний [41, с.149].

Бібліотека Кам'янець-Подільського хімічного технікуму на кінець 1924-1925 навчального року налічувала 5253 примірників книг, з них науково-технічної літератури – 1035 прим., соціально-економічної – 523, історико-географічної – 563, художньої – 1750 та ін. Відвідування становило 21 читач у день. До кінця наступного навчального року фонд збільшився до 6485 прим. На думку керівництва бібліотеки, зафіксовану у звіті, така кількість *«не може задовільнити потреби студентства. Не вистає підручників, особливо зі спеціальних дисциплін»*[41, с.151].

Для підготовки вчителів на Поділлі, крім Кам'янець-Подільського ІНО діяли Вінницький інститут народної освіти та в 15 населених пунктах трирічні і короткотермінові учительські курси [32].

Проскурівські педагогічні курси були відкриті 1921 року. Їх бібліотечний фонд склали 179 книг з педагогіки і психології та 612 художніх, історичних, політичних видань. Всебічно сприяв розвитку бібліотеки, збагаченню її книжкових фондів директор Дмитро Іванович Попа, кваліфікований педагог, представник дореволюційної інтелігенції, який прагнув утвердити авторитет ввіреного йому закладу [22]. На початок 1925-1926 навчального року в бібліотеці налічувалося 2100 книг і 110 читачів-студентів, на кінець – 3608. Для порівняння: у бібліотеці Шепетівського педтехнікуму на цей час було 3966 книг і 138 читачів з числа студентів, у бібліотеці Гайсинського педтехнікуму – 2819 і 80 відповідно, у Кам'янець-Подільському хімічному - 5253 видання. Бібліотека передплачувала періодичу як загальнополітичного характеру («Комуністичний інтернаціонал», «Комуністична революція», «Международное рабочее движение», «Летопись революции», «Правда», «Комсомольская правда» та ін.), так і педагогічного («Радянська освіта», «Народний учитель», «На путях к новой школе», «Учительская газета», «Студент революции» тощо) [41, с.158]. Першим бібліотекарем була Ольга Іванівна Цинурдєєва. Бібліотека займала окрему кімнату, у другій половині дня вивільнявся клас під читальний зал [22].

З утворенням 1924 року педагогічного технікуму імені Т.Г. Шевченка і підготовкою учителів для початкової та семирічної трудової шкіл бібліотека зазнала дальшого зміцнення. Впродовж 1926-1927 навч. року придбано 1830 книг, у 1927-1928-му – 1631. Однак 1935 року технікум, як і інші

вищі навчальні заклади прикордонної зони, був розформований, студентів, майно і бібліотечний фонд передано навчальним закладам Вінниці, Тульчина, Немирова. 1939 року, після приєднання західних українських земель до УРСР, була відновлена педшкола, але вже не в Проскуріві, а в Городку, де розпочалося формування нової бібліотеки.

Мережа **шкільних бібліотек**, як і до встановлення радянської влади, залишалася найбільшою серед навчальних та публічних книгозбірень. У 1924-1925 навчальному році на Поділлі нараховувалося 2005 шкіл. Шкільним навчанням було охоплене лише 153 тис. осіб із 729 тис., тобто 21 % дітей шкільного віку. Гострою залишалася проблема забезпеченості підручниками [37, с.297].

У першій половині 20-х років до відділу народної освіти, бібліотечної секції політосвіти звідусіль надходила інформація про нестачу навчальної літератури і прохання про поповнення шкіл необхідними підручниками. Зокрема 1921-1922 н. р. – зі школи Мукші-Боришківської [8, арк. 23], Вільховецької волості [9, арк.39], з VII трудової школи м. Кам'янець-Подільського, де були відсутні підручники з історії та географії [8, арк.22], з села Студениця, де при школі взагалі не було бібліотеки і «книжок для читання, і селянство, як і діти, не мають де дістати» [8, арк.10]. Були й конкретні вказівки бібліотечної секції про передачу майна з бібліотеки учительської семінарії та книжок польською мовою XIII трудовій школі м. Кам'янець-Подільського [6, арк.184] тощо.

Губернська влада намагалася зарадити цьому, але її можливості були також обмежені. Навесні 1921 р. для 2438 трудових шкіл було відпущено 22,7 тис. підручників і книг (в середньому на одну школу – 9). В окремих школах бібліотеки існували при гуртках та літературних секціях. Зокрема при першій Кам'янець-Подільській трудовій школі існував гурток «Кобзар», статут якого передбачав створення книгозбірні [5, арк. 44], а Жванецька літературна секція «Молодь» мала власну бібліотеку з 500 книжок [6, арк.187].

У наступні роки постачання шкіл дещо поліпшилося. 1924 року в Староконстянтинівському і Меджибізькому районах Проскурівського округу школи були забезпечені підручниками лише на 20-30 відсотків. У повному обсязі проблема не була вирішена і до кінця 20-х рр. Особливо це стосувалося шкіл нацменшин. Все це ускладнювало навчально-виховний, перешкоджало реалізації багатьох назрілих питань [42, с.402].

Таким чином, у 20-і рр. XX ст. на терені, що нині відноситься до Хмельницької області, в основному була сформована мережа, яка складалася з бібліотек товариства «Просвіта», хат-читалень, селянських будинків, окружних, районних та інших публічних бібліотек, книгозбірень військових частин, навчальних закладів, бібліотек профспілок та інших

відомств. Найбільшу кількість становили шкільні та сільські бібліотеки, але вони мали й найменші фонди, які почали розвиватися тільки наприкінці 20-х рр. Найбільші фонди мали Кам'янець-Подільська, Проскурівська та Шепетівська окружні, бібліотеки ІНО та СГП, які базувалися на фондах ліквідованого Кам'янець-Подільського державного українського університету. Якщо у Подільській губернії 1921 року було 153 бібліотеки, 743 хати-читальні, 78 клубів, то 1925 року, на кінець відбудовного періоду – 527 бібліотек, 821 хата-читальня, 229 клубів і селянських будинків [20, с.238].

Їх діяльність без виключення залежала від низки факторів, і в першу чергу – від фінансування, обсягу та якості фондів, комплектування яких залежало цензурного тиску та всезростаючої заполітизованості й заідеологізованості суспільства, освітнього та професійного рівня кадрів.

Джерела і література:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-5. Інспектура народної освіти виконкому Кам'янецької окружної ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів. 1923-1930 рр. Оп.1. Спр.750. Циркуляри Подільського губернського відділу політосвіти, протокол організаційного зібрання по організації бібліотечної роботи в м. Кам'янці-Подільському, списки політосвітніх установ, при яких організовані бібліотеки. 1924 р. 51 арк.
2. Там само. Спр. 861. Доповідні записки та звіти про роботу і стан окружної бібліотеки, кварталні плани роботи і анкети бібліотеки, списки книг для хат-читальень і червоних кутків. 1925 р. 73 арк.
3. Там само. Спр. 881. Протоколи нарад завідуючих сельбудами та хатами-читальнями про стан та перспективи роботи та ін. 1926-1928 рр. 59 арк.
4. Там само. Спр.937. Протоколи засідань бібліотечної секції при окружному кабінеті політпросвітпрацівника, плани роботи пересувних бібліотек і списки книг, що надійшли до бібліотеки Вінковецького району. 1927-1928 рр. 34 арк.
5. Там само. Ф.Р-6. Відділ народної освіти Кам'янецької повітової ради. 1921-1923 рр., Оп.1. Спр.151. Доповіді про Кам'янець-Подільське культурно-освітнє товариство «Просвіта», статuti культурно-освітніх товариств та гуртків, звіти про їх діяльність та інше. 24 грудня 1920 -24 лютого 1921 рр. 65 арк.
6. Там само. Спр.153. Листування з місцевими установами про укомплектування бібліотек літературою та про облік бібліотек і літератури. 1920-1921 рр. 287 арк.
7. Там само. Спр.160. Інструкція та листування з культосвітніми установами про організацію та укомплектування бібліотек. 1922 р. 34 арк.

8. Там само. Спр.178. Відношення та заяви культосвітніх установ і шкіл про видачу їм підручників, акт передачі книг київським краєвим видавництвом до повітового відділу народосвіти. 1921 рік. 60 арк.
9. Спр.179. Відношення культосвітніх установ, шкіл і військових частин про забезпечення їх підручниками та інші документи. 1921 р. 100 арк.
10. Там само. Ф.Р-84. Виконком Солобковецької районної ради. 1924-1930, 1944, 1946-1957 рр. Оп.1. Спр.26. Звіти та відомості про роботу сільських Рад за 1923 р. 1.01.-31.12. 1923 р. 319 арк.
11. Там само. Ф.Р-170. Виконком Томашівської сільської ради. 1924-1926;1944-1983 рр. Оп.1. Спр.1. Книга запису протоколів засідань президії Томашівської сільради і загальних засідань членів сільради і комнезаму за 1924 р. 27.01. - 31.12.1924 р. 87 арк.
12. Там само. Ф.Р-302. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти. 1921-1930 рр. Оп.1. Спр.267. Пояснювальна записка колишнього завідуючого фундаментальною бібліотекою Михайла Ясинського від 1.12.1922 р. Арк.62.
13. Там само. Спр.915. Про закупівлю Кам'янець-Подільським ІНО фахових видань.1926 р. Арк.60.
14. Там само. Спр.1134. Інформація про особливо цінні книги Кам'янець-Подільського ІНО. Арк.43.
15. Там само. Ф.Р-582. Кам'янець-Подільський державний український ун-т. 1918-1920 рр. Оп.1. Спр.100. Звіт бібліотеки з 1 жовтня 1919 р. по 1 жовтня 1920 р. 6 арк.
16. Там само. Спр.104а. Листування ректора КПДУУ Івана Огієнка. Арк.6 .
17. Там само. Ф.Р- 4185. Хмельницька обласна бібліотека ім. М. Островського. 1944-1975 рр. Опис № 2 справ постійного зберігання за 1972-1975 рр. 5 арк.
18. Багмут І.А. Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні). Держвидав України, 1927. 72 с.
19. Баср М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького сільськогосподарського інституту та перспективи його розвитку. Кам'янець на Поділліу, 1927. 21 с.
20. Баженов Л.В., Винокур І.С., Гуменюк С.К. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. Хмельницький,1990. 328 с.
21. Вінниця: іст. нарис / голов. ред. А.М. Подолинний. Вінниця: Книга-Вега, 2007.
22. Дитинник Л.В. Бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії: від витоків до сьогодення // Просвітницька діяльність бібліотек вищої школи: проблеми, пошук, перспективи: матер. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2016 р. / редкол.: О.О. Мацей, С.А. Молчанова, О.С. Нечипорук ; гол. ред. О.Б. Айвазян. Хмельницький: НБ ХНУ, 2016. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/4828> (дата звернення: 16.03.2020).
23. Дубровина Л.А., Онищенко О.С. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті. Київ, 2009. 530 с.

24. Дурицька М.В. Бібліотека Подільського державного аграрно-технічного університету: відродження історичної пам'яті (До 100-річчя заснування) // Книги і бібліотеки в глобалізованому світі : матер. всеукр. наук.-практ. конф., 15-16 трав. 2019 р. Кам'янець-Подільський : ПДАТУ, 2019. С. 27-32.
25. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2005 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Поділ. : Абетка-НОВА, 2005. 172 с.
26. Золотницький М., Крочек Я. Перший бібліотекар міста Хмельницького : [про М.І. Наумову] // Радянське Поділля. 1959. 4 верес. (№ 173).
27. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: Ін-т іст. АН УРСР, 1971. 706 с.: іл.
28. Карван С.Л. До історії розвитку бібліотечної справи на Хмельниччині // Хмельницькому 500 : тези наук.- теор. конф. Хмельницький, 1991. 168 с.
29. Крупская Н.К. О библиотечном деле : сб. тр. Т. 1: 1918-1924. Москва: Книга, 1982.
30. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927: зб. док. і матер. Київ : Наук. думка, 1979. 666 с.
31. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 : зб. док. і матер. Київ : Наук. думка, 1986. 414 с.
32. Малина Л.І. Історичні відомості про наукову бібліотеку Подільської аграрно-технічної академії // Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матер. наук.-практ. конф., присвяч. 40-річчю б-ки Технологічного ун-ту Поділля. Хмельницький : ТУП, 2003. С. 106-109.
33. Мандрик Я. І. Становище сільських бібліотек УРСР наприкінці 20-х-30-ті роки ХХ ст. // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. Харків: ХДАК, 2000. Вип. 3. С. 67-75.
34. Матеріали для опису округ УРСР. Кам'янецька округа / ЦСУ УСРР. Харків, 1926. 48 с.
35. Мілютин В. Бібліотеки Хмельниччини в минулому і тепер: короткий іст. нарис. Хмельницький, 1957. 58 с.
36. Нестеренко В. А. Бібліотечна справа на Поділлі у контексті політичних процесів 1920–1930-х рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т.14. С. 385-395.
37. Олійник М.П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921–1928 рр.) : монографія. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2015. 480 с.
38. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність : монографія. Хмельницький : Мошак М.І., 2005. 399 с.
39. Прокопчук В. С. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування до наших днів // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / редкол.: П.Т. Тронько (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) [та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т.14. С. 3-39.
40. Рибак І. В. Бібліотеки у соціально-побутовій інфраструктурі українсько-го села радянської доби // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац.

- у-ту. Кам'янець-Поділ., 2008. С.105-107 (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 1).
41. Суровий А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т. 14. С. 147-171.
 42. Його. Школи Поділля в 1920-х роках : навчальна робота // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Іст. науки. Кам'янець-Поділ., 2010. Вип. 3. С. 396–406.
 43. Суровий А.Ф., Жезицький В.Й. Участь профспілок Поділля у культурно-масовій роботі серед трудящих у 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т. 13. С. 427- 436.

*Семенова А. М.,
м. Хмельницький*

ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1969 РОКУ

У статті подається частина епістолярної спадщини громадської діячки Поділля О. М. Пащенко-Шульмінської. У листах до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької за 1969 р. йдеться про збереження власної інтелектуальної спадщини, подаються спогади про відомих державних, громадських та мистецьких діячів Поділля, характеризується культурно-освітня справа у Тбілісі на початку ХХ століття.

Ключові слова: *громадська діячка, спадщина, художник, подоляни, архів, українці.*

У даному випуску «Хмельницьких краєзнавчих студій» ми продовжимо знайомити читачів з епістолярною спадщиною відомої громадської діячки О. М. Пащенко-Шульмінської. Оприлюднені листи є відповіддю на частину кореспонденції співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької [1].

У листах за 1969 р. Олімпіадою Михайлівною піднімається низка питань. Передусім вона продовжує опікуватися збереженням власної спадщини, направляючи В. Я. Кривицькій окремі свої нариси, що відображають різні етапи її життя та діяльності.

Цікавими є думки О. М. Пащенко-Шульмінської про відомих подолян – творця мистецької школи у Кам'янці-Подільському В. Розвадовського та

державного діяча радянської доби В. Затонського. Щодо іншого комуніста І. Кулика, то просвітницька діячка зізнається, що не знала його особисто, оскільки на час приїзду першого у місто вона змушена була тікати за кордон, аби зберегти власне життя та життя дитини.

Врешті, про окремі аспекти свого перебування на Кавказі О. М. Пащенко-Шульмінська передає у спеціальному нарисі. Це був доволі насичений період, коли у далекій стороні гурту українців вдалося реалізувати чимало культурницьких проектів із популяризації національної пісні, танцю, творів письменства та ін.

Сподіваємось, що опублікована епістолярна спадщина відомої подільнянки дозволить глибше та об'єктивніше оцінити її діяльність на ниві національного державотворення.

Джерела:

1. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.)* /Ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарницький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2016. С. 274–284.

Додатки

№ 1

Дорогі товариші!

Ваш подарунок-книжку одержала. Сердечно дякую всім, хто так щиро прихильно ставиться до мене. Це особливо відчутно самотньому. Чим же я можу віддячити Вам? Хіба, якщо цікавитесь, можу Вам прислати свій життєпис, як характерний тим, що жінка ще з 19 сторіччя – без партійного керівництва, без політичного усвідомлення, без достатньої ерудиції – інституційно, самочинно шукала і знаходила путі-дороги прожити так, щоб докласти й свою цеглину до зусиль людства у відбудові нового формування життя.

Як тільки спроможусь надрукувати, то вишлю з відповідними фотографіями, аби знали, чи відповідаю Вашому співчуттю.

З пошаною Шульмінська.

15/І 69 р.

P. S. Не знаю, чи є у Вас фото Козинця Євгена Яковича?

Це фото – останній рік його життя.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 34–34 зв. Автограф.

№ 2

Шановна Варваро Яківно!

Посилаю Вам примірник свого життєпису, такого ж, який по заказу Київського Архіву-музею послала їм. В нім лише хронологічно згадано про події в моїм житті, а кожна із значніших подій має окремі нариси. З тих нарисів, що мають до якоїсь міри історичний характер, я вже одіслала: 1) «Відродження української школи» – це боротьба за рідну мову в школі (1905–1917 р.). 2) «Відродження української школи на західних землях України» – це після спольщення її під час окупації Польщею (1939 р.). 3) «Земство Кам'янецьчини на Поділлі» – великий докладний нарис-огляд як народ, хоч і малограмотний, міцно взяв у свої руки відбудову нового ладу. 4) «Дубнівський Червоний Хрест» і «По наказу із Берліна» – це про діяльність самочинного Червоного Хреста – 1941-43 роки. І 5) «Життєпис». Все це було передруковано на машинці і одіслано. Тепер ще залишається опрацювати спогади про сільську школу 80 років минулого століття (батьківську школу). Я вже закінчила чорновик – це «Шкільна поема» з трьох частин: 1) шкільна наука, 2) молодий сільський паросток на селі (пробудження молоді до нового життя), 3) сільський народний учитель. А далі ще маю опрацювати нарис про «Общество учительниц и воспитательниц» в Тифлісі – це перша жіноча професійна спілка, теж в минулому столітті. А далі не знаю вже, чи що ще знайдеться.

Ви загадуєте і про теперішнє життя моє. Що ж може бути тепер цікавого в нім? Тепер я вже – можна сказати – не Пашенко, не Шульмінська, а № 136 закладу соціального забезпечення в Майорівці. Так все оточення намагається мені це пригадати. Помаленьку згортаю всі свої писання, розпреділяю їх, що, куди, щоби, коли ослабну, не опинилися в коші під столом... Отакі мої справи.

Бажаю Вам здоров'я, успіхів у роботі, щастя.

Шульмінська.

10 лютого 1969 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 35. Автограф.

№ 3

Шановна Варваро Яківно!

Мало що можу додати про художника Розвадовського. Всі ми кам'яничани-подоляни українці тісно гуртувались, добре знали Розвадовського, пишалися його художньою школою в Кам'янці, яку він своїм педагогічним хистом, пристрасним талантом художника підніс із звичайної

керамічної школи на височінь художньої. Я особисто з ним зустрічалась кілька разів у спільній, можна сказати, роботі.

В Кам'янці існував гурток лекторів, який провадив систематично публічні лекції по різних галузях знання – це був як би початкуючий народний університет. Я була секретарем того гуртка, Розвадовський членом його, виступав кілька разів з доповідями, популяризуючи народне прикладне мистецтво.

Запам'яталося як в 1911-му ювілейному Шевченківському році він чудово оформив літературний вечір пам'яті Кобзаря. Хоч всякі урочистості пам'яті Шевченка тоді були заборонені, але під видом очередного літературного читання гуртка лекторів було урочисто відсвятковано в міському театрі день нашого Тараса. Вступне слово виголосив педагог Модест Філіпський; Розвадовський доповідь про мистецтво Шевченка, ілюструючи його картинами; Пашенко про долю жінки в творах Шевченка, демонструючи мелодекламаціями.

А в 1912 році весь наш кам'янецький гурток українців – Філіпські, Задонські, Січинський священик, Когут – юрист, Солуха – лікар, Приходько та інші – проводжаючи попрощалися з художником Розвадовським.

Посилаю свій життєпис і до нього дві фотокартки: одна з часу найбільш інтенсивної діяльності, і друга – вже на відпочинку.

Закінчила свою «Шкільну поему» – це про сільську школу минулого століття, про школу мого батька з літ мого дитинства та юнацтва.

Зараз почала про тифліський період з свого життя – про першу жіночу професійну спілку.

Коли закінчу, постараюсь надрукувати на машинці в 3-х примірниках.

Що ж, треба спішити, поки очі служать.

Всім шлю привіт.

Шульмінська О. М.

27 лютого 1969 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 36 – 36 зв. Автограф.

№ 4

Вельмишановна Варваро Яківно!

Відповідаю на Ваші запитання.

Про Кулика читала в «Літературній Україні» та нічого не можу додати, бо він прибув до Кам'янця у 1921 році, а я в кінці 20-го покинула Кам'янець і більше до нього не повертала. Мене тільки от що дивує, що вже з 21-го року Кулик викладає не в університеті, а в інституті народ.

освіти в Кам'янці. Невже за кілька місяців могли перетворити на інститут? І як з інституту могли потім утворити аж чотири інститути при поділі Поділля на Вінниччину й Хмельниччину, а Кам'янець-Подільський [розвінчали] – понизили на районне місто і в нім від університету залишилось два інститути: педагогічний і сільськогосподарський, а до Вінниці перенесено медичний та фізико-математичний чи технічний.

І ще я пам'ятаю, коли була в Дубно на Ровенщині (тоді під Польщею), то по радіо повідомлялося про урочисте святкування десятиліття університету в Кам'янці-П., це було в 1928 р. і я ніколи ні від кого не чула про існування в Кам'янці інституту народної освіти.

Про Затонських можу більше сказати.

Знала Волод. Петр. Затонського ще студентом – [Володю більшого], бо був ще [Володя маленький] теж студент, його приятель, обидва вони належали до гуртка, що опікувалися політичними в'язнями (за царату) – носили передачі до тюрми тощо... Коли Затонський був уже в уряді, то мені приходилося зустрічатися з ним лиш тоді, коли їздила до Комісаріату чи то в справах земства, чи університетських і все по шкільництву, а завжди давав пораду, допомогу. Найближча йому особа з Затонських була його тітка – скоріш друг, сестра – Ганна Затонська, по мужу Залевська, вона і моя найближча приятелька. Про долю її пізніше мені оповідали, що була заарештована більшовиками, сиділа в тій кам'янецькій тюрмі, де стільки допомагала політичним в'язням за царату, і в тюрмі ж позбавила себе життя... Її чоловік Залевський був секретарем Кам'янецького земства весь той час, коли й я там працювала, був мудрим і щирим служачою народній владі.

Молодший брат Волод. Петр. Євген Затонський тільки закінчив Петербурзьк. політехніку, працював теж в земстві Кам'яниччини, відбудовував зруйновані школи, дороги, мости. Дружина Волод. Петр. Затонського прийшла на допомогу Кам'яниччині – під час епідемії працювала деякий час лікарем. Це все до 1920 року.

А в 1942 році, коли я в справах Червоного хреста пробралася до Києва, зустріла в знайомих дочку Затонських, яка збиралася пробиратися до Сибіру до батьків, які були там в заточені.

От Вам ціла плеяда трудівників Затонських.

Дальшої долі їх я не знаю.

Не знаю, чи буде цікаво газеті «Радянське Поділля» щось надрукувати про всю ту працю того періоду на Поділлі. У мене таке враження, що в наступні часи хотіли або викривити все зроблене, або стерти з пам'яті людської. Адже ж моя праця проходила в Кам'яниччині до встановлення радянської влади та ще й при кінці мого перебування в Кам'янці, в кінці 20-го року мені загрожувала доля Є. Затонської (Залевської), що корінно

змінило моє життя, спричинилось до дальшої моєї не діяльності, а бездіяльності. Якби я могла продовжувати працю і при встановленні уряду радянської влади, думаю, що могла б ще щось зробити, що зацікавило би й «Радянське Поділля», а так...

Тільки дуже тяжкий осадок зостався на душі і мені дуже старій людині вже не під силу наново його переживати, а навіть згадувати важко.

Але дійсно в моїм житті багато цікавого і з нього можна було би використати для якогось поважного нарису про ту епоху.

Ви знаєте про мене лише з коротенького життєпису. Щоб щось докладніше пізнати, можна зробити в такий спосіб. Я могла би частями (за два рази) вислати ті нариси-спогади, що zostалися в мене для ознайомлення й використання, а потім Ви одіслали би бандероллю мені назад, бо в мене zostались лиш по одному примірнику, а переписати всіх чи передрукувати я не в силі. Як Вас не лякає утяжлива процедура, то напишіть про свою згоду. Не пошкодуєте – дещо цікаве. Правда, що не все в машиновому друкуванні, описки, є повторення, поправки, бо писалося в різні часи, по пам'яті – всі мої денники, папери, а деякі й твори згинули при різних перепитіях.

Тепер ще одне питання. Я закінчила нарис «Перша жіноча професійна спілка», а це діялось від 80-х рок. 19 віку і 1904 р. в Тбілісі на Грузинській землі. В нарисі згадується про сприятливе відношення і участь грузин, згадуються й окремі особи – як Кара-Мурза, людина світової слави тоді, як організатор грузинської капели, про кн. Орбеліяні тощо.

Мені згадується, що можна було би послати один примірник до Тбілісі. Але кому? Чи міській управі? Чи якому музею-архіву історичному. І треба знати докладно назву установи і адресу. Чи не можете Ви щось порадити в цьому?

Зараз віддаю до машинового друку дві останні роботи, а коли повернуть – не знаю.

З привітом Шувльмінська О. М.

28 березня 69 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 38 – 38 зв. Автограф.

№ 5

Шановна Варваро Яківна!

Спасибі й вибачте за клопоти. Повідомляю, що я достала з Тбілісі адресу «Центрального Совета Педагогического Общества Грузии». Написала туди лист про свій намір послати їм свій нарис «Перша жіноча професійна спілка» – почекаю відповіді. По-моєму це властиво й є така організація, яка могла б зацікавитись цим нарисом, бо тож нарис теж про

педагогічне товариство, яке називалось «Тифліское общество учительниц и воспитательниц». При ліквідації його мене вже не було в Тбілісі, але при мені вже йшла боротьба (?) мужчин (?) педагогів за вступ в дійсні члени його, в ті часи виключно жіночого товариства, щоб перетворити його в загальне педагогічне товариство обох статей. І це певне сталося.

Якщо Ви знов підтверджуєте свій намір щось писати відносно моїх спогадів, то я хотіла би поспішити вислати Вам (за Вашою згодою) деякі матеріали. І от чому.

Вже було кілька сигналів старого серця, що йому пора відпочити, а це зараз перетерпіла більш тривожний сигнал, який примушує мене подумати про ліквідацію своїх справ. Тому й хочу поспішити одіслати Вам для ознайомлення й повернення особливо матеріали про роботу народного земства, про Тбілісі, про відродження української школи...

Це в мене дублікати, всі перші примірники вже відіслані до Архіву-музею (відділ рукописів, фонд № 92).

А тим часом не кидаю ще олівця й пера – закінчила четверту п'єсу за романом Вільде «Сестри Річинські». Кожна сестра має свою драму-п'єсу. А це про наймолодшу сестру Славу – цікавий образ для юнацтва.

Будьте здоровенькі. Бажаю багато енергії для Вашої праці.

З пошаною Шульмінська О. М.

10 червня 69 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 39 – 39 зв. Автограф.

№ 6

Шановна Варваро Яківна!

Ще раз нагадую, що з ознайомленням моїх матеріалів не треба наглити – вони в мене вже будуть лежати як особистий архів.

А от про що прошу – якщо Ви вже переглянули про «Жіночу спілку», то, будь ласка, коли-небудь повідомте по щирості, чи варто мені намагатися посилати до Тбілісі (звідти відповіді не маю)? Чи ці спогади можуть бути цікавими для педагогів, не кажу Грузії, а Тбілісі? Бо я, щодо спогадів своїх, не годна бути об'єктивною – вони всі для мене значні.

З повагою Шульмінська.

19 липня 69 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40. Автограф.

КУЛЬТОВІ ОСЕРЕДКИ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТЕР'І

У повідомленні автор розглядає результати археологічних вивчень поселень раннього середньовіччя лівобережної частини Середнього Подністер'я, на яких виявлено культові осередки.

Ключові слова: поселення, культ, капище, святилище, духовна і матеріальна культура.

Регіон Середнього Подністер'я знаходиться в дуже вигідних природо-кліматичних умовах, що приваблював людей селитися тут віддавна [1, с. 3-7]. Однак проблема заселення цього краю, як і вивчення коріння язичництва кінця I тис. до н.е. – першої половини I тис. н.е., в літературі висвітлена недостатньо. Публікація язичницьких культових споруд вказаного періоду, безперечно, сприятиме поступовій ліквідації білих плям у знаннях з історії вивчення цього питання. Крім того, оприлюднення язичницької культури має і стратегічне значення. Так, дослідження окремих культових місцин засвідчує етнічну єдність та історичну тяглість в еволюції традицій культурного життя і духовності регіону, яку успадкувало сучасне населення Подільського краю. Тому, дослідження ранньосередньовічного язичництва у Середньому Подністер'ї, вважаємо, є актуальним.

У контексті зазначеного звернемося, зокрема, до культових пам'яток черняхівської культури, населення якої у II-V ст. н.е. брало безпосередню участь в формуванні слов'янського етносу Східної Європи в цілому та Середньому Подністров'ї зокрема [2, с. 62]. На сьогодні в означеному регіоні на ранньосередньовічних поселеннях зафіксовано більше 30 досліджених культових місць, жертвних ям та кам'яних антропоморфних скульптур [3, с. 31-32]. Про окремі з них мова піде нижче.

Насамперед, увагу привертає язичницьке святилище із скульптурами на черняхівському поселенні біля с. Іванківці Новоушицького району Хмельницької області, яке археологічно досліджено у 1951 році під керівництвом українського археолога М.Ю. Брайчевського.

Поселення, на якому знайдено ідоли, знаходиться на високому місці, площа якого похило спадає в долину р. Батіжок, простягнувшись стрічкою вздовж безіменного струмка довжиною близько 0,5 км, і шириною 200 м. [4, с. 3-4]. Кам'яні стели знаходились в західній частині поселення, яке з південного боку прилягає до сучасного кладовища села Іванківці [5].

Речовий матеріал, зібраний у результаті розкопок святилища, складається, передовсім, із кераміки, яка є типовою для черняхівської культури і поділяється на дві основні групи: гончарну і ліпну. Ліпна кераміка має шорстку поверхню. Вона виготовлена з погано випаленої глини, з добавкою шамоту. Обпал нерівномірний. Колір, в більшості випадків бурий, – сірий або чорний. За формою переважають банкоподібні миски, проте зустрічаються і сковорідки з плоским дном та низькими вертикальними вінчиками.

Гончарну кераміку, складають дві типологічні групи, одна з яких виготовлена з добре відмудленої глини без помітних домішок, а друга представлена посудом з глини низької якості з домішками піску та деревних ошурків. Обидва типи складають групу якісного столового посуду [4, 25-27].

Окрім означеного посуду на Іванковецькому поселенні виявлено і амфорну кераміку двох типів, яка виготовлена у IV-V ст. н.е. Вказані типи добре відомі в пам'ятках черняхівської культури [6]. Вони засвідчують про те, що життя на поселенні, де відкрито язичницькі ідоли, тривало в другій половині I тис. н.е.

Другим важливим центром язичництва являється поселення в с. Ставчани Новоушицького району Хмельницької області. Там дослідники І.С. Винокур та Г.М. Хотюн провели археологічні дослідження на місці добре збереженого язичницького жертovníка-капища з антропоморфним кам'яним ідолом і кам'яною стелою з вибитим на ній солярним знаком [7, с. 124]. Встановивши першопочаткове положення стели, ними зафіксовано, що навкруги ідола та кам'яної конічної стели на глибині 0,6-0,7 м знаходилися залишки давніх вогнищ. Від вогнищ залишилися скупчення деревного вугілля, золи, а також обпаленого каміння. В районі вогнищ відкрито також кістки тварин та уламки посуду черняхівської культури. Отримані дані – це сліди язичницького капища на території черняхівського поселення у вигляді відокремленого прямокутного майданчика, на кутах якого горіли чотири ритуальні вогнища [8, с. 43]. У центрі капища були встановлені кам'яні стели [9, с. 24].

Аналогічний язичницький центр археологічно зафіксовано і біля затопленого с. Бакота в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області на території черняхівського селища в урочищі На Клину [8, с. 36-41].

Селище розташоване на лівому березі Дністра, приблизно за 2 км на південний-схід від с. Бакота, займаючи першу надзаплавну терасу, яка піднімалася над рівнем річки на 6-7 м. Площа поселення розміром 700 x 120 м. Пам'ятка зі сходу і заходу обмежена двома природними ярами, спрямованими перпендикулярно до течії Дністра. У південно-східній частині верхня тераса поступово знижується у напрямку до течії річки.

Поселення в урочищі На Клину багаточислове. Археологічними дослідженнями 1969-1980 рр. тут відкрито цілий ряд жител черняхівської

культури кінця V-VII ст. н.е. На площі цього поселення досліджено 87 житлових і господарських споруд, ряд господарських ям, а також гончарні горни, залишки залізобобного виробництва середини і третьої чверті I тис. н.е. та залишки черняхівського жертovníка-капища. У центральній частині означеного жертovníка, неподалік від великих каменів, було виявлено уламок нижньої частини кам'яної язичницької скульптури [10, с. 285].

Ряд язичницьких пам'яток продовжує поселення біля містечка Городок (Мархлівка) Городоцького району Хмельницької області, яке розташоване на південній околиці міста, за 0,5 км від колишнього с. Мархлівка, в ур. Гнилий Кут. Із сходу селище омиває річка Смотрич. Поселення займає площу 240 м у довжину і 60 м у ширину, простягнувшись вздовж звисистого русла означеної річки.

Дослідженнями 1966-1968 років на площі поселення (2800 м²) відкрито 27 жител, 4 приміщення господарського призначення, 13 ям-погребів, 5 вогнищ за межами будов та культовий майданчик VI-VIII ст.

Майданчик являє собою ґрунтову площадку прямокутної форми розмірами 2,3 x 1,5 м, основа якої викладена плоским камінням [11, с. 199].

Завершує ряд язичницьких культових місць, розташованих на Лівобережжі Середнього Подністер'я, культова споруда на ранньосередньовічному поселенні біля с. Горошова у Борщівському районі Тернопільської області. Вказаний об'єкт мав прямокутну форму і був заглиблений у материк до 0,4 м. Стіни орієнтовано точно за сторонами світу. Довжина споруди 4,4 м, ширина 4,2 м. У північно-західному куті знаходилася яма від стовпа, у центрі – яма овальної форми розмірами 1,8 x 1,3 м залягаючи на глибину 0,2-0,3 м від рівня долівки. На північному борту ями знаходилися рештки ритуального вогнища. У ямі, крім попелу, вугілля, перепалених кісток тварин, дрібних уламків кераміки виявлено перепалені людські кістки і прикраси [12, с. 138]. На селищі Горошова, крім культових ям зафіксовано і кам'яні культові вимости. С.П. Пачкова стверджує, що на території Горошівського селища функціонував культовий центр, де проводилися ритуальні обряди кількома родовими общинами [13].

Подібні культові місця та святилища археологічно зафіксовано і на правому березі Дністра. Зокрема одна з таких культових пам'яток пов'язана з ранньосередньовічним городищем в селі Ревному Кіцманського району Чернівецької області, яке розташовується в урочищі Микулінка, над долиною р. Прут [14].

Як показали археологічні вивчення, святилище функціонувало впродовж двох періодів існування. На першому етапі існування, споруда являла собою овальну кам'яну площадку розмірами 4 x 3,7 м, заглиблену на 1,95 м від сучасної поверхні та орієнтовану по лінії схід-захід (рис. 1).

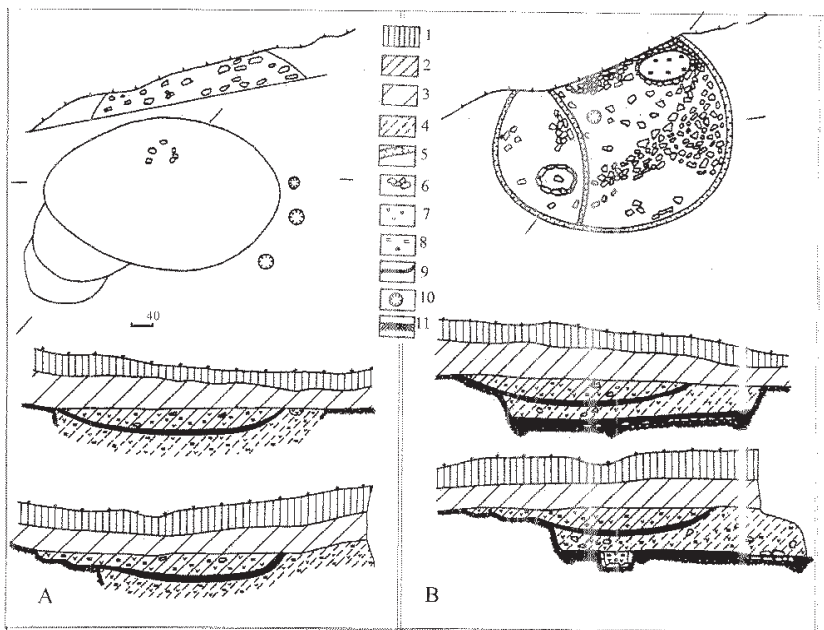


Рис. 1. Ревнянське святилище (за Л.П. Михайлиною)

А. Верхній горизонт.

1 – дерн; 2 – темно-сіра земля; 3 – жовта глина; 4 – темно-жовта глина; 5 – ровик; 6 – каміння; 7 – вугілля; 8 – обпалена глина; 9 – шар спаленини; 10 – стовпові ями; 11 – материк; В. Нижній горизонт.

Поверхню площадки вкривав товстий шар вугілля, попелу, кісток, предметів матеріальної культури та перепаленої землі. Контури майданчика оточував ровик (шириною 0,1 м), заповнений вугіллям та перепаленою землею. Його північна частина була зруйнована зсувом, а західну обмежував ще один ровик (шириною 0,1 м, глибина залягання 0,05-0,09 м), у вигляді овалу. В центрі цього овалу виявлена яма прямокутної форми розмірами 0,4-0,6 м і глибиною 0,3 м, стінки якої були облицьовані кам'яними плитками, заповнення ями складалось із суцільного шару перепаленого дерева. У східній частині майданчика зафіксовано добре пропалений черінь вогнища 0,8 x 0,55 м, вкритого перепаленою глиною, вугіллям, попелом (товщина 0,05 м) та уламками кружальних посудин IX-X ст. Матеріали розкопок показали, що означений культовий майданчик на першому етапі його функціонування можна віднести до святилища, обмеженого рівчаком ритуального призначення, що виконував роль сакрального, з очищувальною і захисною силою вогню. Другий рівчак

обмежував частину, де колись стояв дерев'яний ідол і навколо якого здійснювали жертвоприношення.

На наступному етапі святилище, очевидно, занепадає: його засипали землею, а згодом на засипаній поверхні здійснили ритуальне очищення вогнем, про що свідчать залишки вогнищ. [15, с. 74-75].

В с. Ржавинці Заставнівського району Чернівецької області розміщується святилище на високому пагорбі під назвою Хрінова в південно-східній околиці великого слов'янського поселення IX-X ст. (рис. 2).

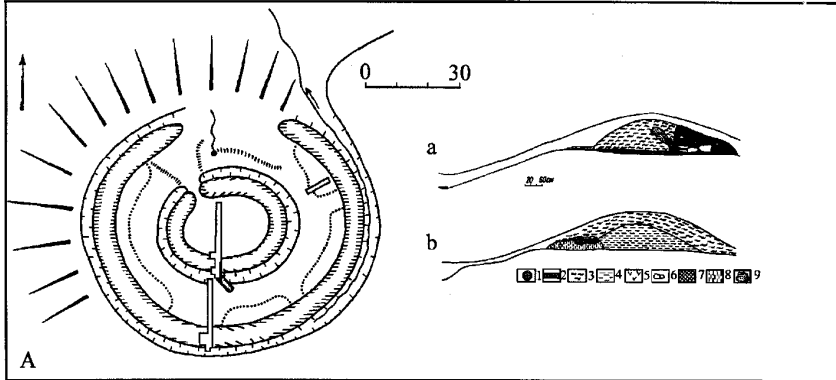


Рис. 2. План Ржавинського городища-святилища (за Б.О. Тимошуком)

a – профіль внутрішнього валу.

b – профіль зовнішнього валу.

1 – спорохнявілі колоди;

2 – шар перепаленого вугілля, попелу;

3 – глина;

4 – камені;

5 – вугілля;

6 – камені;

7 – обпалена глина;

8 – утрамбована глина;

9 – порохня;

Вал городища, що був перерізаний траншеєю у південній його частині, та на давній поверхні майже на всю його ширину (5 м) лежить шар спаленини (товщиною до 0,1 м), який складається з попелу, дрібного вугілля, шматків обпаленої глини та невеликої кількості дрібних обпалених каменів. Слідів обпаленого материка на розкопаній площі валу не виявлено, що свідчить про принесення попелу і вугілля з вогнищ, які горіли за межами валу.

Очевидно, це залишки язичницького ритуалу очищення від «злих духів» вогнем. Цей обряд досить характерний для культових пам'яток східнослов'янської культури [16]. Вивчення конструкції внутрішнього валу переконує в тому, що в давнину на його вершині розміщувався майданчик вимощений камінням, на якому теж палали вогні. Насип наступного валу (шириною 3 м) з зовнішнього боку містить майданчик-уступ (висотою 0,4 м). Сліди вогнищ виявлено у вигляді перепалених каменів, вугілля, попелу та плям пропаленої глини товщиною до 0,2 м. Окрім цього, ритуальні вогнища палали колись і на валах городища, де створено було спеціальні майданчики для жертвних вогнищ [17, с. 89].

Аналогічне городище-святилище VII-X ст. знаходиться біля села Рухотин Хотинського району Чернівецької області, в урочищі Замчище. З усіх боків пам'ятку оточують 8 селищ VIII-X ст. [18, с. 174]. Вал висотою 0,8 м і довжиною до 150 м має дугоподібну форму (рис. 3).

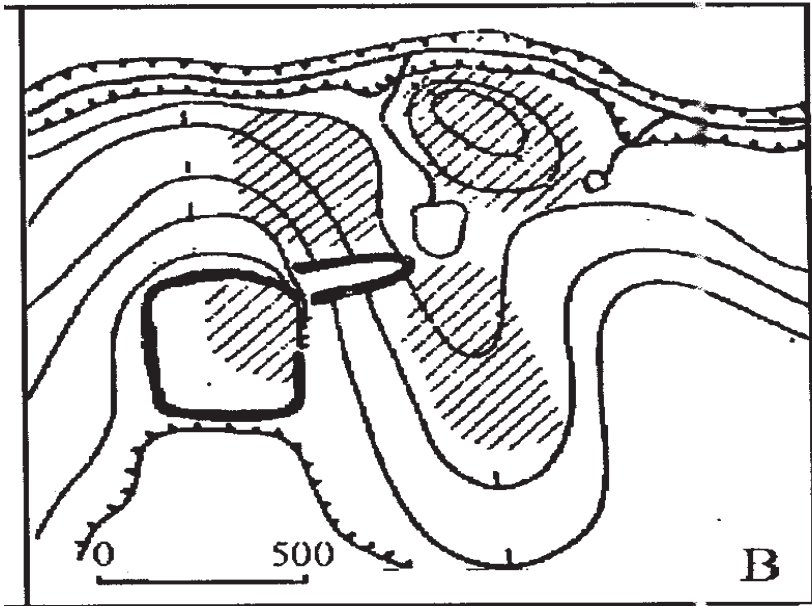


Рис. 3. Рухотинське городище-святилище (за Б.О. Тимощуком)

У насипі валу простежено шматки сильно перепаленої глини, каміння, деревне вугілля, кальциновані кістки та уламки слов'янської кераміки. На території городища виявлено жертвну яму і круглу кам'яну плиту діа-

метром 0,8 м і товщиною 0,22 м. Поверхня плити добре оброблена, на ній збереглися сліди дії вогню. Згідно з версією буковинських археологів плита використовувалась як жертовник [19, с. 107].

Отже, розвиток культових об'єктів в регіоні можна розглядати як наслідок довготривалої еволюції слов'ян, як вищий рівень язичництва. Дослідженнями з'ясовано, що на території Середнього Подністер'я у ранньому середньовіччі було закладено спеціальні культові об'єкти для відправи язичницьких обрядів. Згідно з археологічними даними, їх можна віднести до двох типологічних груп: 1). залишки святилищ відкритого типу: Городок, Горошова, Іванківці, Ставчани, Бакота. 2). капища на городищах-святилищах: Ревне, Ржавинці, Рухотин.

Примітки:

1. Крушельницька Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). / Л.І. Крушельницька – К.: Наукова думка, 1985. – 164 с.
2. Винокур І.С. Буша: історико-краєзнавчі нариси / І.С. Винокур, О.М. Альошкін, Р.В. Забашта та ін. – Хмельницький, 1991. – 152 с.
3. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я й Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя / І. С. Винокур. – Київ-Одеса, 1985. – 124 с.
4. Брайчевский М.Ю. Отчет о работе Среднеднестровской экспедиции ИА АН УССР в 1951 г. (с. Иванковцы) // НА ИА УССР. – Каменец-Подольская обл. – 1951/ 9 б, машинопис рос. мов. 44 с.
5. Брайчевский М.Ю. Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье / М.Ю. Брайчевский, В.И. Довженок // Материалы и исследования по археологии. – 1967. – № 139. – С. 238-262.
6. Сміленко А.Т. Про деякі датуючі речі в культурі полів поховань / А.Т. Сміленко // Археологія. – К., 1952. – Т. VI. – С. 53–58.
7. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля / І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський: Абетка, Оіюм, 2000. – 376 с.
8. Винокур І.С. Давні слов'яни на Дністрі / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1977. – 111 с.
9. Винокур І.С. Археологічні пам'ятки Хмельниччини / І.С. Винокур, С.К. Гуменюк. – Кам'янець-Подільський, 1965. – 39 с.
10. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішній. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлезнавства, 1994. – 363 с.
11. Михайлина Л.П. Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами. / Л.П. Михайлина. – Київ: Інститут археології НАН України. 2007. – 300 с.
12. Козак Д.Н. Венеди / Д.Н. Козак. – К.: Інститут археології НАН України., 2008. – 470 с.

13. Пачкова С.П. археологические исследования многослойного поселения у с. Горшова Тернопольской обл. / С.П. Пачкова // Археологические памятники Среднего Поднестровья. – К., 1983. – С. 4-63.
14. Михайлина Л.П. Культова пам'ятка слов'ян IX-X ст. поблизу с. Ревно / Л.П. Михайлина, С.В. Пивоваров // Тези доп. та повід. II Буковинської історико-краєзнавчої конф. «До витоків назви краю Буковина (600-річчя першої писемної згадки)». – Чернівці: ЧДУ, 1992. – С. 114-115.
15. Русанова И.П. Языческие святилища древних словян / И.П. Русанова, Б.А. Тимощук ; под. ред. С.А. Плетнёвой. – [2-е изд., испр.]. – М. : Издательство “Ладога-100”, 2007. – 304 с.
16. Авдусин Д.А. Ровики славянских курганов / Д.А. Авдусин // Древности Восточной Европы. – М.: Наука, 1969. – С. 11-16.
17. Тимощук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст./ Б.О. Тимощук. – Київ: Наукова думка, 1976. – 180 с.
18. Тимощук Б.А. Восточнославянская община VI – X вв. н.е. / Б.А. Тимощук. – Москва: Наука, 1990. – 192 с.
19. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. / В.Д. Баран – Київ: Наукова думка, 1972. – 244 с.

Телячий Ю. В.

м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ 1917–1921 РР.

Реалізації завдань у процесі дослідження участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. значною мірою сприяє використання методологічного інструментарію у вигляді системи принципів, методів, прийомів, способів і засобів, характерних для історичної науки [1-5].

В основу вивчення означеної вище наукової проблеми нами покладається дотримання методологічних правил, найважливішими серед яких є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. Використання принципу історизму сприяє дотриманню конкретно-історичного підходу в ході аналізу діяльності української інтелігенції в галузі національної культури в 1917–1921 рр., врахуванні умов її життя і творчості. Саме цей принцип робить можливим конкретизацію простеження внеску інтелігенції в культуротворчий процес революційної доби, а також сприяє аналізу його в контексті зв'язку з політичним, військовим,

соціально-економічним процесами. Відповідно до принципу історизму культуротворча діяльність української інтелігенції розглядається у вимірі, в якому відбувалася в дійсності, тобто ми намагаємося відтворювати її з дотриманням наукової істинності, виключаючи спотворення історичної картини тих часів.

Об'єктивне та всебічне вивчення історії України в 1917–1921 рр. можливе за умов дотримання принципу системності. На повноті розкриття теми позначається поєднання суміжних знань з всесвітньої історії, історії України, культурології, літературознавства, мистецтвознавства. Для з'ясування повної масштабності культуротворчих перетворень у 1917–1921 рр., місця і ролі в них інтелігенції, забезпечення зрізу цілісності української історичної думки використання принципу системності сприяє врахуванню здобутків історичної науки не лише материкової України, а й української діаспори.

Загальним і обов'язковим правилом дослідження є принцип об'єктивності, який спонукає до максимальної вираженості в оцінках літературно-мистецької творчості української інтелігенції в 1917–1921 рр., співставлення до нього різних точок зору. Аналізуючи культуротворчу діяльність української інтелігенції досліджуваного періоду, ми виходимо з позицій об'єктивного пізнання історичних явищ і фактів. Використання принципу об'єктивності сприяє ретельному добору джерельно-історіографічної бази дослідження, її аналізу та інтерпретації.

Важливе значення приділяється принципу всебічності, поєднаному з принципами системності й об'єктивності. Дотримання цього принципу робить можливим всеохоплюючий аналіз літературно-мистецької діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. шляхом виявлення та залучення максимальної кількості джерел, що містять відомості про тему дослідження, простеження всіх напрямів, течій, наукових шкіл, персоніфікації внеску вітчизняних і зарубіжних учених у розвиток досліджуваної проблеми.

Змістовою складовою також є дотримання принципу наступності наукового пізнання, що застерігає від однобічності та суб'єктивізму, наближенню дослідження до тенденцій розвитку сучасної історичної науки. Саме завдяки даному принципу реалізовується прогностична функція подальшого наукового вивчення проблеми.

Компонентом методологічного інструментарію є комплекс основних дослідницьких методів, які можна поділити на три підгрупи: загальнонаукові, специфічно-історичні та міждисциплінарні. Нами використовуються такі загальнонаукові методи, як історичний, логічний і метод класифікації (систематизації). Серед історичних методів дослідження чільне місце посідають методи історіографічного аналізу, синтезу, системно-струк-

турного і проблемного підходу, проблемно-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний; методи типологізації, класифікації, періодизації (діахронний), наукометрії тощо. Так, метод історіографічного аналізу дозволяє виокремити внесок у вивчення історіографії проблеми культуротворчої діяльності української інтелігенції 1917–1921 рр. істориків різних поколінь. Метод синтезу сприяє поєднанню одержаної інформації, реконструкції на її основі процесу розвитку літературно-мистецького життя інтелігенції революційної доби.

Важливі функції виконують проблемно-хронологічний та історико-ситуаційний методи, що дозволяють усвідомити причини активізації або уповільнення діяльності інтелігенції в галузях літератури та образотворчого мистецтва на різних етапах української державності, з'ясувати вплив конкретно-історичної ситуації на активність літературно-мистецької інтелігенції. Загалом же історичні методи роблять можливість загальної реконструкції культуротворчого процесу та місця в ньому інтелігенції, сприяли порівнянню локальних, регіональних аспектів культурної творчості інтелігенції в загальноукраїнському контексті.

Використовується також і метод типологізації історичних напрямів, наукових шкіл, порівняльний аналіз наукових праць. Шляхом порівняння наукових розвідок істориків радянської доби, еміграції та сучасних учених, співставлення поглядів представників різних шкіл, їх монографічних досліджень вдається виявляти наукову новизну й оригінальність у трактуванні досліджуваної теми.

Чільне місце займає використання біографічного методу, який робить можливим персоніфікувати розвиток української культури в 1917–1921 рр., простежити значною мірою життєвий і творчий шлях великої кількості представників літературно-мистецької інтелігенції, виокремити їх особистий внесок у національну культуру, з'ясувати співвідношення творчості інтелігенції з тогочасними суспільно-політичними процесами, виявити характерні риси тогочасного покоління інтелігенції. У цьому плані використовуються принципи та положення «історик як біограф», висунуті англійським істориком Аланом Тейлором [6].

У ході опрацювання біографій діячів культури революційної доби враховуються основні методологічні засади, особливості, принципи, тенденції розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної історичної біографістики з усвідомленням того, що спільною методологічною основою біографії як історико-культурного явища є сукупність принципів і методів історичної науки, які визначають встановлення автентичності та вірогідності біографічної емпіричної бази, історичні методи аналізу фактів, їх інтерпретації та реконструкції життя й діяльності особистості, узагальнені й рекомендовані зокрема В. Чишком [7, с.4, 8]. Це стосується й біографій визначних

діячів української культури, представників літературно-мистецької галузі 1917–1921 рр., чії імена, життя і творчість довгі десятиліття перебували під офіційною забороною радянської ідеології.

Особливістю дослідження є використання для його підготовки між-дисциплінарних методів, насамперед культурологічного методу, що сприяє аналізу історичного матеріалу крізь призму культури. Практично апробується ідіографічний метод, запропонований до наукового обігу неокантіанцями Баденської школи для вивчення гуманітарних наук про культуру. Цей метод дозволяє забезпечити автентичне осмислення індивідуальних рис історичних явищ шляхом їх характеристики як цінностей і здобутків української культури 1917–1921 рр. У контексті даного підходу виявлено, адекватно зафіксовано унікальність реалій культуротворчої діяльності української інтелігенції як таких, що мають аксіологічне значення.

Для проведення математичних обрахунків статистичних даних, кількісних показників використовуються математичний і статистичний методи в історичному дослідженні.

Методологічний плюралізм на противагу марксистському методологічному монізму динамізував розвиток історичної науки, стимулював появу нових теоретичних концепцій, які, з іншого боку, не завжди ставали ефективною методологією. Радянська історична наука костеніла в своєму «традиціоналізмі», склалася зтяжна ізоляція від світової історичної науки. Поява фундаментальних об'єктивних праць з історії розвитку національної культури в 1917–1921 рр., написаних з урахуванням нових методологічних підходів, за радянських часів у межах СРСР була неможлива. Тому вкрай важливим є врахування традицій і досягнень європейської історичної методологічної науки, зокрема, емпіричного контексту історичної нарації, популяризованої польським ученим Єжи Топольським [8, с.22-30].

Об'єктивним є поєднання методів таких галузей наук, як історія, культурологія, літературознавство, мистецтвознавство та їх спеціальні дисципліни. З погляду історичної змінності літературно-мистецького процесу основна увага приділяється культурно-історичній, історико-порівняльній та біографічній школам. Представники французької «нової історичної науки» поклали початок вивченню історії як історії культури, культури еліти. В парадигму постмодерністського історичного мислення входить нове розуміння предмета і методів минулого. Для «інтелектуальних істориків» предметом вивчення є «нова культурна» та «нова інтелектуальна» історія, в котрих ключовим є культурологічний підхід [9, с.14]. Під час узагальнення соціального портрету представників творчої інтелігенції революційної доби виникла об'єктивна потреба розробки окремих аспектів проблеми історії повсякденності, яка стала одним із важливих напрямків

сучасної історичної науки й перебуває в полі уваги як зарубіжних (з другої половини ХХ ст.) так і вітчизняних (з кінця ХХ ст.) дослідників [10].

Отже, комплекс наукових дисциплін історії, літературознавства та мистецтвознавства виділяє основні та допоміжні дисципліни. Дослідження базується на загальних і специфічних теоретичних і методологічних засадах історичної і суміжних наук (насамперед – історії культури, літературознавства, мистецтвознавства) й має відповідний категоріально-понятійний апарат. Використання різноманітних наукових методів, послідовне дотримання принципів історизму, об'єктивності, всебічності, системності створює можливість проведення дослідницької роботи на належному якісному рівні.

Джерела та література:

1. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін.]. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
2. Історіографічний словник : навч. посіб. [для студ. істор. факул-тів ун-тів] / С. І. Посохов, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева та ін. ; за ред. С.І. Посохова. – Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.
3. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.
4. Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. І. Колесник // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 26–37.
5. Коломийцев В. Ф. Методология истории (От источника к исследованию) / В. Ф. Коломийцев. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2001. – 191 с.
6. Taylor A. J. P. The Historian as Biographie und Geschichtswissenschaft (Aufsatze zur Theorie und Praxis biografischer Arbeit) / Alan John Percivale Taylor // Wiener Beitrage zur Geschichte der Neuzeit. – Wien, 1979. – Bd. 6. – S. 254–261.
7. Чишко В. С. Біографічна традиція в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : МП «БМТ», 1996. – 239 с.
8. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.
9. Колесник І. І. Историческая наука и историческое искусствознание в конце ХХ в.: методологический аспект / И.И. Колесник // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Харків : ТМЦ «СД», 2000. – Вип. 4. – С. 9–19.
10. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О. А. Коляструк. – Харків : Курсор, 2008. – 122 с.

*Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

**БОНДАРЕНКО ГЕННАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ – ІСТОРИК,
ПЕДАГОГ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ОРГАНІЗАТОР ІСТОРИКО-
РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**
/до 75-річчя з дня народження/



«Людина в краєзнавстві є одночасно і творцем, і дослідником, і споживачем історії, охоронцем матеріальних і духовних цінностей краю», оскільки саме «краєзнавство завжди біля витоків відродження» – стверджує відомий історик і краєзнавець Волинського краю, кандидат історичних наук, професор Геннадій Васильович Бондаренко. Саме це розкриває і «його особисту життєву позицію, і напрями діяльності вченого і педагога» [10, с. 124].

В українській історіографії останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. інтерес до життя, науково-дослідницької, педагогічної, громадсько-просвітницької діяльності Геннадія Бондаренка, проявився оприлюдненням нечисленних переважно стислих біографічних розвідок істориками та краєзнавцями Волині та Поділля. Так, певний внесок у висвітлення його життєвих шляхів, наукової, педагогічної та суспільної діяльності, дослідження ним історії та культури Волині, зробили такі знані сучасні українські дослідники, як-от: Л. Баженов (*Кам'янець-Подільський*, 1993) [1], І. Рибак (*Кам'янець-Подільський*, 2003) [12], М. Костриця (*Житомир*, 2004) [9], А. Силук (*Луцьк*, 2006, 2015) [13; 14], Н. Кот і Г. Романчук (*Луцьк*, 2011) [10] та ін.

Короткі статті-гасла про нього подано в енциклопедично-довідкових виданнях, зокрема, у довіднику «Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю)» (*Київ; Кам'янець-Подільський*, 2003) [5], «Енциклопедії сучасної України» (*Київ*, 2004) [9], «Календарях знаменних і пам'ятних

дат Волині» (*Луцьк*, 2006, 2015) [13; 14], у «Вікіпедії» [2] та Інтернет-сайтах [3].

Крім того, волинські дослідники А. Силюк і С. Яцечко підготували та видали біобібліографічний покажчик «Бондаренко Геннадій Васильович: сторінки життя і діяльності» (*Луцьк*, 2011) [4], а найближчим часом з нагоди відзначення 75-річчя з дня народження вийде 2-е видання покажчика.

Український історик, краєзнавець, педагог і визначний організатор історико-регіональних досліджень Волинського краю Геннадій Васильович Бондаренко народився 19 січня 1946 р. у стародавньому подільському містечку Сатанів (*нині – Городоцького району Хмельницької області*) у родині військовослужбовця. Невдовзі батька перевели у м. Ізяслав Хмельницької області, куди й переїхала вся родина. Тут Геннадій навчався у середній школі № 2, а після її закінчення у 1964–1968 рр. працював у районній бібліотеці для дітей та юнацтва. У 1968 р. без відриву від виробництва закінчив Кам'янець-Подільське культурно-освітнє училище і одержав фах бібліотекаря і маючи потяг до навчання, вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (*нині – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*). Після завершення навчання у 1972–1974 рр. працював вчителем історії та суспільствознавства середньої школи № 3 м. Полонне Хмельницької обл. [2; 3; 9; 14, с. 30].

У 1974–1977 рр. Геннадій Васильович навчався в аспірантурі при Київському державному педінституті імені О. М. Горького по спеціальності «історія СРСР». Після її закінчення у 1977 р. був направлений у Луцький педінститут (з 1993 р. – *Волинський державний університет імені Лесі Українки*, з 2007 – *Волинський національний університет імені Лесі Українки*, а з 2012 – *Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*), де і до нині працює на різних посадах на історичному факультеті [2; 3; 10, с. 124; 14, с. 30].

У 1981 р. науковець захистив дисертацію на тему «Комітети бідноти 1918–1920 рр. на Україні» та отримав диплом кандидата історичних наук по спеціальності – 07.00.01 «історія України», у 1984 р. – атестат доцента кафедри історії СРСР та УРСР. Від 1981 р. Геннадій Бондаренко старший викладач, доцент, а з 2006 р. – професор кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін, у 2015–2020 рр. – завідувач кафедри документознавства і музейної справи, упродовж 1987–1993 рр. – проректор із заочного навчання [2; 3; 9; 11; 14, с. 30]. Із 2008 р. – член спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій з історії України у національному університеті імені Лесі Українки [14, с. 31]. Вчений постійно керує написанням дипломних і магістерських робіт, науковою роботою з історії Волині аспірантів та пошукувачів, троє з яких під його керівництвом стали

кандидатами історичних наук [3; 10, с. 126]. Зокрема, Валентина Кихтюк захистила дисертацію на тему «Історична топоніміка Волині: формування, джерела, зв'язок із розвитком суспільства» (2010).

Більше як 40 років Геннадій Васильович на педагогічній та викладацькій роботі, і за цей час читав курси «Історична географія», «Історія України», «Спеціальні історичні дисципліни», «Теорія та методологія історії» та інші спецкурси і спецсемінари. На запрошення Міністерства освіти брав участь у підготовці навчальних програм із курсів «Спеціальні історичні дисципліни» та «Історична географія», залучався Національною спілкою краєзнавців України до написання підручника «Основи краєзнавства» [2; 14, с. 30].

Для шкільного курсу історії з тематики «Наш край» підготував ґрунтовну програму «Історія Волині з найдавніших часів», розраховану на студентів історичних факультетів і слухачів системи підвищення кваліфікації. Значним здобутком у розвитку краєзнавства в області стало запровадження з ініціативи Геннадія Васильовича викладання у школах Волинської області з 1 вересня 2005 р. факультативного курсу «Волинезнавство». Історик і педагог є автором-упорядником програми, де запропоновано факультативи для учнів усіх класів загальноосвітніх шкіл: «Моя Волинь» (1–4 класи), «Пам'ятні місця і пам'ятки історії, культури та природи краю» (5–6 класи), «Волинь і козацтво» (7–9 класи), «Історичні постаті краю» (10–11 класи). У 2009 р. педагоги Волині отримали підготовлену авторським колективом на чолі з вченим електронну версію посібника «Волинезнавство», де зібрані матеріали за такими розділами: загальні відомості про Волинську область; сторінки історії краю; історичні постаті; з історії населених пунктів; панятокзнавство і культура. Окрім цього, науковець розробив програми факультативних курсів «Наш край в роки Другої світової війни», «Історія України і Волині в нумізматиці, боністиці, геральдиці, генеалогії, фалеристиці та вексилонії» [2; 3; 10, с. 125; 14, с. 31].

У колі наукових інтересів Геннадія Бондаренка історія України і Волині, історіографія, історіософія, спеціальні історичні дисципліни, історико-краєзнавчі дослідження Волинського краю, методологічні та методичні проблеми сучасного історичного краєзнавства, підготовка молодих науковців і майбутніх педагогів до вивчення й наукового осмислення історії та культури рідного краю. Вчений є автором майже півтисячі публікацій, у т. ч. монографій: («Пролетарская опора в деревне. К истории комитетов бедноты на Украине» (у співавторстві, Київ, 1986); «Історичне краєзнавство Волині» (у 2-х кн., Луцьк, 2003)), яка є вагомим підсумком краєзнавчого пошуку вченого, де він розкрив основні напрями й тенденції розвитку краєзнавчого руху та історичних досліджень у Волинській області

від 40-х років ХХ ст. і до початку ХХІ ст.; книг («Луцьк у пам'ятниках і пам'ятних знаках. Історичні події та постаті» (Луцьк, 2013)); підручників і посібників («Спеціальні історичні дисципліни» (Луцьк, 1997, 2015), «Історичне пізнання: питання теорії і практики» (Луцьк, 1998), «Теорія та методологія історії: програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій» (Луцьк, 2011), «Історична топоніміка» (у співавторстві, Луцьк, 2012), «Теорія і методологія історії: поняття і категорії історичного пізнання» (Луцьк, 2015)); наукових статей з історії України та Волині, спеціальних історичних дисциплін (геральдики, нумізматики), історичного краєзнавства, теорії та практики історичного пізнання тощо [3; 9; 10, с. 124; 14, с. 31–32].

Серед важливих напрямів діяльності вченого і педагога – активна участь у багатьох авторських колективах і редколегіях із підготовки краєзнавчих видань: «Волинської універсальної енциклопедії», тому «Звід пам'яток історії та культури. Волинська область», серії видань «Реабілітовані історією». Він також був членом авторського колективу «Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів» (Львів, 1988), яка охоплювала політичну, соціально-економічну історію та історію культури краю. До співпраці він активно залучає відомих дослідників Волино-Поліського краю. Дослідник є автором проекту і упорядником книги «Інтелектуальна еліта Волині» (Луцьк, 2012), своєрідної хрестоматії, присвяченої представникам волинської еліти, політикам, полководцям, знатним родинам, відомих людям Волинського краю різних часів. У розділі першому «Еліта на різних етапах історії» вміщено публікації про князів Острозьких, родину Левчанівських, Ігоря Стравінського, Миколу Лоського. У другому – «Еліта княжої доби» розповідається про Данила Галицького, Володимира Васильковича, князів Сангушко і Святополк-Четвертинських. У третьому – «Церковна еліта в історії краю» вміщено статті про Адама Киселя, Миколу Теодоровича, Полієкта Гапановича, Арсена Річинського. Четвертий – присвячено генеалогії окремих родів волинської аристократії: Гулевичів, Заславських, Острозьких, Сангушків, Радзивілів тощо. У п'ятому – «Історичні постаті краю ХІХ – до середини ХХ ст.» представлені біографічні нариси про Юзефа Ігнація Крашевського, родину Олізарів, Лесю Українку та родину Косачів, Володимира Караваява, Антонія Мошинського, Андроника Лазарчука, Леоніда Маслова, родину Перетятковичів». А у співавторстві з А. Силуком наукового збірника «Некрополі Волині» (Луцьк, 2015), присвяченого історії та сучасному стану некрополів краю.

У 2003–2012 рр. історик, як член авторського колективу, залучався до виконання таких держбюджетних та госпрозрахункових, як-от: «Волинь в долях видатних діячів культури краю», «Західне Полісся: історія та куль-

тура» (Луцьк, 2012). Брав участь у наукових проектах за програмами ЄС українсько-польського співробітництва «Єврорегіону Буг», тощо [3].

У 1997–2007 рр. вчений, не полишаючи праці в університеті, завідував кафедрою теорії і методик викладання Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІППО), де у 1998 р. було зорганізовано видання навчально-методичного вісника «Педагогічний пошук». З ініціативи члена редакційної колегії Геннадія Васильовича у віснику започатковано рубрику «Краєзнавство», в якій він представив майже три десятки власних матеріалів. Велику увагу педагог надавав підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів, проблемі формування історичного мислення та громадянського виховання школярів, залученню до науково-краєзнавчого пошуку науковців і педагогів різних фахів [2; 3; 9; 10, с. 124–125; 11; 14, с. 30–31]. Домагаючись тематичного розмаїття друкованих у рубриці «Краєзнавство» наукових статей і повідомлень, акцентував увагу на нових підходах до географічного, історичного, літературного та мистецького краєзнавства. Під його постійною увагою перебували теми: історичні постаті краю, історія населених пунктів, воєн і революцій, історія розвитку культури і мистецтва, лесезнавство, традиційно-побутова культура краю, тощо. Матеріали рубрики забезпечували науково-інформаційний і науково-методичний розвиток краєзнавства на Волині. Рубрика стала важливою ланкою здійснення краєзнавчої освіти, оскільки постійно друкувала списки нової краєзнавчої літератури «На книжкову полицю краєзнавця», рецензії на праці волинських дослідників, висвітлювала основні події краєзнавчого життя краю, подавала матеріали для занять і заходів із волинезнавства, уроків з історії та культури краю, проведення гурткової та позакласної краєзнавчої роботи [10, с. 125].

Активна організаторська діяльність Геннадія Бондаренка у сфері історико-регіональних досліджень сприяла об'єднанню навколо нього під гаслом «у краєзнавчій освіті найважливішим кроком є той, що веде до пізнання самих себе і духовного збагачення» групи ентузіастів, працівників ВІППО і педагогів щодо відкриття при ВІППО у День працівників освіти (2003) музею «Історії освіти Волині», який й досі виконує такі важливі завдання: представлення розвитку освіти і педагогічної думки на теренах краю з найдавніших часів; ознайомлення з сучасними досягненнями навчальних і позашкільних закладів з метою навчання та запозичення досвіду роботи, зібраного за багато років з усіх куточків краю. У травні 2011 р. у ВІППО Камінь-Каширський відділ освіти та районний методичний кабінет провели конкурс-виставку «Творчі сходинок педагогів Волині», на якій були представлені кращі матеріали пошуково-дослідницьких робіт за 2010–2011 навчальний рік «Моя рідна школа: минуле й сьогодення», які дали змогу відслідковувати розвиток краєзнавчо-пошукової роботи у

школах Волинського краю. Геннадій Васильович в огляді виставки наголошував, що «виховна робота, історія, географія, українська мова і література, хімія і математика, інші предмети показують, що освітяни області намагаються якнайширше залучати місцевий матеріал», а краєзнавчі матеріали, що презентують усі напрями навчання і виховання, «показують якісно нову сходинку розвитку краєзнавчої освіти, яка визначає важливі напрями у вихованні патріота і громадянина. Більшість матеріалів сприятимуть поширенню знань про рідну землю – Волинь і Полісся, людей та їхнє життя» [10, с. 125].

Упродовж багатьох років історик і педагог – член Волинського відділення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Комітету з присудження обласних літературно-мистецьких премій, ініціатор впровадження у 2008 р. обласної премії в галузі історичних досліджень та краєзнавства імені Олександра Цинкаловського, з 2008 р. член Комітету з присудження премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України [10, с. 126; 14, с. 32].

Крім того, з 2006 р. Геннадій Бондаренко виконавчий директор Відділення інституту дослідів Волині у Вінніпезі при Волинському державному університеті імені Лесі Українки, а з 2007 р. – директор Відділення, нині – Центру дослідів Волині при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. Основними напрямками діяльності Відділення-Центру є координація досліджень з історії, культури та природи Волинського краю, організація пошукової і краєзнавчої роботи, проведення історико-краєзнавчих конференцій, видання наукового часопису «Літопис Волині» (*історик є членом редколегії часопису*), поширення краєзнавчої освіти та волинезнавства. До співпраці вчений активно залучає істориків і краєзнавців Волині та Поділля, викладачів вищих навчальних закладів, вчителів, студентів та учнів [3; 10, с. 126; 14, с. 31].

Від 1997 р. Геннадій Васильович член Громадської ради і заступник голови геральдичної комісії Волинської облдержадміністрації. Він брав безпосередню участь у творенні нової волинської символіки, адже переконаний, що вона має важливий виховний потенціал для формування самосвідомості та самоідентифікації громадян, оскільки у «символах закладено важливі алгоритми з місцевої історії, філософії, світогляду, які визначають поняття ментальності, – духовно-генетичної основи поведінки людей». Ці постулати дослідник різними засобами пропагує серед педагогічної громадськості з метою забезпечення використання символіки краю у виховній роботі. З його ініціативи на основі історичних традицій краю розроблено та затверджено герб і прапор Волинської області, створено проекти місцевої геральдики, зокрема, гербів сільських громад Ковельського, Старовижівського і Шацького районів [2; 3; 10, с. 126; 14, с. 31].

З приїздом у 1977 р. на роботу на Волинь Геннадій Бондаренко активно включився в краєзнавчий рух: стає активним членом клубу «Краєзнавець» при обласній бібліотеці; бере участь у розробці краєзнавчої тематики регіону; залучає студентів-істориків до цієї роботи; стає організатором науково-краєзнавчих заходів. Із 1989 р. він незмінний голова Волинського обласного товариства краєзнавців, а з 2009 р. – голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, з 1996 р. член правління Спілки. Обирався делегатом I, II, III з'їздів Всеукраїнської спілки краєзнавців (1990, 1996, 2000) та IV і V з'їздів Національної спілки краєзнавців України (2008, 2012); член-кореспондент Української Академії історичних наук (з 1999 р.) [2; 3; 9; 10, с. 124; 14, с. 30–31].

За понад двадцять років існування краєзнавчого товариства, він став організатором і активним учасником понад 150 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових історико-краєзнавчих заходів різних за формою (конференцій, семінарів, симпозіумів, пам'ятних академій, круглих столів, читань, виставок, презентацій краєзнавчих видань, відкриття пам'ятних дошок, вшанування відомих краєзнавців області, тощо) та змістовною насиченістю, які відбуваються у Волинській області і в межах Великої Волині, зокрема, майже шести десятків наукових історико-краєзнавчих конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся» [3; 9; 10, с. 125; 14, с. 31], з виданням наукових збірників тез (1–7-ий вип.) і матеріалів (з 8-го вип.) як загального, так і тематичного характеру. Важливо зауважити, що проведення Волинських конференцій у Луцьку, містах та районних центрах, історичних населених пунктах краю, значно активізувало вивчення краєзнавчої проблематики у змістовому спрямуванні досліджень. До них долучилася значна когорта вчителів, для яких це стало справою життя [10, с. 124]. Учасники наукових заходів, як правило, відвідують цікаві для краєзнавців куточки Волинського краю: Державний історико-культурний заповідник «Старий Луцьк» і музейні заклади на його території («Музей книги», «Музей дзвонів», «Музей-аптека», «Лесина вітальня», художній музей); музеї міста Луцька; музей Ігоря Стравінського в Устилузі; музей-садибу Лесі Українки в Колодяжному; Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»; стародавній Володимир-Волинський з його пам'ятками; Шацькі озера та ін.

За подвижництва Геннадія Васильовича у Волинській області з 2002 р. відбувається конкурс «Пам'яті зниклих населених пунктів Волині» на кращу учнівську, студентську наукову роботу чи історичний нарис про села, хутори, колонії, які зникли за різних обставин з карти України (виселення, військових акцій, внаслідок урбанізації, колективізації, переселення, тощо), але які ще є у пам'яті людей і у документах про їх місце народження. Вся підготовча та організаційна робота, розробка положення про

конкурс, організація діяльності журі, відзначення переможців, презентації матеріалів конкурсу у засобах масової інформації, залучення вчителів та учнів до краєзнавчого пошуку, виконується безпосередньо ученим, або за його керівництва. Також за його участі з 2004 р. проводяться краєзнавчі літературно-педагогічні читання «Освіта і виховання в родині Косачів», присвячені дням народження Олени Пчілки і річницям Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Участь у цих читаннях беруть науковці, краєзнавці, вчителі, працівники освіти та культури з Волині та інших регіонів України [10, с. 126].

Копітка самовіздана праця Геннадія Васильовича Бондаренка на науково-освітній та краєзнавчій ниві гідно відзначена. За значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху на Волині та збереження національної історико-культурної спадщини він отримав почесні звання, премії та нагороди: «Відмінник освіти України» (1988); «Заслужений працівник народної освіти України» (15 липня 1993 р.); лауреат премії імені Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців (1993); лауреат обласної премії Волинського фонду культури імені Галшки Гулевичівни (1996); лауреат премії імені Героя України Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України (2015) [2; 3; 9; 11; 14, с. 29–30]; нагороджений Почесними грамотами Волинської обласної ради (2006) та Волинської обласної державної адміністрації (2008), Грамотою Верховної Ради України (2008), а за вагомий внесок у розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти та з нагоди 20-річчя НСКУ – срібним нагрудним знаком Волинського національного університету імені Лесі Українки (2009) [3; 10, с. 126; 14, с. 32]. У 2014 р. отримав дипломи «Почесний краєзнавець України» та «Почесний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею» [2; 11; 14, с. 30]. У грудні 2019 р. Президент України призначив видатному історику державну стипендію [11]. Крім того, рішенням Великої козацької Ради (Ради Отаманів) йому надано козацький чин генерал-осавул (реєстраційний № 1301) [3].

Вчений і сьогодні, не зважаючи на свій вік, невтомно трудиться, постійно у пошуку, у вирі життя, продовжує втілювати нові плани і задуми щодо Бондаренко розвитку історичного краєзнавства Волинського краю.

Джерела та література:

1. Бондаренко Геннадій Васильович. *Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали*. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 132–133.
2. Бондаренко Геннадій Васильович [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бондаренко_Геннадій_Васильович (дата звернення: 20.12.2020). Назва з екрану.

3. Бондаренко Геннадій Васильович. Професор, кандидат історичних наук [Електронний ресурс]: URL: <https://eenu.edu.ua/uk/structure/bondarenko-gennadiy-vasilovich> (дата звернення: 20.12.2020). Назва з екрану.
4. Бондаренко Геннадій Васильович: сторінки життя і діяльності: біобібліографічний покажчик / упоряд. та авт. тексту: А. М. Силюк, С. В. Яцечко; ред. Л. П. Бондар. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. 152 с.
5. Вернидубов О. Бондаренко Геннадій Васильович. *Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): Довідник*. Т. 1. Київ; Кам'янець-Подільський, 2003. С. 24–25.
6. Західне Полісся: історія та культура: монографія / авт. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко, О. М. Карліна та ін.; наук. ред. В. К. Баран. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. 784 с.
7. Інтелектуальна еліта Волині / Автор проекту і упорядник Г. В. Бондаренко. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. 276 с.
8. Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів / авт. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Г. Михайлюк, І. В. Кичій, М. Д. Півницький та ін. Львів: Вища шк., 1988. 238 с.
9. Костиця М. Ю. Бондаренко Геннадій Васильович. *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]. Київ, 2004. Т. 3: Біо–Бя. С. 260 [Електронний ресурс]: URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36909 (дата звернення: 20.12.2020). Назва з екрану.
10. Кот Наталія, Романчук Галина. Краєзнавець, вчений, педагог (Геннадій Васильович Бондаренко). *Краєзнавство* (Київ). 2011. № 3. С. 124–128 [Електронний ресурс]: URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/32628> (дата звернення: 27.12.2020). Назва з екрану.
11. Президент призначив стипендію волинському історика [Електронний ресурс]: URL: <http://www.volynpost.com/news/155030-prezydent-pryznachyv-stypendiyu-volynskomu-istoryku> (дата звернення: 27.12.2020). Назва з екрану.
12. Рибак І. В. Геннадій Васильович Бондаренко. *Кам'янець-Подільський державний університет в особах*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 706–713.
13. Силюк Анатолій. 60 років від дня народження Г. В. Бондаренка (1946) – українського історика і педагога. *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2006 р.* Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. С. 23–29.
14. Силюк Анатолій. 19 січня 70 років від дня народження Г. В. Бондаренка (1946) – українського історика, педагога, краєзнавця. *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік* / ред.-упоряд.: Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк: Терези, 2015. С. 29–35.

БУДІВНИЧІ НОВОУШИЧЧИНИ (XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТЬ)

У статті розкриваються переважно драматичні долі будівничих на зламі двох епох: в Ушицькому повіті Подільської губернії в позаминулому столітті та в наближеній до нас період. Проглядається спорідненість характерних передумов формування патріотизму, стійкості та людяності будівничих. Застосовані порівняльний та біографічний методи досліджень дозволяють розкрити соціальну зумовленість долей людей, через які українство, як об'єкт персоніфікується.

Ключові слова: *Ушицький повіт, Михайло Оскарович Патон, Петро Волощук, Державна премія, Золота медаль, радгосп «Хребтівський», селянська спілка ім. Патона, кутова вежа, фортеця Володидовського.*



Ще у XIX ст., майже двісті років тому, поселився в Хребтієві Микола Антонович, який довгий час, як переказують далекі родичі, мандрував із своїм батьком на прізвище Антонов, якого царський уряд вислав у степи України та Молдавії за зв'язки з декабристами. Ідучи із дому, Антонов взяв з собою ще зовсім малого сина Микола. Відбуваючи висилку, батько із сином йшли від села до села, наймаючись до людей на роботу. Микола вмів все робити, всякого ремесла навчився. Зупинився в Хребтієві. Тож вже парубком Микола познайомився з дівчиною Марією із сусіднього села Джуржівка (нині Березівка), яка була з родини Дурчачів, Тостановських, Михалевських.

Одружився та при цьому змінив прізвище на Антонович [1,с.97].

На той час у Хребтієві господарював Михайло Оскарович Патон [2,с.254]. Привчений з дитинства до праці, він поважав працюючих людей. В Ушицькому повіті, зокрема і в Хребтієві, на будівельних роботах працював Микола Антонович. Поміщик полюбив Миколу за його золоті

руки і знання. Антонович був архітектором, добре будував панські маєтки, церкви, школи. Всі вважали, що Антонович закінчив будівельний інститут, але Миколу навчало саме життя. Він був роботязкий і кмітливий, звичайно, трохи навчався, але вищої освіти не мав, хоч ніхто в це не вірив.

Побудував Микола з дружиною будинок, покритий тернітом, на два входи. Розбудували присадибне господарство: погріб, хлів із майстернею, викопали криницю, посадили невеликий сад. Розпочали господарювати. Виросла велика заможна сім'я. Із 15 дітей вижило 10 – шість синів та чотири дочки. Головною метою Антоновичів було привчати дітей до праці та навчати їх грамоти. Сім'ю поважали в селі, вона відзначалася порядністю та благочинністю.

У 1864 році для будівництва церкви Антоновичі із своєї земельної ділянки виділили 0,25 десятини землі [3]. Прояв меценатства Антоновичів був схвалений прихожанами, високо оцінений засновником Хребтіївської церкви святим ієреєм Яковом Левицьким [1, с.195]. І на горбі в центрі села виросла гарна церква – дерев'яна на кам'яному фундаменті, однокупольна, побудована на честь святого Архістратиґа Михаїла. Із дзвіниці було видно навколишні села.

До будівництва церкви та її оздоблення, зокрема до виготовлення олтаря, доклав своєї майстерності Микола Антонович [4].

На старість у своїй майстерні Микола виготовляв шафи, обробляв і виточував дерево так, що виходили гарні буфети, дивани, стільці, рамки для фотографій, навіть з металу робив фігурні хрести на могили. Привчав своїх дітей до роботи. Вони спільно виготовляли скрині, комоди, софи та інше приладдя. Пан Патон допомагав у постачанні матеріалу для майстрування.

Як відомо, подружжя Патонів, Михайло та Олександра, займалося меценатством. Михайло Оскарович був Почесним блюстителем при Хребтіївському однокласному сільському училищі [5]. У 1912 році на кошти М.О. Патона було побудоване та освячене нове приміщення училища, яке вже стало двокомплектним [6, с.138] (нині переобладнане під церкву, яка діє). Олександра Вікторівна, маючи медичну освіту, допомагала вагітним, жінкам, малим дітям, була попечителькою Ушицького дитячого притулку та головою Новоушицької громади благодійної допомоги бідним всіх віросповідань [7, с.40].

У сім'ї Антоновичів завжди було людно і весело. Десятеро дітей потрібно було одягнути, взути, нагодувати, вивчити, одружити і «простелити» життєву дорогу. Майже всім дітям Антоновичі допомогли купити наділи землі, а старшим побудуватись.

Найстаршій дочці Ользі з її чоловіком Чорним Софроном допомогли купити хутір під Деражною-Кальною і побудуватись... В Ольги було шестеро дітей – п'ять дочок та син.

Молодшій від Ольги дочці Варварі Антоновичі допомогли купити землю на хуторі в Женишківцях Віньковецького району.

Двоє синів Антоновича – Іван та Михайло жили в Женишківцях, а їхні діти – в Ізяславі та Києві. Станіслав Михайлович до 1941 року був міністром сільського господарства Мордовії. Сергій Михайлович працював в управлінні внутрішніх справ Києва.

У Хребтієві залишилися жити дві наймолодші дочки Антоновича Надія і Олександра. Надія Миколаївна у 1900 році вийшла заміж за сільського коваля Кременського Гелярія Івановича, який був родом із Джуржівки. Антонович виділив їм 0,75 га землі для будівництва. Побудувалися Кременські ближче до церкви. У 1922 році сталася пожежа, а у 1925 році Кременські побудували новий будинок під черепицею. Ще й досі стоїть ця будівля. Пізніше в ній проживала сім'я директора школи Багрія Терентія Антоновича.

У 1901 році Микола Антонович помер, Марія залишилась проживати з наймолодшою дочкою Олександрою [3].

Після смерті Гелярія Івановича Надія Миколаївна із дітьми виїхала до Нової Ушиці.

У 1929 році в Хребтієві був організований колгосп «Червоний сад», Кременські вступили до нього.

З Надією Миколаївною жила молодша дочка Ольга Гелярівна з трьома дітьми, яка після репресії чоловіка Варгатюка Семена Остаповича переїхала до Хребтієва, тут і вчителювала до 1946 року.

У Державному архіві Хмельницької області віднайдено погосподарську книгу с.Хребтієва за 1944-1946 рр. З цього документу дізнаємося, що дочка Миколи Антоновича Кременська Надія Миколаївна, 1880 р.н., померла 20 жовтня 1946 року. Ольга Гелярівна Кременська, 1908 р.н., освіта 10 класів. З нею проживали її діти: Варгатюк Алла Семенівна (1929 р.н.), Варгатюк Емма Семенівна (1930 р.н.), Варгатюк Володимир Семенович (1937 р.н.). Сім'я користувалася садибою 0,72 га [8, арк.112].

Варгатюк Семен Остапович (1898 р.н.), агроном, мобілізований в 1941 році. Рядовий, писар роти. Загинув у квітні 1943 року [9, с.244].

Найменша дочка Антоновича Олександра Миколаївна успадкувала будинок у Хребтієві, але, вийшовши заміж за вчителя Босакевича Федора, змушена була їздити з двома дітьми, куди призначали чоловіка.

У цей час у будинку розміщався шкільний клас та їдальня, а в хліві було обладнано шкільну майстерню [10]. У другій частині будинку квартирували племінники Марії Антонович – Лукаш Дурач і Хрустінська (ім'я не встановлено). За переказами вони вчителювали.

У 1937 році, після смерті чоловіка, Олександра Миколаївна приїхала до племінників у Жмеринку (до дочки сестри Ольги Миколаївни), знайшла

тут маленьку хатинку в районі ТЕЦ, а в Хребтієві продала свій спадок – великий будинок Божинському Якубу (Якову), який до цього проживав з сім'єю у Хребтіївському яру. Яків Божинський до 1918 року працював в управителя панським мастком Дзюбика, а пізніше та за колгоспу продовжував працювати у тій же кузні – ремонтував інвентар (молотарки, косилки, сіялки, млинки на зернотоку, кірат), який вже належав колгоспові.

Довідка: Божинський Яків Григорович, 1899 р.н., та його дружина Федора Григорівна, 1899 р.н., користувалися присадибною ділянкою (городом) 0,92 га [8, арк.114].

Кірат – пристрій для перенесення тягової сили коней до обертових частин січкарні. Був встановлений з південного боку панського кам'яного будинку на господарстві, в якому в першому приміщенні від кірата працювала січкарня, в інших були штельмашина, кузня, столярна майстерня, млин, пізніше (1959 р.) дизельна електростанція.

Млинок – механічна віялка з ручним приводом для очищення зерна від полови та інших домішок (кінець XIX – початок XX ст.). У Хребтієві млинки поміщика використовувалися аж до першої хвили електрифікації господарства та села від дизельної електростанції (1959 р.). На млинках працювали в основному жінки у вечірній час.

Із розповіді Варгатюк Алли Семенівни дізнаємося, що після загибелі на фронті її батька Варгатюка Семена Остаповича та виїзду з Хребтієва її матері Кремінської Ольги Гелярівни, вони поселилися в 1946 році у Жмеринці. Алла Семенівна після закінчення ВУЗу працювала в Жмеринській міській та районній бібліотеках, була народним депутатом, головою групи народного контролю райвідділу культури, народним засідателем суду...

Приємно, що в квітні 1997 року Алла Семенівна у свої 67 років відвідала Хребтіїв, ночувала у колишній хаті Антоновичів (через чотири покоління) у господарів Івана і Надії Божинських. Цікаво, що в цій сім'ї, як і в Антоновичів, також виросло десять дітей.

У цей період я був у Хребтієві, бачив, як Іван Якович Божинський (1928 р.н.), зі своїм зятем (чоловіком старшої дочки), який приїхав з Кам'янця-Подільського, на подвір'ї поблизу вулиці ремонтували шопу (хлів), а будинок, який будував Микола Антонович у XIX ст., стоїть, хоч пройшло більше 170 років.

У 2016 році я звертався до міського голови м.Жмеринка та завідувачки міською бібліотекою з проханням надати адресу чи телефон родичів Алли Семенівни, щоб отримати фотографії та інші документи того періоду для книги «Хребтіїв: старовинне подільське село на лівому березі середнього Дністра», але відповіді не отримав.



Будинок, побудований М. Антоновичем

Мені пощастило. Відгукнулася праправнучка Антоновичів Наталія Борисівна Любіцька, яка свято зберігає родинний архів Антоновичів, у свої 60 років планує відвідати Хребтіїв, побувати у будинку Божинських, який збудував Микола Антонович у XIX ст. Я вже надіслав їй книгу про старовинний Хребтіїв. Надіємось, що Наталія Борисівна навідається у Хребтіїв із дітьми Антоном та Христею, які цікавляться своїм родоводом...



Розглядаємо родинний архів Антоновичів. Це спеціальна папка, яка передавалась з покоління в покоління і доповнювалась... Тут записки, листи, фотографії родичів у різні періоди: Миколи Антоновича, Гелярія Івановича, Афанасія Гелярійовича... Є фотографія Ольги, Афанасія та Віри Гелярійовичів у поважному віці (1962р.). Наталія Борисівна шкодує, що ще мало інформації по материнській гілці і додає: «У ті часи Антоновичі, зважаючи на походження роду, боялися відкрито родичатися...» Вона з дитинства пам'ятає, що її батьки лівим берегом Дністра їздили в Калюс до когось із родичів.

Селянам не видавали паспорти, а її батько, Кременський Борис Афанасійович, отримав дозвіл на виїзд у м.Жмеринку для роботи на вагоно-ремонтному заводі. Пізніше він працював на цьому підприємстві провідним інженером.

Тут варто відзначити, що всі діти Антоновичів, внуки, правнуки, праправнуки, як і Божинських – робітники, колгоспники, спеціалісти різних галузей, чесні працюючі люди.

Чимало таких родин, цікавих, талановитих людей, будівничих Новоушиччини живуть в Україні та за її межами.

Не менш драматичною, але із щасливою розв'язкою склалася доля будівничого Новоушиччини у ХХ ст. Петра Волощука, нині почесного громадянина міста Новодністровська [11].

Народився Петро Арсенійович 22 червня 1937 року в с.Хребтієві. Будівельної майстерності Петра Арсенійовича навчило саме життя. Його батько Арсеній Петрович Волощук, 1898 р.н., працював у місцевому колгоспі теслярем, пізніше перейшов працювати в Новоушицький дорожній відділ.

Під час війни Хребтіїв опинився на окупованій території, тут був колгосп. Головою колгоспу працював Павло Ткачук, а Арсеній Волощук був членом правління [12].

У 1944 році, після визволення Хребтієва, на перших загальних зборах місцевого колгоспу «Червоний сад», 10 квітня 1944р., за участю райуповноваженого Дерев'янка І.П., головою колгоспу знову був обраний Ткачук Павло Дмитрович [13, арк.3].

4 лютого 1947 року на загальних зборах Хребтіївського колгоспу ім. Молотова, за пропозицією райкому партії, головою колгоспу вперше був обраний мешканець іншого села, Колесніков С.О. [14, с.6-15], який впровадив силові методи керівництва колективним господарством. Вже 26 березня 1947 року, за порушення статуту с/г артілі, був виключений з членів колгоспу Гринчак С.С. разом із сім'єю і відрізана садиба (город) [15, с.16-19], а 13 квітня 1947 року таке ж рішення було прийняте проти п'яти домогосподарств, у тому числі попереднього голови колгоспу Шиманського Григорія Антоновича [16, с.25-27]. Сільські люди знають, що таке садиба і як бути без неї, якщо у сім'ї четверо чи п'ятеро дітей.

У цьому ж році голова колгоспу Колесніков С.О. захотів, щоб Арсеній Петрович повернувся працювати в колгосп. Але той відмовився. З подання голови відбувся суд, присудили 10 років тюрми. Після касаційної скарги термін збільшили, стало 25. Сім'я залишилась без годувальника. Відсидів Арсеній Петрович 7 років, а в 1954 році була повна реабілітація [12].

Маги, Параска Степанівна, 1896 р.н., померла, коли Петру Арсенійовичу було 11 років (1948 р.). Проживав у батьківській хаті з сестрою Докією (1931 р.н.). У 1931-1933 рр. померло три брати Петра Арсенійовича і сестра.

Закінчив П.Волощук Хребтіївську семирічну школу. У 1953 році 16-річного юнака забрали у ФЗН, шість місяців навчався у гірничо-промисловій школі м.Краснодон. Працював 5 років шахтарем у шахті $\frac{1}{4}$ тресту «Краснодонвугілля». Під час аварії на шахті отримав важку травму, повернувся в Хребтіїв, лікувався. Працював разом з батьком столяром, муляром на будівництві ферм, телятників та конюшні над ставом. Бригадиром будівельної бригади на той час працював Сергій Крайчак, який хвалив за якість робіт.

Тричі призивався Петро Арсенійович в армію. Двічі із-за травми не пропускала районна медкомісія, на третій раз повернули із призывного пункту м. Шепетівки. Перейшов працювати в Новоушицький міжколгоспбуд.

Працював на будівництві районного будинку культури, нового корпусу Новоушицької середньої школи, 16-ти квартирних будинків у райцентрі, виконував теслярські роботи на об'єктах у селах району. Про його роботу були найкращі відгуки, отримував нагороди.

Пам'ятаю завершення будівництва поліклініки в райцентрі. Машина в кінці робочого дня привезла з сушарки сухі дошки і розвантажила їх біля майстерні. Але мав бути дощ. Я допомагав Петру Арсенійовичу занести дошки в цех, а до ранку ми їх пропустили через три станки: які на підлогу, а які на підвіконники. Хоч я виконував допоміжні роботи (приймав дошки з станка та ін.), але зморився добряче. Голова міжколгоспбуду Віктор Сафронович Альмін дав мені день відпочинку, а далі був вихідний, і в понеділок я вже був на роботі. А як Петро Арсенійович – не знаю. Він був значно витриваліший, адже це було ще до мого призиву в армію.

З Віктором Сафроновичем можна було працювати. Як керівник, він був суворий, любив точність, але коли давав завдання, то завжди просив виконати його. Та так переконливо, що відмовитися було неможливо, адже в разі відмови зупиниться підприємство...

Зізнаюсь читачам, я перейняв його методи керівництва і вони завжди ставали в нагоді в роботі з людьми. Я і зараз не визнаю силових методів керівництва...

Під час роботи в міжколгоспбуді Петро Арсенійович побудував для сім'ї новий будинок у Новій Ушиці, але з перших днів будівництва міста Новодністровська, де надзвичайно були потрібні кваліфіковані будівельники, перейшов працювати в управління будівництва станції. Направлення та характеристику підписав Віктор Сафронович, адже будівництво ГЕС було важливим об'єктом державної програми.

Велася підготовка до початку будівництва ГЕС: комплексна бригада Волощука П.А. будувала житлові будинки, гуртожитки для будівельників та майбутніх експлуатаційників станції, об'єкти соціально-культурного призначення.

Сам Петро Арсенійович був не лише бригадиром, а й кранівником. Він згадає членів бригади: братів Понітайкіних, Віктора Шаргородського, Володимира Масежного, Василя Гуйвина з с.Наддністрянське та ін.

Петро Арсенійович з дружиною Оксаною Данилівною та трьома дітьми проживав у ПБУ (пересувний будиночок універсальний). Я тоді у них бував, умови проживання оцінював як задовільні: дві кімнати та кухня, бетонна доріжка біля будиночка, тут цвіли квіти. Однак у ПБУ поселяли ті сім'ї будівельників, в яких були діти. Як розповіла Галина Мельник (письменниця-поетеса, член Національної спілки письменників України), її братові Валентину Терентійовичу спочатку видали ордер для поселення у палатку № 4, згодом він отримав квартиру в будинку №13. Так починалося будівництво не лише Новодністровська.

Символічно, що передова бригада Петра Арсенійовича заклала перший куб бетону в греблю майбутньої ГЕС, а подавала бригаді бетон кранівниця Оксана Данилівна.

У період будівництва ГЕС ми бували в гостях у Волощуків: я, дружина, моя сестра Ганя з чоловіком та дітьми. Їхали жигулем Петра Арсенійовича від ГЕС вверх до міста. Тут автомобіль зупинився, Петро Арсенійович підвіз ще одного знайомого чоловіка додому, а потім розповів, кого він підвозив.

Це був колишній сусід по ПБУ. Коли Петро Арсенійович після роботи ставив біля свого ПБУ автомобіля, дещо звужував прохід по бетонній доріжці. Сусід цвяхом пошкодив дверці та капот автомобіля. У когось із нас вирвалося: «Я б його не підвозив». А Петро Арсенійович сказав, що не завжди на поганий вчинок потрібно відповідати тим же.

Коли сестра Оксана працювала в котловані, вона запрошувала Ганю з чоловіком завітати до неї в робочий час, подивитися, як вони працюють... Ганя зразу ж запитала: «Як тебе там знайти?» Оксана відповіла: «Дуже просто, згори дивишся, де найбільший кран, то мій...». Я цю розмову на виробничу тему описав у віршованій формі.

*У котловані
Шумить, хвилюється Дністер,
Адже тече в обхід тепер.
Вузькі незвичні береги, пороги, скелі всюди,
А там внизу «мурашки»-люди...*

*Оксано-сестро, так ти там?!
Так, так...!
Працюю я у котловані,
Іскринки щастя на очах
Відповіли сестричці Гані.*

*А як знайти тебе в гурті?
Спускайся вниз у котлован.
Даю я раду всім «мурашкам»,
Мій помічник – чарівна пташка,
Найбільший на будові кран!*

*А як Петро, погодився, мовчить?
Спочатку проти «виступав»,
Роботу легку підшукав.
А я рішила – буду поруч!
А хто б йому поміг, подбав,
У греблю перший куб подав!*

м. Новодністрівськ, 1976 рік.

Час йшов. Пам'ятним для Петра Арсенійовича став 1982 рік. Постановою Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР від 5 листопада 1982 року йому, на той час бригадиру комплексної бригади управління будівництва Дністрівського комплексного гідровузла, присуджена Державна премія СРСР [17]. Ми дивилися по телебаченню інтерв'ю з Петром Арсенійовичем, а потім, хоч із запізненням, їздили привітати лауреата Державної премії в галузі будівництва з нагородою. Він розповів, як у Кремлі вручали Диплом та Золоту медаль..., як його кандидатуру на Державну премію обговорювали в колективі.

Спочатку виступи були приємні, позитивні відгуки про роботу бригади. Але взяв слово працівник, який йому колись пошкодив машину. Всі, хто знав про цей вчинок, захвилювались, що він скаже. Виступ був дуже коротким: «Ви знаєте, що це за чоловік? Я йому цвяхом машину пропоров, а він мене підвозить...» Рішення колективу було одностайним.

У 1983 році, за досягнуті успіхи в розбудові народного господарства, Головний комітет ВДНГ СРСР нагородив Волощука Петра Арсенійовича срібною медаллю Виставки досягнень народного господарства [18].

Пізніше Петро Арсенійович працював начальником полігону залізобетонних конструкцій, адже поряд будувалася акумулююча гідроелектрична станція (АГЕС). Поряд з полігоном була облаштована волейбольна площадка. До початку роботи та в обідню перерву тут була черга команд, які змагалися «на виліт». Захопився волейболом Петро Арсенійович ще у Хрєбтієві, де було дві таких площадки – в школі та біля сільського клубу (на фото П.А.Волощук праворуч з П.Д.Храпаком, 2010р горизонтальній площадці колишньої оранжереї панського маєтку).

Запам'яталося, як молоді інженери приносили йому проекти замовлень на виготовлення залізобетонних конструкцій, а він їм підправляв



креслення, де були вказані не всі необхідні розміри, відсутні дані про закладні деталі, хоч сам вищої освіти не мав.

У січні 1992 року доля повернула Петра Арсенійовича до рідного Хребтієва, до якого, щоб навідатись до родичів, він лише інколи підпливав катером [19, с.203]. Після розукрупнення радгоспу ім. Котовського, в який входив Хребтіїв як бригадне село, його запросили очолити радгосп «Хребтіївський» (пізніше селянська спілка ім. Патона Є.О.). Хребтіївські люди знають, що таке укрупнення, а потім розукрупнення господарства. Вся інфраструктура залишилась на центральній садибі. Тож розпочав з відбудови пошура (піднавіса) на зернотоку для прийому зерна, повністю перебудував покрівлю магазинів (зерноскладів), паралельно велось будівництво складу паливно-мастильних матеріалів, польового стану. Вже в 1993 році розпочав капітальний ремонт центральної будівлі – палацу садиби Патонів [20]. Для перекриття даху привезли з Новодністровська 700 кг оцинкованої жерсті. Місцеві майстри Сергій Степанович Столярчук (1935р.н.), Іван Федорович Кондратюк перекрили дах. Залишок жерсті використали для перекриття піднавісу на зернотоку. Диля фасадної стіни знизу замінили на кам'яний підмурівок висотою до 1 м. Почалися оздоблювальні роботи. Фасадну стінку облицювали плиткою, будинок набув вигляду колишнього палацу (колишній житель Хребтієва (1853-1858рр.), протоіерей М.І. Ковальський [21] у своїх мемуарах центральну будівлю Хребтіївського маєтку називає «панським палацом») [22].

Петро Арсенійович зауважує, що не судилося збутися всім його планам, – продовжити ремонт доріг, мав намір відбудувати кутову вежу фортеці Володийовського над самим щовбом, яка в XVII столітті височіла над Дністром... Він будівничий...

Петро Арсенійович – наш сучасник, Микола Антонович – будівничий Новоушиччини позаминулого століття, їх долі соціально зумовлені, переживаються, пройняті патріотизмом, стійкістю, людяністю...

Джерела та література

1. Храпак П.Д. Хребтіїв: старовинне подільське село на лівому березі середнього Дністра. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. – 284 с.
2. Храпак П.Д. Михайло Патон – державник, господар, меценат // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково- краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.] – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2020. – вип. 26. – 284 с.
3. Варгатюк А.С. Село над Дністром // Наддністрянська правда, смт. Нова Ушиця. – 1997. – (№37-39).
4. Білик А.Д. Вулиця імені Патона // Наддністрянська правда. – 1993. – (№ 61-64).
5. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1 – Спр. 622. Звіт про стан навчальних закладів підвідомчих дирекції училищ (1903 р.), 35 арк.
6. Центральний державний історичний архів України. м. Київ. – Ф.707.- Оп.229 - Спр. 150. Лист інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії А.Лошкарьова директору народних училищ Подільської губернії, № 4486, 07.10.1912, 1 арк.
7. Кордонська Н.І. Освітня Новоушиччини. Про становлення і розвиток освіти в Новоушицькому районі Хмельницької області. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. – 228 с.
8. ДАХМО. – Ф.Р.4982. – Оп.1 – Спр. 6. Погосподарська книга №1 с. Хребтіїв за 1944-1946 рр., 136 арк.
9. Книга пам'яті України в 10 томах, т. 6. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 720 стор.: іл.
10. Із розповіді директора Хребтіївської восьмирічної школи Кржижевського Йосипа Антоновича, 1960 р.
11. Диплом Новодністровської міської ради про присвоєння звання «Почесний громадянин міста» Волощуку Петру Арсенійовичу – за високий професіоналізм, самовіддану багаторічну працю, активну громадську діяльність, вагомий особистий внесок у розбудову та розвиток міста Новодністровська. Міський голова А. Болдашев, 2018 рік. (Диплом вручив міський голова на урочистостях з нагоди святкування) 45-річчя міста Новодністровська, 2018 р., 1 арк.
12. Із розповіді Волощука Петра Арсенійовича, 1980 р.
13. ДАХМО. – Ф.Р.4724. – Оп. 1 – Спр. 3. Книга протоколів загальних зборів колгоспу «Червоний сад» за 1944 рік. Протокол № 1 від 10 квітня 1944 року, арк. 1-3.

14. ДАХМО. – Ф. Р.4824. – Оп. 1– Спр. 27. Протокол №3 від 4 лютого 1947 року загальних зборів Хребтіївського колгоспу ім. Молотова, с. 6 - 15.
15. Там само. Протокол № 4 від 26 березня 1947 р.
16. Там само. Протокол № 6 від 13 квітня 1947 р.
17. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 5 листопада 1982 року про присвоєння бригадиру комплексної бригади управління будівництва Дністровського комплексного гідровузла Волощуку Петру Арсенійовичу Державної премії СРСР. Диплом № 12484 підписаний Головою Комітету по Ленінських і Державних преміях СРСР в області науки і техніки при Раді Міністрів СРСР А. Александровим, Москва.
18. Постанова від 23/XI-83 р № 727 – н Головного Комітету ВДНГ СРСР про нагородження Волощука Петра Арсенійовича срібною медаллю Виставки досягнень народного господарства. Посвідчення № 13815.
19. Храпак П.Д. Технічний регламент: безпека без ілюзій (монографія). – Хмельницький: Поділля - Полірек, 2008. – 348 с.
20. Наказ Міністерства культури і туризму України від 21.12.2010 р. № 1266/0/16-10 про визнання «Садиби Патонів» пам'яткою архітектури місцевого значення (охоронний № 2747 – Хм).
21. ДАХМО. – Ф. 315. – Оп. 1 – Спр. 6466. О назначении окончившего курс Подольской духовной семинарии Ковальского М.И. священником с.Иванковец-Хребтиевских (17 августа - 27 ноября 1853 г.), 15 арк.
22. Ковальський М.І. Из Подольской старины // «Русская старина». – Санкт-Петербург, 1911.- т.148. С. 306.

КРАСЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Казанцев Д.Ю., Попов О.В.
м. Хмельницький*

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ МУЗЕЮ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ГАРніЗОНУ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО



У 15 гарнізонному будинку офіцерів міста Хмельницького (мікрорайон Ракове) незабаром планують відкрити музейну експозицію, що розповідатиме про історію військових частин та установ Хмельницького гарнізону, про їх славетний шлях. У музеї буде представлено усі етапи розвитку військ України всіх військових формувань міста та

області – від початку формування до сьогодення. Директорка музею історії міста Хмельницького, депутат обласної ради пані Галина Барабаш сказала, що готова до культурного діалогу з новим музеєм: “Цей музей повинен мати філософію захисту кожного українця, захисту української нації. Ті експонати на військову тематику, що є в нашому музеї, ми готові віддати в музей, який тільки створюється. У нас є експозиція, що починається з воїнів Київської Русі, від скіфа до кіборга”...

Діятиме одразу кілька експозицій, їх родзинкою стане підземний командний пункт. Цей багатотонний 13-ті поверховий контейнер (з 0-го по 12-й відсік) із усім обладнанням був надійним та захищеним місцем для управління ракетами та розміщався на глибині 40 метрів.

У 1959 році в СРСР був створений новий вид військ – ракетні війська стратегічного призначення. У їх підпорядкування передали чимало військових частин з артилерії та





авіації, на базі яких було організовано десять ракетних дивізій. 17 грудня 1960 року одна з них з'явилась на Хмельниччині, шляхом перетворення 7-ї артилерійської Запорізької дивізії у 19-у ракетну дивізію. Два полки дивізії розмістилися у Хмельницькому та в Ярмолинцях. Дивізія отримала на озброєння 42 ракети середньої дальності Р-12 та Р-14, які були наземного та шахтного базування й мали дальність польоту від 2 до 4,5 тисяч кілометрів. Вже за рік після остаточного перебазування почалося переоснащення та підготовка до прийняття на озброєння нової міжконтинентальної ракети УР-100. Поява нових ракет викликала потребу сформувати у дивізії ще два полки, а також супутні технічні

підрозділи. З 1972 року на Хмельниччині почалося формування ще трьох полків. В результаті 19-а ракетна дивізія отримала остаточну структуру – дев'ять ракетних полків, шахтний командний пункт та десять шахтних пускових установок. Таким чином навколо Хмельницького базувалося 90 міжконтинентальних ракет УР-100Н (за міжнародною класифікацією – SS-19 «Стилет»).

У далеких 80-х роках ХХ століття в клубі частини був створений музей 7-ї Запорізької артилерійської дивізії (прориву) резерву Верховного Головнокомандуючого та 19-ї ракетної дивізії РВСП.

В створенні цього музею брав участь батько одного з авторів цієї статті – Юрій Казанцев. В листопаді 1999 року ракетне з'єднання було розформовано, а на його базі створено 19-у ракетну бригаду Сухопутних військ Збройних Сил України. Ця військова частина на порядок менша. Вона має на озброєнні без'ядерні оперативне-тактичні ракетні комплекси.



Як доповнення до музею військової частини у 2013 році з ракетної бригади передано в Хмельницький гарнізонний будинок офіцерів

колишнє навчальне ракетне обладнання, на базі якого відкрито музейну залу, що розповідатиме про ядерну зброю часів «холодної війни». Мета цієї музейної експозиції – розповісти мешканцям нашого краю, гостям і туристам про ядерну зброю, яка в своїй силі несе велику небезпеку і суцільну руйнацію – знищення усього живого на планеті.





Головна “фішка” залу “Холодної війни” – унікальний командний пункт бойового ракетного комплексу полка, який був розташований у позиційному районі 19-ої ракетної дивізії. З такого пункту можна було дати команду запуску ракет, а в кожній ракеті було по 6 бойових частин. Він знаходився

глибоко під землею та був “нафарширований” складною військовою апаратурою, автоматизованою системою управління і контролю, технічним та технологічним обладнанням, системами зв’язку, життєзабезпечення командного пункту та пускових установок. Командний відсік розташовувався на 12-му поверсі під землею на горизонтальних і вертикальних системах амортизації і був накритий захисною “кришкою” вагою 120 тон та ізольовано, як підводний човен. У ньому несли бойове чергування командир чергових сил полку, інженери-офіцери, які не за секунди, а за доли секунд повинні були виконати будь-яку задачу з усунення неполадок, збоїв, реагування на різноманітні ввідні та безпосередньо з виконання пуску ракет. У таких командних пунктах в автономному режимі можна було чергувати понад 30 діб не виходячи на поверхню. Все це обладнання зроблене у 60-х роках минулого століття.

Головне завдання цієї локації в майбутній музейній експозиції – привернути увагу потенційних відвідувачів до часів “холодного протистояння”, коли ядерні держави грали одна перед одною м’язами. У планах – далі продовжити облаштовувати інші частини музейного комплексу. Безпосередньо під командним пунктом розпочали роботу зі встановлення технологічних приміщень цього пункту. Спускатимуться у підземний світ майбутні відвідувачі будуть через люк, який вбудований в підлозі музейного залу. Внизу, в підвалі, буде розміщений макет системи життєзабезпечення ракетного комплексу, а також кімната відпочинку чергового розрахунку, стенди та стелажі з обладнанням реальних пускових установок. Їх можна буде відкривати, оглядати. Частина обладнання, яке стане експонатами в музеї, передали ветерани ЗСУ (коли була ліквідація, те, що було нетаємне, можна було забрати – зараз зносять назад).

Продовжиться майбутній музейний комплекс надворі, де будуть встановлені зовнішні споруди позиційного району ракетного полку, зроблена умовна шахтна пускова установка система охорони й оборони бойових стартових позицій, та інше. Для посилення ефекту в музеї плануються звукові та візуальні ефекти: при натисканні кнопки “Пуск” на пульті управління командним пунктом включається і блимає сирена, штори на вікнах автоматично закриваються. За столи пункту планується посадити манекени в формі офіцерів-ракетників і створити зони для фотографування відвідувачів музею.

Експонати в музеї будуть доповнені інформаційними плакатами про життєдіяльність особового складу частин з’єднання з історичними фотографіями. Крім того, будуть окремі експозиції, присвячені усім військовим формуванням Хмельниччини.

Джерела та література:

1. На командному пункті ракетного комплексу в автономному режимі можна було чергувати до 30 діб – https://armyinform.com.ua/2020/12/na-komandnomu-punkti-raketnogo-kompleksu-v-avtonomnomu-rezhymimozhna-bulo-cherguvaty-do-30-dib/?fbclid=IwAR3hwSlzQJycZSDeHGpM9FdzMtYZo__rli_6syywrHZWzoLXsvTi4h58YI
2. Музей 19-й ракетной бригады ВСУ – https://komariv.livejournal.com/82043.html?fbclid=IwAR36TMIFSNpmEZfBrR_Y_Ov57sxNx0I0rBD5vWu6illE8_nwNOz541spr7Q
3. У Хмельницькому з’явиться музей, де покажуть командний пункт запуску ядерної ракети – https://ye.ua/syspilstvo/52409_U_Hmelnickomu_z_yavitsya_muzei_de_pokazhut_komandniy_punkt_zapusku_yadernoyi_raketi.html?fbclid=IwAR1u6-WRWviqPEadc38-EQhZimF7OZlrn7T5ZITnpE5aaHlchhF2eDT2wms

Кузіна Б.С.

м. Хмельницький

МУЗЕЙ В.М. БАЖЕНОВА В М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Відомий подільський письменник-педагог і краєзнавець Василь Миколайович Баженов прожив довге і плідне життя. Народився він 16 лютого 1916 року у селі Капшино на Калінінщині (стара Твер). Дід його був священиком, батьки – вчителями. Зачудування світом природи, вміння побачити, вирізнити і передати діаманти прекрасного у житті, очевидно, передались йому від батьків – корінних тверичан. Від найраніших, найніжніших дитячих років, живучи серед цього таємничого незайманого зе-

леного дива, навчився Василько підмічати тонкі нюанси світлотіней, тихе сяйво і мудрість проявів природної гармонії. Пізніше, у роки юності, захоплення фотографуванням поглибило гострий зір, сприяло виробленню сприйняття точних оцінки і характеристики життєвих проявів.

Мати і батько приохотили сина до постійної роботи над словом, до вивчення німецької мови, передавали йому секрети педагогічної професії. Сімейне навчання було плідним. Згодом, навчаючись у школі м. Гориця, юнак проводив доповіді та політінформації на німецькій. У 19 років Василь Баженов стає викладачем іноземної мови. В цей час він закінчує Центральні курси іноземних мов, а згодом, у 1939 у, – інститут іноземних мов. У грозовий 1939-й Василь Миколайович призивається на військову службу. В боях і походах війни 1941-1945 пройшов усю Європу, щодин ризикуючи життям.

У рік Перемоги В.М. Баженов з дружиною оселився у Старокостянтинівському районі. Тут, у Немиринецькій сільській середній школі, продовжувався педагогічний стаж учителя-фронтовика. Згодом, зваживши на високу ерудицію та педагогічний талант, його запросили у Новоселицький ветеринарний технікум. Саме тут він розпочав здійснення давньої мрії – стати професійним письменником-краснавцем.

Здійсненню мрії сприяла чарівна природа Старокостянтинівщини, щастя подружнього життя, народження доньки, а згодом маленького сина Лева, все – що поєднувало його із радістю творчої педагогічної праці. Тепер все частіше звертався він до художньої літературної творчості, захоплення якою надовго перервала війна. Перші оповідання – “Новели-дробинки” 1956 р.– вразили багатьох хмельничан одразу після появи [1]. Книжка із цими новелами “Лісова повість” були розкуплені швидше, ніж за тиждень. Ці маленькі, майстерно вирізьблені новели одразу полюбилися образністю, милозвучністю словесного оформлення, якоюсь особливою притаманною їм витонченістю.

У літературній творчості В. М. Баженова надзвичайно виразне місце посідає молодіжна тема. За особливістю свого життя, життєвими обставинами трудової діяльності, врешті за родинною династичною традицією Василь Миколайович є письменник-педагог. У більшості його оповідань, повістей, романів основними героями є хлопчачі і дівчатка шкільного віку, або юнаки-студенти, молоді інтелігенти, офіцери, солдати, робітники, сільська молодь.

Опукло і виразно зображені вони у збірці оповідань “Одолень-корінь”[2], Роман “Право на щастя” – іншого плану[3]. Він про життя студентів Новоселицького ветеринарного технікуму. Над цим твором письменник працював від середини 50-х років понад 10 років. Це – широке художнє полотно, яке відображає складний процес формування людської

особистості, В основу сюжету покладено розвиток долі студентів-старшкурсників Віктора Галайка, Степана Прапори, Василя Кондратенка, Катерини Наєнко та інших персонажів.

Загалом повість “Право на щастя” належить до небагатьох існуючих у сучасній літературі творів, у яких так правдиво описано життя колективу сучасного середнього спеціального закладу. Увагу читача привертають глибокі роздуми автора над проблемами гармонізації стосунків між молодими людьми, вибороти право на щастя. Згусток зображувальних прийомів та засобів вразив навіть знаменитого і визнаного в Україні майстра художнього слова Петра Панча, який висловив своє захоплення при зустрічі у Спільці письменників у Києві.

У 80-ті роки В.М. Баженов повернувся до давно підготовленого рукопису роману “Бойові друзі”, сюжет якого склали події Великої Вітчизняної війни боротьба партизан-подолян проти фашистів. Доля цього роману склалась в цілому щасливо. Ще в 1956-у році журі Всесоюзного літературного конкурсу пригодницьких творів, присвячених Другій світовій війні, відзначило його дипломом Ш-го ступеня. Василь Миколайович отримав Всесоюзну літературну премію. Для молоді сюжет був привабливим тому, що містив епізоди з життя подільських підпільників і партизанів, які у скрутних умовах воєнного часу боролись проти фашистського режиму. Чимало часу письменник віддав копіткій праці про життя молоді 20-30-х рр. ХХ століття, до якої належав сам [5].

1975-й рік надовго запам’ятовся Василю Миколайовичу. Весною цього року його було прийнято у Національну Спільку письменників України. Вітальну телеграму підписали М. Бажан, Ю. Збанацький, О. Корнійчук, В. Сосюра, П. Тичина, П. Панч – класики сучасної української літератури [8].

Уже на схилі літ В.М. Бажанов продовжив велику літературну та громадську роботу. З-під його пера вийшла не одна яскрава та захоплююча книга. Це опубліковані видавництвом “Веселка” збірки оповідань: “Лісовий хірург”, “Струмок мого дитинства”, у видавництві “Молодь” – збірка новел “Золоторогий олень”[9], роман “Збережи сонце”. Письменника запрошують за зустрічі жителі міст та сіл області. Він із радістю і любов’ю спілкується із школярами, студентами, молодими художниками поетами, журналістами, інженерами, вступає із лекціями, веде цикл передач для молоді по обласному радію.

Багато років він працював у Хмельницькій загальноосвітній середній школі № 6, з німецькою мовою викладання. Колеги згадують, що з першого дня появи у педагогічному колективі він привернув до себе увагу товаришів по роботі і дітей. Він любив німецьку мову, філософію, науку і культуру, народні звичаї Германії і любив дітей. Вчителі – Письменок Н. С.,

Садова О.В., Ковтун Л.М. пригадували, які незвичайні новаторські методи заохочення дітей застосовував він на уроках. З великою зосередженістю підбирав дидактичний матеріал. Мав цілий набір карток, малюнків із жартиливими підписами, крилатими висловами і пісеньками.

Часом його запрошували на відповідальні переговори урядових керівників із діячами німецьких фірм. Вільно володіючи кількома діалектами, він так невимушено і досконало вів переклад, що німці часом уточнювали – в якому саме місті, якій землі Німеччини він народився. А коли, наостанок, він пропонував їм допомогти йому у виконання веселих народних німецьких пісень, їхньому захвату не було меж. Бо виявлялось, що ті пісні, які він співав, вони колись чули, але слова позабували.

...8 квітня 1995 року Василя Миколайовича Баженова не стало. Але пам'ять про велику людину не згасла в серцях подолян. В 1996 р. громадськість міста Хмельницького й області на спеціальному засіданні відзначала сімдесятиріччя Василя Миколайовича. Свої привітання прислали земляки і родичі, а також найвідоміші літератори члени Національної Спілки письменників з Хмельницького, Вінниці, Києва, Харкова, Донецька, Львова, Симферополя та інших міст України.

У 2001 році, – сином письменника – доктором історичних наук, академіком, головою Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців – Левом Васильовичем Баженовим та Кузіною Б.С. була видана повість-монографія, присвячена Василю Миколайовичу [10]. Вона викликала зацікавлення громадськості м. Хмельницького і області. І передовсім це проявилось – в колективі загальноосвітньої середньої школи №6. Учителі і учні школи, під час зустрічей з нагоди днів народження Василя Миколайовича, вимагали від учителів продовжувати роботу над дослідженням біографії і творчих надбань великого письменника і педагога.

В ті роки викладач школи №6 – Наталя Сергіївна Письменюк спільно з автором цієї статті створили загін старшокласників-пошуковців. Вони дослідили бібліографію друкованих видань Василя Миколайовича, бойовий шлях військового підрозділу, у якому він воював у роки війни. Крім того учні школи писали вірші, нариси короткі розвідки про його життя, направили листи на батьківщину Баженова в Росію, селище Капшино. Було організоване шефство над Тамарою Костянтинівною Баженовою – дружиною письменника, здоров'я якої в ті роки похитнулось. Матеріали: друковані і рукописні свідчення, спогади, фотографії, статті, особисті речі, передані дружиною і сім'єю сина, а також колишніх студентів Новоселицького технікуму, лягли в основу меморіального музею письменника, організованого у загальноосвітній середній школі № 6.

Першу експозицію музею було урочисто відкрито 16 лютого 2001 року в присутності всіх членів Хмельницької організації Національної Спіл-

ки письменників України. Головуючий на цьому зібранні тодішній голова Хмельницької організації Спілки письменників Микола Федорович Федунець зазначив: «Час не владний над пам'ятю людей. Довгі роки книги Василя Баженова несуть і будуть нести до читачів його палкі думки про життя, про гармонію всієї живої природи, його творчі педагогічні ідеї, передаватимуть від покоління до покоління полум'я його гарячого серця. Серця справжнього друга юнацтва».

З привітаннями на засіданні виступали представники обласної і міської державної адміністрації, діячі різних родів мистецтв, художники, скульптори, музиканти, службовці Української армії, відомі поети, драматурги, прозаїки, історики літератури, науковці, педагоги. З тих пір у цій школі науково-практичні конференції, громадські слухання про В.М. Баженова, зустрічі старшокласників з поетами, письменниками, іншими представниками творчих професій, стали улюбленою традицією.

Міжрегіональна наукова конференція на тему «Письменник-педагог Василь Баженов і сучасність» проходила в Хмельницькій ЗОСШ № 6 у 2005 році. Головував на конференції начальник обласного державного архіву Хмельницької області, кандидат історичних наук П.Я.Слободенюк. Цікавими були повідомлення начальника Хмельницького міського управління освіти В.Р. Козубняка, сина письменника – доктора історичних наук, академіка, голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців – Лева Васильовича Баженова, кандидата історичних наук Ю.І. Блажевича, директора Вінницького обласного державного архіву С.М. Гальчака, голови Хмельницького обласного фонду ветеранів Великої вітчизняної війни А.Є. Забеліна, історика літератури А.М. Сваричевського, учнів письменника- кандидата історичних наук, доцента Б.С. Кузіни, заст. начальника комісії з ветеринарного нагляду, підполковника міліції А.І. Пушкаренка, лаборантки обласної ветеринарної лабораторії по боротьбі з хворобами тварин В.С. Карачун та ін.

В лютому 2013 р. Хмельницькій середній школі №6 виповнилось 75 років. Було вирішено в дні святкових заходів відзначити тих, хто вніс велику частку душі у звершення цього одного з кращих середніх навчальних закладів обласного центру. Традиційний творчий вечір педколективу і учнів школи, присвячений 97 річниці від дня народження В.М. Баженова відкрила заступник директора школи Т.М.Забродська. Зведений хор виконав Гімн ЗОСШ №8. Доповідь про основні віхи життя і творчості знаменитого подільського письменника зробив Голова Хмельницького відділення Національної Спілки письменників України В.І. Горбатюк. Особливу увагу він приділив тому, як маститий митець допомагав молодим літераторам. Як він напучував їх, допомагав добиватись найпотужнішої виразності художнього слова. Як сприяв тому, щоб розправляли творчі крила нині

відомі поети, прозаїки, драматурги, журналісти та інші митці Хмельниччини. Згодом багато із них стали авторитетними, глибокими майстрами, випустили прекрасні твори, які пробуджують в душах людей світлі і добрі почуття. Із спогадами про вчителя і друга перед зібранням виступили учні В.М. Баженова підполковник міліції А.І. Пушкаренко, доцент Б.С. Кузіна.

Цікавими також були виступи Голови Хмельницької міської літературної спілки «Поділля» В.Г.Олійника, старшокласників ЗОСШ №6 Марії Василенко, Наталі Вавринчук, Максима Герасимчука, Єлизавети Герасименюк, Володислава Диси, Дениса Очеретного, Єлизавети Рудої, Аль Шаврич.

За традицією на вечорі виступили із читанням власних творів учні школи: Олександра Станіслав, Катерина Шейгец, Олена Машинська. В заключній частині вітальне слово до педагогів і школярів виголосив директор Центральної бібліотечної системи міста Хмельницького В.Б. Кулаківський. Він підкреслив що сьогодні відповідальний і непростий крок роблять тисячі юних хмельничан. Старшокласники обирають свій шлях в самостійне життя, хочуть віддати всі сили відбудові рідної держави. Тому, приступаючи до цього, вони повинні пам'ятати про славні справи своїх батьків, своїх вчителів, В.М. Баженова, чий життєвий і творчий шлях є гідним прикладом для наслідування. Від імені Хмельницького міського управління культури він вручив Почесні грамоти кращим юнакам і дівчатам.

Новий розмах розповсюдження науково-педагогічних ідей та літературно-художньої спадщини В.М. Баженова відбувся в 2016 р. За рік до його 100 річного ювілею в січні 2015-го відбулось засідання ініціативної групи. В її складі – члени Національної Спілки письменників, обласної організації Національної Спілки краєзнавців, спілки захисту природи та учні і друзі письменника, журналісти, педагоги хмельницьких шкіл, артисти, художники, музиканти і представники інших творчих організацій. Був створений організаційний комітет. На наступному етапі, в грудні цього ж року на засіданні організаційного комітету були розроблені заходи по відзначенню ювілею, схвалено проект благодійного фонду імені В.М. Баженова та проект літературної премії. Всі ці документи зберігаються в музеї.

3 січня 2016 р. розпочались перші ювілейні урочистості. В міських та районних бібліотеках проходили традиційні Баженівські читання. Районні газети надрукували статтю голови Хмельницької обласної організації Національної Спілки письменників В.І. Горбатюка, заходи по відзначенню ювілею, статті про життя і діяльність літератора, а також інформаційний лист про проведення урочистого засідання та міжрегіональної науково-практичної конференції.

16 лютого в Хмельницькій середній школі №6 відбулось урочисте засідання громадськості, працівників мистецтва, науки і культури м. Хмельницького і області, присвячене 100-й річниці від дня народження Василя Миколайовича Баженова. На засіданні з доповіддю про життя і діяльність В.М. Баженова виступили заступник голови оргкомітету, учень ювіляра, кандидат історичних наук, доцент, Б.С. Кузіна, відповідальний секретар Хмельницької організації Національної Спілки краєзнавців А.Г. Роздобудько, голова Хмельницького обласного осередку ВТО Конгрес літераторів України В.А. Захар'єв, члени оргкомітету, учні Л.В. Баженова, директор ЗОСШ №6 А.М. Попик, педагог – організатор Т.В. Костоправ, педагог Т.М. Забродська, заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук С.А. Єсюнін. Спогадами про батька, його громадську діяльність і допомогу творчій молоді поділився син письменника, голова Хмельницької обласної організації спілки краєзнавців, доктор історичних наук, академік Л.В. Баженов. Учасники урочистого засідання переглянули концертну програму учнівської самодіяльності, в якому взяли участь понад 30 осіб. Зокрема віртуозну гру на скрипці продемонструвала учениця 9-б класу Бортник Дана, -інсценізацію сцен про події в зоні АТО «Чекай на мене» у виконали учні 10-А класу Трач Вероніка, Бексяк Олександра, Станіслав Олександра, Казановський Олександр. Сценку «Роксолана» виконала учениця 10-А класу Воловник Євгенія.

Із захопленням слухали учасники урочистого засідання пісні «Ой у вишневому садочку», яка прозвучала у виконанні учениць 10-А класу Гуцалюк Ганни та Завальнюк Марії, пісню «Моя Україна», у виконанні учениці 8-Б класу Болдаревої Поліни. За традицією кращі учні, любителі українського красивого слова отримали Почесні грамоти. Наприкінці урочистого засідання родичі В.М. Баженова та всім присутні щиро подякували педагогічному й учнівському колективам за те, що вони бережуть пам'ять про видатного педагога Хмельниччини, члена Національної Спілки письменників України Василя Баженова.

А 25 лютого, 2016 р., в обласній універсальній науковій бібліотеці відбулась обласна науково-практична конференція «Василь Баженов: життя і творчість в ім'я України і рідної Хмельниччини (До 100-річчя від дня народження письменника).

Захід організували – обласна бібліотека ім. М. Островського обласні організації Національної Спілки письменників України, Національної Спілки краєзнавців і обласного осередку творчої спілки Конгрес літераторів України. На конференції були представники громадськості області і м. Хмельницького, студенти вишів та старшокласники. Роботу заходу вітальним словом відкрила директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки – Надія Синиця.

На конференції з доповідями про життя і творчість Василя Баженова та особливості літературно-художнього стилю цього письменника виступили – голова обласної організації спілки письменників Василь Горбатюк та член оргкомітету, доцент Кузіна.

В роботі конференції взяв участь і виступив зі спогадами про батька син письменника, член Президії Національної Спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка академік – Лев Васильович Баженов.

Присутні заслухали також виступи заступника директора по виховній роботі Хмельницької спеціалізованої середньої школи №6, Тамари Забродської, голови творчої спілки Конгрес літераторів України поета – Володимира Захар'єва, кандидатів наук, професорів Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І.Огієнка – Юрія Хоптяра, Хмельницького інституту розвитку людини – Володимира Бастричева, доктора історичних наук, професора – Олександра Григоренка, кандидата економічних наук, – доцента Віктора Мороза, голови Хмельницької міської літературної спілки «Поділля», поета – Володимира Олійника, відповідального секретаря обласної організації Національної Спілки краєзнавців – Анатолія Роздобудька, старшого викладача Хмельницької гуманітарно-педагогічної Академії – Валентина Ільїнського, члена Національної Спілки письменників, поета – Віталія Міхалевського.

Учасники конференції ознайомились з книжковими виставками, які представила провідний бібліотекар обласної бібліотеки – Вікторія Глега та оновленою експозицією музею, виготовленою вчителями і учнями СШ№6: «*Василь Баженов – сторінки життя і творчості*».

На конференції були підведені підсумки першого етапу відзначення ювілею видатного педагога Хмельниччини, члена Національної Спілки письменників України, вручено нагороди кращим молодим літераторам і краєзнавцям, а також об'явлено про заснування Хмельницької обласної літературної премії ім. В.М. Баженова. Нею щорічно будуть нагороджені автори найбільш громадсько значимих, виразних літературних художніх творів, а також дослідники проблем краєзнавства, історії Поділля і України. Причому перевага буде надаватись творам, написаним молодими краєзнавцями, письменниками, поетами, ученими-дослідниками, журналістами та інших претендентів.

Всі історичні матеріали про події урочистого відзначення 100-річного ювілею В.М. Баженова ретельно зібрані членами ради музею на громадських засадах, створеного в Хмельницькій загальноосвітній середній школі № 6 для поповнення його експозиції. Влітку 2016 року колишні учні і студенти письменника демонстрували пересувну експозицію про його життя та творчість на читачьких конференціях хмельницької обласної

універсальної наукової бібліотеки. На традиційному письменницькому форумі в с. Слобідка Шелехівська Деражнянського району, присвяченому пам'яті видатної російської поетеси Ганни Ахматової.. Громадскість Хмельниччини ретельно зберігає пам'ять про свого видатного письменника, красназвця та мудрого учителя.

Джерела та література:

1. Василь Баженов. Мисливські оповідання//Хмельницький альманах №1, 1956 рік Хмельницьке обласне видавництво.– Хмельницький. 1956. – С.47-52.
2. Василий Баженов. Одолень корень.Избр. рассказы для детей . – Киев. «Веселка» 1986. – С.146.
3. Василий Баженов.Право на счастье.Повесть. «Радянський письменник». – Київ. 1966. –331 с.
4. Василій Баженов. Молодість. Повесть // Корчагінець. Січень-лютий 1968. –Хмельницький . 1968.
5. Василий Баженов. Характер. (очерк) .// Тамбовская правда 1977. 13 мая.
6. Баженов Л.В., Кузина Б.С. Василь Баженов. Повесть. – Хмельницький.2001.
7. Василий Баженов. Прыг-скок или Мальчик-мячик.Повесть-сказка. – Хмельницький. 2001. 62 с.
8. В.Н. Баженов. Сохрани солнце. Роман. – Киев «Молодь» 1986. 216 с.

Література про В.М. Баженова

1. Василь Баженов //22 червня – 9 травня: Письменники України у Великій Вітчизняній: Бібліографічний довідник – К.: Рад. письменник, 1980. С. 16-17.
2. Василь Баженов. Прозаїк //Літератори Хмельниччини: Довідник обласної організації Спілки письменників України.-Хмельницький: 1997.-С. 6. В.М. Баженову – 70 лет Литературная газета (Москва). 1986. 26 мая.
3. Кузіна Б.С. Василь Баженов //Старокостянтинів і край в просторі часу Матеріали Всеукраїнської наукової історико-красназвочої конференції. – Хмельницький – Старокостянтинів - Самчики, 1997. С. 130.
4. Кузіна Б. Справжній друг молоді: До 85-ти річчя В.М. Баженова Подільські вісті (м. Хмельницький). 2001. 20 лютого.
5. Кузіна Б. Справжній друг молоді (післямова) //В. Баженов. Прыг-скок или Мальчик-мячик: Повесть-сказка.- Хмельницький, 2000.- С.72-75.
6. Кузіна Б. «Збережи сонце!». Книги наших земляків // Корчагінець. 1986. 6 вересня.
7. Мацевич А. Василю Баженову – 60 //Літературна Україна. 1976. 20 лютого.
8. Мацевич А. Вірність темі. Книги земляків //Рад. Поділля. 1974. 6 грудня.
9. Новікова Т. Пробуджує прекрасні почуття //Зоря комунізму (м. Красилів). 1981. 25 квітня.

10. Сваричевський А. «...А ми ж – діти природи» //Анатолій Сваричевський. Проскурів літературний від давнини до сучасності.-Хмельницький: НВП«Еврика»ТОВ, 1998. С. 126-127.
11. Сваричевський А. «А ми ж – діти природи». До 85-річчя від дня народження В.М. Баженова//Проскурів (м. Хмельницький). 2001. 23 лютого.
12. Тищенко В. «Лісова повість» // Рад. Поділля. 1959. 25 липня.
13. Тищенко В. Сонцю - сяяти. Книги наших земляків // Рад. Поділля. 1986. 1 жовтня.

Куфльовський В.І.

м. Хмельницький – м. Городок

СПОГАДИ ДЕПУТАТА ГОРОДОЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ 1996-2000 рр.

Епізод 1. У другій половині 1990-х років я вже мав розуміння ситуації в країні і вирішив позмагатися за місце у міській раді в якості виборного представника від місцевого народу, тобто, стати депутатом міської ради у Городку. Моя спроба була не першою. Ця спроба увінчалась успіхом, і я опинився у сесійній залі Городоцької міської ради.

Починаючи з першого засідання і надалі ніхто не збирався працювати у режимі підстав, тобто на базі Закону про місцеве самоврядування та Конституції України. Наша фракція у складі 14 осіб подала заяви на ім'я Голови В. Ляковського про бажання працювати у правовому полі і вишукати спосіб для надання депутатам Регламенту, Закону про місцеве самоврядування та Конституції України. Така вимога дуже здивувала особисто Голову міської ради В. Ляковського та секретаря міської ради ПАК[осного]. До чергової сесії, не пам'ятаю якої за рахунком, прибула посылка з Верховної Ради (комітет правового забезпечення) з необхідними книжками законів. Щоби аналізувати порядок денний, призначений на сесію, депутати мали б отримувати перелік питань для обговорення. Організатор сесії, апарат міської ради, не поспішав видавати за регламентом за два тижні для розгляду на сесії Порядок денний. Схема роботи на сесіях мала театральньо-балаганний характер. Тобто, оголошувалися у порядку денному «питання до відома», які пропонувалося обговорювати зі слуху. Бажаючим надавали слово. І чим більше бажаючих — тим краще. Час ішов, наближався обід. Тут секретар чи хто-небудь із запрошених наголошував, що треба спішити, і припинялися всі виступи, і зачитувалося головне питання сесії, з якого треба винести позитивне рішення, тобто «ЗА». А оскільки обід, і місцеві начальники не мають часу, то секретар

пропонував проголосувати за все разом, а він потім вже сам допрацює протоколи. На сесії протоколи не велися. Тому фракція «Народного руху» вимагала перейти до конструктивної роботи і на початок видавати всім депутатам папки з матеріалами порядку денного. Лиш раз всі міські депутати отримали папки з матеріалами сесії. Іншого, наступного разу папок вистачило лише на половину депутатського складу. Я поспішив забрати їх для фракції «Народного руху». Отримав зауваження від секретаря міської ради, що треба ділитися з іншими депутатами. На що я відповів, щоб він видав «своїм» окремо, бо вони не зверталися ні за регламентом, ні за «порядком денним».

Епізод 2. У кінці депутатської каденції у Городоцькій міській раді 1996-2000 рр. скликання, перебуваючи у приймальні Городоцької адміністрації з якимсь питанням, на виході, у коридорі я зустрів доктора біологічних наук Євгена Рослицького у супроводі М. П. Гука — працівника адміністрації зразка 1999 року, завідувача відділом спорту в Городоцькому районі, вчителя. Головою райдержадміністрації у 1994-2000 рр. був В. А. Сандурський. Я представився депутатом Городоцької міської ради, і по цих словах доктор Євген Рослицький висловився критично про місцеву владу, яка відсутня на місцях, кажучи: «Як ви збираєтеся будувати державу?». Державу в той час будовав-продавав Л. Кучма, а на місцях її розпродували місцеві псевдодержавники за посадами в адміністраціях від Президента України.

Доктор Євген Рослицький приїхав виявити ті місця та рештки маєтностей і фотографувати місцевість й залишки об'єктів, пов'язаних з С. М. Виноградським. Голови адміністрації Валерія Сандурського у кабінеті не було, тому за його дорученням, даним по телефону, доктора Рослицького супроводжував згаданий завідувач відділу молоді та спорту у міську раду, де професору надали провідника — жіночку з апарату міської ради, яка була родом з Городка. Вона й повела професора Є. Рослицького тими місцями, про які розпитував дослідник-біограф.

Доктор Рослицький родом із Заліщицького району, з села Товстого. Приїхав із Канади, де він проживав і був представником Канадської мікробіологічної науки. Мене особисто він попросив озвучити на сесії міської ради питання про перейменування однієї з вулиць Городка іменем С.М. Виноградського, вченого-мікробіолога, який був вихідцем із городоцького маєтку, із сім'ї київського банкіра М. К. Виноградського.

Мій виступ з озвученням теми не забарився на міській сесії. В порядку денний не включали питання про перейменування, оскільки секретар і депутат міськради ПАК[осний] був проти «якогось невідомого пана». Ще разів три я піднімав питання на наступних сесіях, але воно не було вклю-

чене до розгляду. Секретар-депутат ПАК[осний] коментував: «Хай Валерій Іванович (депутат) принесе довідку із архіву, а ми тоді подивимось».

Голова Володимир Лясковський був залежним від секретаря міськради, за кожною дрібницею спішив радитися. За рік голову Городоцької міської ради переобрали — і ним став Віктор Хоптинець. Я продовжив вести з В.Хоптинцем перемовини на цю тему, і він погодився пошукати таку вулицю. ПАК[осний] не міг протистояти голові Хоптинцю, але настав момент розгляду — на сесії і оголосили питання про перейменування вулиці іменем світового мікробіолога С. М. Виноградського. Однак від ПАК[осного] було організована опозиція: виступило кілька запрошених осіб, ним же зорієнтованих, які аргументували, що вулиця, де був маєток Виноградських, дуже забудована підприємствами, і тому доведеться переписувати багато паперів. Одним із запрошених був голова районної податкової інспекції, родом із інших місць. Віктор Хоптинець оголосив, що в нього є інша вулиця, нова, де ще не забудовано, тільки дві хати стоїть. На тому і зійшлися — погодилися депутати післанці-найманці. Але віз і нині там — вулиці нема. Забув секретар Пак[осний] дописати рішення у протокол сесії.

Євген Рослицький тримав офіс у Києві, я з ним передзвонювався і просив, щоби він дав свій рукопис до друку у видавництві «Бедрихів край». Він не погоджувався, тому що вчений-мікробіолог С. М. Виноградський великого штибу і треба друкувати у Києві, в Академії наук. Зі слів Є. Рослицького: «Рукопис пролежав 5 років у видавництві «Академперіодика». Йшлося начебто про відсутність грошей.

2004 року на Одеському Конгресі мікробіологів України «Товариство мікробіологів України» перейменувалося іменем Сергія Виноградського. Рукопис був у Академії.

Галина Савіна — архівістка РАН з Москви, двічі приїжджала у Городок після 2004 року. (Відставний полковник-«краснавелель» з Хмельницького обіцяв Пак[осному] дівчат з Москви, які допоможуть розібратись з питанням С. Виноградського). І поки вони цим питанням займалися, рукопис Рослицького не рухався. 2006 року видавництвом «Бедрихів край» опубліковано збірник «Городок над Смотричем», де у тексті про цукровий завод повідомлялося про нового власника Виноградського. Забудовником цього цукро-рафінадного заводу був барон Ф.К. Гейсмар [7]. У збірнику «Весь Юго-западний край» за 1913 рік читаємо: «Цукро-пісочний завод Городоцького товариства: директор-розпорядник Вільєм Г.Л., головний керуючий Карлсон Е.Л., директор Грабовський Ч.Б., річне виробництво — 661 000 пудів».

В тексті спогадів Миколи Павловича Раднюка (1906-1976) — начальника відділу технічного контролю і ветерана в історії розбудови верстатозаво-

ду [4] йдеться про майбутнього промислового гіганта[2], який став кузницею інженерно-технічних кадрів для Городка й Поділля. Далі автор М. Раднюк розповідає про конфлікт у сім'ї Виноградських. Після повернення землевласника і професора з конгресу ботаніків у Німеччині 1893 року, він дізнається, що його жінка Зіна продала рідній сестрі Олені Тихоцькій — дружині Аркадія Єфімова (він — з Кутковецького району) дві десятини землі[4]. В результаті одруження дворянина А. Єфімова з донькою дійсного статського радника Олександра Тихоцького — подружжя Єфімових отримує посагу у 40 тисяч рублів, які були закладені у будівництво підприємства. Отримавши офіційний дозвіл на землю, весною 1894 року він розпочинає будівництво двоповерхового будинку. Поряд із будинком велося будівництво двох цехів[4]. А. О. Єфімов особисто керував будівництвом ливарно-механічного заводу, якого завершено 1897 року і завезено необхідне устаткування. Розпочалась промислово-технічна ера у Городку Подільському. Зі сторінок «Подільського адрес-календаря» за 1900 рік узнаємо виробничий асортимент послуг та товарів чавуно-ливаного заводу запущеного в дію 1899 року. Зазначено, що завод здійснює ремонт землеробських машин і знарядь та виготовляє нові. Також має на складах та виготовляє плуги, борони, сівалки, соломорізки, катки, труби, сита, турбіни, млинарське обладнання, облаштування водогонів для цукроварень та гуралень. В Городоцькому музеї зберігається каталог малюнків чавуно-ливарного та механічного виробництва за 1906 рік. Річна сума виробництва 46 000 рублів. Кількість робітників — 78 чоловіків[1]. Асортимент виробництва, крім Поділля, постачався аж до Санкт-Петербурга.

У 2006 році в Москві святкували 150-ту річницю по Виноградському — світовому мікробіологу, і провели Міжнародну мікробіологічну конференцію, присвячену його імені та російській науці. 2007 року Галина Савіна приїхала із московського архіву РАН з лекцією про великого вченого мікробіолога Виноградського. І обіцяла дати текст повісті «Останній поміщик у Городку» за щоденником С.М. Виноградського «Летопись нашей жизни» (опублікована у Макс-прес у Москві 2015 року). Рукопис електронною поштою прибув на початку 2008-го. Тоді ж у січні-лютому книжку зверстано і передано друкувати Миколі Івановичу Гуменюку (Юрія-фарм).

Подзвонив Є. Рослицький, і повідомив про від'їзд до Канади, втративши надію на публікацію. І незабаром помер. Не дожив професор два місяці до появи власної книжки про мікробіолога С.М. Виноградського.

М. І. Гуменюк надрукував книжку «Останній поміщик» Галини Савіної і передав в Академію Наук України на ознайомлення.

Лише тоді текст Є. Рослицького «С. Виноградський — передовий мікробіолог світу» був поданий з передмовою доктора біології та член-ко-

ра Академії Наук Б. П. Мацелюха до друку[5]. Мікробіолог і автор Євген Рослицький вперше зустрівся з Богданом Мацелюхом, ще 1966 року на Московському конгресі мікробіологів. Спогади Богдана Мацелюха містять інформацію про бажання Євгена Рослицького відновити ім'я світового мікробіолога-українця Сергія Виноградського [3].

У прикінцевому абзаці тексту Є.Рослицького йдеться, що з'явилася друком книжка Г. Савіної "Останній поміщик". Це був 2008 рік. Цього ж року академік Г. О. Заварзін опублікував книжку "Три життя мікробіолога Сергія Виноградського". Галина Савіна тягнула з рукописом "Последнего помещика" 2007 року, розказувала байку про "ненайденную тетрадь из дневника Виноградского". Але всі ті зошити спогадів були в академіка Г. О. Заварзіна, який, закінчивши писати книжку, повернув Г. Савіній у Архів РАН.



Два доктори мікробіології Євген Рослицький (Канада, ліворуч) та член-кореспондент Академії наук України Богдан Мацелюх (Україна, праворуч).

Богдан Павлович Мацелюх мотивував "тормозіння" рукопису Рослицького, деякими уточненнями протягом двох років. Поки йшли уточнення на 60 сторінках тексту Рослицького, росіяни зробили кілька малих та великих книжкових та статейних публікацій у наукових журналах.

Наприклад, Н. М. Колотілова поїхала у Швейцарію та Францію й привезла статті, які увійшли до збірника "Избранные критические работы" (2003 р.). В той час як секретар ПАК[осний] упирався перейменуванню вулиці іменем Виноградського. А сьогодні, у 2020-му він став його великим поборником (За підтримки «Юрія-фарм» очевидно).

Хтось у Києві допомагав росіянам бути першими, а в Городоцькому дійстві-конференції спектакль був під диригуванням ПАК[осного] та з оркестром москвичів. А з передмови до збірника 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції бачимо, як ПАК[осний] від імені міського голови подякував відставному полковнику-якуту "краєзнавцю" О.О. Мет[лінсь-

кому]. НСКУ не була запрошена на конференцію «С.М.Виноградський і Городоччина» 2008 р.

Постать С. Виноградського сьогодні є інструментом російської зовнішньої політики та розвідки. Такі висоти, як винаходи у біотехнологіях та науках біосинтезу контролюють російські спецслужби, а їм допомагає дрібна агентура та інформатори на місцях. Московські архівісти ведуть себе конспіративно.

Епізод 3. Як мною показано у першій частині спогадів у Городоцькій міській раді сесія була балаганом або примітивним провінційним театром, постановкою задля годиться, бо ніхто не писав протоколів і не поважав депутатів як представників народних. А та частина, яка завжди збиралася секретарем ПАК[осним],— це були спеціально-призначені люди, які мали йому підтакувати або боротися проти неформальних депутатів, тобто від «Народної фракції». Прикладом може слугувати абсурдний випадок, коли депутат В. Куфльовський запропонував виділити кошти на швидку допомогу для закупівлі необхідних першочергових ліків, бо районна рада недостатньо виділяла коштів через кризу 1990-х. Ліки мали призначатися на допомогу бідним хворим — мешканцям Городка. І стався при цьому «концерт». Особа, призначена ПАК[осним] змушена словесно блокувати конкретно рухівця В. Куфльовського, накинулася з обвинуваченням, що він не медик і не повинен нам тут вказувати. На обличчях розуміючих з'явилася посмішка. Я коментував випадок проти мене наступним зауваженням: «А тепер після моєї пропозиції, хай компетентні медики порекомендують конкретні необхідні ліки та препарати». На що депутат, працівник швидкої допомоги і депутат Микола Посітко прокоментував: «Виділіть кошти і ми самі розберемося, на що грошей вистачить».

Епізод 4. Наступним випадком стала ситуація навколо новоствореного домоуправління №2 в промисловій зоні Городка. Район станції «Вікторія», дослідно-експериментальний завод, молочний комбінат, два цукрових заводи. Новопризначений директор із райкомівських комуністів БЕС[овський] скаржився на відсутність коштів і неможливість зрушити з місця будь-яку справу. Вдався до вияснення, що треба зробити. Маючи розуміння ситуації, я виступив із пропозицією виділити 5 тисяч гривень на закупівлю запчастин та матеріалів, щоб установа могла розпочати якусь роботу. Голова Володимир Ляковський коментував, що домоуправління може надавати послуги і заробляти на цьому. У свою чергу я коментував слова голови В.Ляковського і сказав, що відповідно до документів засновництва структури, де міська рада є засновником, я маю право винести на розгляд пропозицію з організації роботи підрозділу міської ради, яким стало домоуправління №2. Мене підтримав депутат Віктор Слободян, комерційний директор МКК. А заступник міського голови Віктор Хоптинець

сміявся після сесії, що «Директор будинкоуправління №2 Бесовський поведе депутата В. Куфльовського на могорич за лобювання грошей для його структури, де той бере зарплату із бюджету».

Могорича не було, але наклеп до голови адміністрації В. Сандурського мені був прочитаний за підписом БЕС[овського]. Це стосувалося іншої сторінки історії Городка, коли стався конфлікт між В. Скальським і його заступником В. Сандурським. В результаті передвиборчої баталії за крісло голови адміністрації у Городоцькому районі, місце під сонцем виборів Валерій Сандурський. Наклепник Бес[овський] став на сторону останнього, а жертвою — особисто неформальний депутат з пропозиціями фінансування будинкоуправління №2 у промисловій зоні Городка.

Епізод 5. В населених пунктах, особливо з пересіченою місцевістю, є парки та урочища, які з часом обростають житловими кварталами і стають окрасою або відпочинковою зоною для міщан. Такою залісною місциною став кавалок землі, засадженої дубняком, навпроти старої садиби барона К. Гейсмара, а надалі викупленої київським банкіром Миколою Костянтиновичем Виноградським у вдови Наталії Гейсмар. Центральний двір Виноградських був знищений ще у 1920-30-і роки комісарськими асами та з більшовицько-комунацького наказу. Якраз тоді до влади прийшли дрібні та ниці нежиті, які розібрали масток до камінця. А урочище «Дубок» через 70 років стало предметом обговорення на Городоцькій міській сесії. Спеціально запрограмований клоун просив слова і вимагав продати кілька гектарів парку, бо ведмеді поздыхають (!) — нема чим кормити! Пара ведмедів, завезена до парку для розваг дітей, дійсно гинула під час політичного міжсезоння — перестройки. Часу, коли народне ставало приватним. Пропозиція передати ведмедів до зоопарку чи в якісь спеціалізовані угіддя — не подіяла. Депутатська група виїхала до парку і оглянула угіддя. Далі мною пропонувалося обрахувати окремо вартість лісу загалом і окремо — насадження дорогих столітніх дубів. Також на території «Дубка» було кілька забудов. Депутат і будівельний майстер Віталій Хаверко вимагав грошей за їх будівництво, бо забудови залишились неоплаченими. Комусь з купців ті забудови впали у якості бонусу-подарунку, бо у документах продажу фігурувала тільки земля.

В результаті таких оцінок та дебатів парк кимось поділений на дві частини і проданий. А ведмеді поїхали до Карпат. Там їм звичніше.

Джерела та література:

1. Єсюнін С.М. Містечко Городок Подільської губернії на сторінках адрескалендарів кінця 19 початку 20-го століття // Збірник матеріалів 2-ї Городоцької науково-краєзнавчої конференції «Городок — історичні пер-

- спективи. Погляд в минуле і майбутнє». Городок «Бедрихів край» 2008. с. 232-245.
2. В. Куфльовський. Городок в кар'єрі Олексія Телеги. С.60-65. У кн. «Українські етюди з життя міста Хмельницького». Городок «Бедрихів край» 2019.
 3. Б. Мацелюх. Через терни до зірок. Спогади. Київ, 2017, с. 224-230.
 4. М. Раднюк. Верстатобудівний завод. С.124-139. У кн. «Городок над Смотричем». Городок «Бедрихів край» 2006.
 5. Є. Рослицький. Сергій Виноградський – передовий мікробіолог світу. Київ «Академперіодика» 2008.
 6. Г. Савіна «Останній поміщик». Городок «Бедрихів край» 2008.
 7. Василь Скальський «На зламі епох». Городок «Бедрихів край» 2016. С.90-91.

Марценюк В.В.
м. Хмельницький

«НОВАТОР» НАРОДЖЕНИЙ ЛІДЕРОМ

У відповідності до наказу Міністерства радіоелектронної промисловості СРСР та постанови Ради народного господарства Подільського економічного регіону № 37 від 06.01.1964р. у Хмельницькому розпочато спорудження заводу «Радіоприлад» Міністерства радіопромисловості СРСР. Директором будівництва призначено Павла Іларіоновича Коровіна. Начебто вчора було, а вже гай-гай скільки років промайнуло. Ветерани державного підприємства «Новатор», либонь, й досі пригадують два дерев'яні бараки, які стояли на засніженому пустирі перед головним заводським корпусом. Саме так було на початку будівництва заводу.

Завдяки заводським першопрохідцям, котрі заклали підвалини нинішнього «Новатора» до сучасних виробничих комплексів, оснащених найсучаснішим обладнанням та унікальними технологіями, з розвинутою соціальною інфраструктурою - то продукт їх невтомних рук та хисту.

Державне підприємство «Новатор» цьогоріч відзначає своє 55-річчя. Увібравши всі традиції, якими багатий Подільський край, попри труднощі, колишній флагман Хмельницької «оборонки» живе й розвивається під куполом державної незалежності. Певна річ, чимало першопрохідців, відтоптавши відведений Всевишнім ряс, відійшли у потойбічний світ. Схилимо нині голови перед їхньою пам'яттю, що, власне кажучи, уже тоді творила майбутнє Хмельницького радіотехнічного заводу, яке стало реальністю. А тим, хто живе турботами рідного їм колективу – здоров'я, щастя, радості, світлих обривів у завтрашньому дні.

Декілька гарних слів хочеться мовити на адресу першого директора підприємства Павла Коровіна. Зі спогадів ветерана заводу Бориса Васильовича Томилка він був чуйним, добрим, вимогливим до себе і до підлеглих. Перед тим, як зважитися на важливе рішення, він вислуховував думки найближчих помічників, трудівників, ретельно зважував усі аргументи «за» і «проти», а вже тоді брався за ножиці. Так, на плечі Павла Іларіоновича випала нелегка ноша організаційних клопотів, тягарів з будівництва крупного підприємства.

Коли ж в обласному центрі було введено в дію завод «Радіоприлад» і постало питання, кому очолити його колектив наказом №339 від 25.12.1965р. міністра радіопромисловості СРСР його директором призначено Олексія Миколайовича Курощонова. Кандидатура Олексія Миколайовича стовідсотково відповідала усім тодішнім номенклатурним вимогам. У його характері якнайповніше поєднувалися людська порядність, доброта, принциповість, висока вимогливість до себе і підлеглих, цілеспрямованість, професіоналізм і виняткова працелюбність, господарський та організаторський хист, вміння працювати в екстремальних умовах, бачити перспективу.

У зв'язку з переорієнтацією потужностей на виробництво складної наукоємної авіаційної спецтехніки військового призначення на фасаді підприємства з'явилися нова вивіска – «Хмельницький радіотехнічний завод». Завдяки титанічній праці, вольовому, цілеспрямованому характеру Олексія Миколайовича підприємство виросло із кущих штанців і зайняло гідне місце на ринку озброєнь.

У 70-х роках на підприємстві освоїли серійне виробництво вузлів для бортових прицільних систем винищувачів МіГ21 та МіГ23, а також апаратури повітряної розвідки (оптична та радіоелектронна), яка успішно застосовувалась на літаках СУ-24, МіГ25 та ТУ22 фронтової та тактичної розвідки, виробництво плоских мікромодулів – на той час найсучаснішої елементної бази для розвитку стратегічного ракетобудування тощо.

Пам'ятна віха в 55-річній історії нашого ювіляра – створення на базі радіотехнічного заводу виробничого об'єднання ХРТЗ імені XXV з'їзду КПРС, а невдовзі – і ВО «Новатор».

3 23 грудня 1985 року генеральним директором виробничого об'єднання «Новатор» призначено Бориса Михайловича Кулігіна. Своєю працею і невгамовним характером Борис Михайлович долав круті щаблі ієрархічної драбини і таки дійшов до вершини людської шани і визнання.

5 лютого 1995 року очолив підприємство Анатолій Андрійович Вдовиченко, що знаходилось у лещатах економічної кризи, яка практично паралізувала економіку України. Але з такими тодішніми заступниками директора В.К. Міхєєвим (директор технічного управління), В.В. Петяком (ди-

ректор управління маркетингу), Б.В. Ніколаєнком (директор матеріальних ресурсів) всі плани і завдання виконувалися на відмінно, подолавши усі труднощі перехідного періоду до ринкової економіки. Завдяки посиленню контролю за виробничими процесами, запровадженню заходів з економії і бережливого використання матеріальних та енергетичних ресурсів, енергозберігаючих технологій, підвищенню трудової дисципліни за останні п'ятнадцять років збільшилося завантаження виробничих потужностей, а отже, збільшилась заробітна плата та інші соціальні виплати.



З 2019 року підприємство очолює Сергій Олексійович Свістунов, молодий перспективний директор, який продовжує славні традиції своїх попередників. Робить усе для процвітання підприємства.

Прикметно, що за останні роки підприємству вдалося збільшити обсяги реалізації продукції, зокрема, техніки енергозбереження та обліку. Велика робота проводиться працівниками підприємства в напрямку виготовлення техніки енергозбереження для житлово-комунального господарства.

Коллективом «Новатора» освоєно виробу системи заглушення радіоліній «Оберіг». Організовано ремонт техніки для потреб Повітряних Сил міністерства оборони України.

Приділяють також увагу розширенню номенклатури виробів з медичної техніки та модернізації серійних виробів для забезпечення їх рентабельності.

Адміністрація підприємства, профспілковий комітет є прихильником пошанування ветеранів. Адже вони свого часу були молодими, сповненими сил і енергії, виношували далекосяжні плани, плекали у серцях райдушні мрії. Тут у заводському колективі ріднилися, створювали сім'ї. Їхня доля склалася по-різному. Але трудова біографія цих шанованих людей починається з прохідної підприємства, у цехах та його дільницях промайнула їх трудова юність.

Молодь, нове покоління повинні знати трудову минувшину підприємства, на якому вони трудяться, ветеранів, які творили перші рядки заводської історії. Зокрема серед них Едуард Степанович Малюков – шліфувальник та Маргарита Борисівна Панасюк – випробувач, трудяться на підприємстві досі з 1967 року. Завоювали повагу і авторитет серед колег по роботі. Звичайно, рамки газетної статті не дозволять розповісти про всіх трудівників, котрі пов'язали долю з підприємством і упродовж десятиліть своєю сумлінною працею примножують його славу.

Ровесником підприємства є профспілковий комітет. А першим головою заводської профспілки був ветеран підприємства, Микола Іванович Шандабура, який і досі живе інтересами «Новатора». Уже понад 20 років поспіль очолює профспілку Олександр Рижанський.

Завдяки монолітній роботі профспілкових рядів, єдності наших думок і помислів ми вистояли у найскрутніші часи й з оптимізмом дивимось у день завтрашній, – говорить Олександр Тимофійович. В своїй повсякденній роботі Олександр Тимофійович спирається на голів цехових профспілкових організацій, які є його надійними помічниками. Зокрема, Валентина Євгенівна Ковальчук, Любов Володимирівна Бобрик, Марина Василівна Войцехівська, Ірина Євгенівна Козлова та інших, які десятки років очолюють профспілкові об'єднання і користуються авторитетом серед спілчан.

Взаємини між адміністрацією і профкомом регулюються колективним договором і відповідають усім критеріям порядності, взаємної відповідальності за долю колективу і кожного працівника зокрема. Тут завжди разом тягнуть господарського плуга адміністрація і профком. В інтересах людей задля їх благополуччя.

Адміністрація та профспілковий комітет роблять все можливе для забезпечення охорони праці і здоров'я працівників та запобігання виникненню та поширенню на території заводу хвороби COVID-19. Для цього запроваджено комплекс заходів та дій які значною мірою зменшують ризик захворювання, основні з них це:

- забезпечено кожного працівника медичними масками;
- придбано та взято в експлуатацію камеру температурного скринінгу та 2 безконтактних термометра, для щоденного вимірювання температури працівників підприємства;

- встановлено та введено в експлуатацію 20 диспенсорів для антисептичної обробки рук;

- придбано 4 акумуляторних обприскувача та проводиться щоденна дезінфекція приміщень та місць загального користування підприємства (тричі на день);

- На заводі встановлено 96 приладів “УФІТ-С” для знезараження повітря в приміщеннях;

- надається грошова компенсація до 1000 гривень працівникам підприємства за проведення тестів на COVID-19.

Ми завершили розповідь про ушавлений колектив ДП «Новатор», його ветеранів.

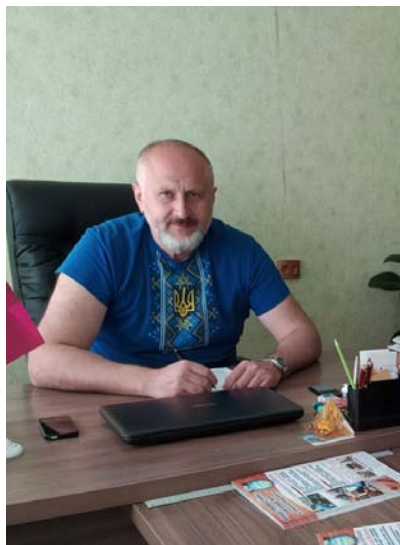
Звичайно неповно і стисло у статті ми повідали про історію підприємства. Просимо вибачення у тих, кого не згадали у ювілейному матеріалі. Проте, у колективі про кожного працівника пам’ятають.

З ювілеєм Вас творці слави і величчі рідного підприємства, ветерани виробництва! нових успіхів Вам на кожен подальший день в ім’я розбудови та процвітання заводу, а відтак – нашої держави загалом!

Марценюк В.В.

м. Хмельницький

«СЕКРЕТИ» ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ



Вище професійне училище №4 м. Хмельницького засноване у 1966 році як навчальний заклад (тоді ПТУ №4) для підготовки робітників-будівельників. У його стінах підготовлено понад 15 тисяч фахівців. Із них – 2 тисячі закінчили училище із відзнакою. Майбутні столяри, верстатники, штукатури, монтажники систем утеплення будівель, лицювальники-плиточники, слюсарі з ремонту колісних транспортних засобів оволодівають тонкощами потрібного людям і державі ремесла, завдяки зусиллям 16 викладачів і 28 майстрів виробничого навчання.

Викладачі, майстри виробничого навчання, вихованці закладу освіти упродовж шести десятиліть тут сповідують принцип: «Ваші бажання та наші можливості – шлях до успішної кар'єри».

А от на мапі області, а особливо міста Хмельницького, наші випускники залишили трудові автографи – говорить директор училища Сергій Володимирович Михайлов, у переважній більшості будівельній організації регіону вони працюють.

Так, географія їхніх трудових звершень – справді широка: відроджені після землетрусу населені пункти Молдови, відновлений від Чорнобильського лиха Славутич. Чимало об'єктів зведено руками випускників училища як в Хмельницькому так і на теренах області. Зокрема, театр ім. Старицького, будинок молоді «Проскурів», школи, лікарні, поліклініки тощо.

Прикметно, що в училищі все заохочує до знань. До послуг майбутніх будівельників – багатий книжковий фонд бібліотеки, затишна читальна зала, навчальний корпус із 24 кабінетів і лабораторій для теоретичного та практичного навчання. В одинадцяти виробничих майстернях учні набувають практичні навички.

Скориставшись гостинністю господаря, оглянув чудову їдальню, актову залу, спортивний і тренувальний зали, де працюють секції волейболу, баскетболу, тенісу ... А при вході до актової зали – розклад занять вокально-інструментального ансамблю, ансамблю духових та народних інструментів, гуртків художньої самодіяльності та декоративно-прикладного мистецтва.

На видному місці – численні кубки, почесні грамоти, дипломи, інші трофеї, які вихованці закладу вибороли на міських, обласних і всеукраїнських спортивних змаганнях. А самодіяльні митці училища неодноразово були дипломантами престижних конкурсів та фестивалів. У серпні 2000 року заклад освіти набув статусу вищого професійного училища. То не лише формальна зміна вивіски на фасаді центрального корпусу, а, насамперед, удосконалення освітнього процесу, що дає можливість готувати висококваліфікованих спеціалістів. Тож вихованці ВПУ №4 поза конкуренцією на ринку праці.

Педагогічний колектив – сплав молодості і досвіду. Зокрема, серед них працюють «Відмінники освіти України», викладачі вищої кваліфікаційної категорії з педагогічним званням «викладач-методист». До речі, деякі майстри виробничого навчання є випускниками училища. Серце і душу віддають вихованцям викладачі: Бобровський О.В., Кот Т.І., Дrajниця О.М., Водяна О.В. та ін., майстри виробничого навчання: Лук'янчук О.А., Симоненко М.Г., Побережний І.В., Жуковська О.М.

В училищі не тільки готують гарних робітників-будівельників, автослюсарів, а ще й патріотів України, які нині захищають суверенітет і неза-

лежність України на Сході. Випускники Ліщук Руслан, Миколайчук Дмитро, Грабарчук Микола за це віддали найдорожче – життя.

Успіхом колектив завдячує директору Сергію Михайлову. Тому поцікавився в його колег: «В чому «секрети» управління і які риси характеру притаманні керівникові?». Вам обов'язково скажуть: працелюбність, виваженість і особиста відповідальність за реалізацію прийнятих рішень, людяність і доброта. Він шанує людей, котрі працюють поруч, не хизується своєю добротою. Сергій Володимирович спонукає підлеглих до пошуку нового, прогресивного. Ось і всі «секрети» педагогічної майстерності колективу нашого закладу освіти.

На базі училища створено навчально-практичний центр «Хенкель – Баутехнік (Україна)». Це єдиний на Хмельниччині центр, який здійснює підготовку та підвищення кваліфікації, стажування працівників закладів професійної освіти, робітників – будівельників, а також незайнятого населення за новими технологіями, із застосуванням новітніх матеріалів ТМ «Ceresit». Невдовзі планується відкриття навчально-практичного будівельного центру з професії «Монтажник гіпсокартонних конструкцій» за підтримки ТДВ «Siniat».

Вся система роботи освітнього закладу спрямована на особистість молодого покоління, спроможного реалізувати професійний потенціал, творчі здібності та забезпечити своє майбутнє в умовах сучасного суспільства.

Ось чому у ВПУ №4 м. Хмельницького завжди конкурс серед тих, хто хоче стати будівельником, автослюсарем.



**ПЕРША В УКРАЇНІ СВЯТИННА ХАТА
РІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІРИ
(До історії виникнення і розвитку громади
Рідної Української Національної віри у м. Старокостянтинів)**

В Україні існує багато релігій та віросповідань. Найвідоміше з них – християнство. Дивно, що державники всіляко підтримують і навіть пропагують чужу релігію, що насторожує, й не безпідставно... І це – в той час, коли у Конституції України чітко зазначено, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. ... Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова». [1, ст. 35].

Постійна пропаганда в усіх ЗМІ тільки однієї релігії: християнства – вводить в оману весь нарід. Адже може скластися враження, що в Україні більше ніяких релігій і віросповідань нема. Врешті, це – неповага до тих людей, які мають інший світогляд. Це – одна з причин, чому таке ставлення влади до релігій, м'яко кажучи, насторожує. Інша причина полягає в тому, що такою прихильністю державників і політиків лише до однієї релігії, зокрема, чужої нам (християнства) вони мимохіть засвідчують свою прихильність, мало того, ще й приналежність до чужої нації, бо не секрет, що більшість у керівництві держави – євреї. А головне – вони всіляко оминають той факт, що в Україні існує й українська національна віра. Навіть чужа релігія застерігає: «Хай не буде в тебе чужого Бога і щоб ти не поклонявся чужому Богові. [2].

Тож аби хоча б частково заповнити цю прогалину, розповім про неї, а заодно – про одну з рідновірських громад, яких в Україні є, на щастя, немало.

Рідна віра (Рідновірство, Рідновір'я) – сучасний світоглядний напрям. Ставить за мету відродження рідної народної віри, тому й назва: «рідновір'я». Всім течіям рідновір'я притаманна ідея відродження давніх вірувань, які рідновіри вважають єдиноавтентичними для українців. [3].

РУНвіра – скорочена назва Рідної Української Національної віри. РУНвіра – найпотужніша течія з «течій, які модернізують традиційне язичцтво». Ґрунтується на джерелах про давній український світогляд і на Велескни-

зі, з деякими змінами; найбільша – піднесення ролі Дажбога до «єдиного бога, до монотеїзму Дажбога». «РУНВіра прагне зберегти рідну культуру, звичаї і обряди українсько-руських земель». [4].

Одна з рідновірських течій: силенкіянство – модернізувало давню віру у єдиного бога. Саме про рідновірів-силенкіян – моя коротка розповідь.

Рідновірські громади – це гуртування людей, які зрозуміли нищівну, згубну роль чужовір'я і навернулися до рідного світогляду. Порівняно з кількістю християнських громад (конфесій, церков), рідновірських існує вкрай мало (і це – в Україні!), що, звісно – неприпустимо. Зокрема, на Хмельниччині їх можна порахувати на пальцях. Мало того, про них ЗМІ чомусь не пишуть, рідне не пропагують. А тим часом рідновіри несуть світло про рідний нам, українцям, світогляд: звичаї, свята, обряди, культуру загалом. Одна з таких громад – у місті Старокостянтинів.

Як же виникла старокостянтинівська громада сповідників Рідної Української Національної віри, а відтак – і Святинна Хата: перша в Україні Святиня РУНвіри?

Надамо слово очільникові Старокостянтинівської громади РУНвіри, рунтатові Віхорові Кошубі:

«Все почалося з оголошення, яке попросив мене написати знайомий. Звернувся до мене як до художника. Зміст приблизно такий: «У Старокостянтиніві буде зустріч із першим висвяченим у РУНВіру рунтатом Богданом Тарасюком та актором монотеатру «Кут» Володимиром Смотрителем». Це був 1999 рік. Без стільникових телефонів, комп'ютерів, принтерів. Малюю оголошення і думаю, що в Україні стільки всіляких сект. І всі вони рвуть українську душу на шматки, ще не вистачає нам РУНвіри. Але мій знайомий (а це був Вітомир Лиско) просить мене обов'язково прийти. Я спершу відмовлявся, проте прийшов. На цій зустрічі був невисокого зросту чоловік, якому було за 70 (Богдан Тарасюк) і значно молодший та вищий Володимир Смотритель. Було не зрозуміло: Смотритель – це прізвище чи посада? Мене відразу привабила товстелезна книга в руках маленького лисого чоловіка і гітара в руках актора В. Смотрителя.

До цього ми, група свідомих людей, які з перших років української незалежності боролися за неї, уже читали в українській пресі невеликі статті з «Мага Віри». Це було дуже захопливо. З великою цікавістю ми передавали ці матеріали з рук у руки. І ось на цій зустрічі Богдан Тарасюк тримає в руках книгу, навіть не книгу, а магніт, який втягує в себе буквально всього тебе. Ось чого не вистачало нашій спраглий українській душі! Після зустрічі пробудилось велике бажання відвідувати такі зібрання. Ми гуртувалися групами і їздили у Хмельницький на Свягоси (Священні години самопізнання). Згодом прийняли посвяту у Рідну віру. І вже на Різдво Світла Дажбожого (грудень 2000 р.) ми зібрались, аби створити свою,

тутешню, громаду РУНвіри. Пройшли відповідну процедуру у державних структурах і уже в лютому 2001 року мали свідоцтво про реєстрацію релігійної громади Рідної Української Національної віри. Сповнені надії, що всі патріоти України підтримають ідею нового, але свого, Рідного, Українського, богорозуміння і приєднаються до нас, однак вийшло не так. Люд переляканими очима сприймав пропозицію хоча б відвідати Священну годину. Рухівська газета «Голос громади», яка виходила у Старокостянтиніві, побоялась друкувати наші дописи. Ми звертались до прогресивних людей. Надіялись на підтримку, проте марно. Інтелігенція, вихована у релігійному рабстві, яким є чужинське християнство, продовжує сповідувати рабські цінності.

Нас, рідновірів, мало, але ми щасливі, що ми пізнали наше, і це наповнює нас особливим світлом і пізнанням величного вчення. З радістю наситивши себе духовними цінностями величного вчення Вчителя, Лева Силенка, ми продовжували зростати духовно. Згодом з допомогою Вищих Сил і прогресивних людей нам вдалось отримати земельну ділянку в історичній частині міста. І з травня 2009 року наша громада має державний акт із правом постійного користування земельною ділянкою. Сьогодні там стоїть перша в Україні Святина Рідної Української Національної віри. Вона маленька, але несе в собі велику просвіту, а це – велике благо. Однак це дратує всілякі патріархати чужої релігії. Вони оголосили війну. Ми витримали вже не одну хвилю нападів, суди і прокуратуру. Та все-таки щось є Вище, що стоїть понад нами.

Ми несемо місію Світла і добра. Наш Бог – Даждьбог. А Дажбог – це Енергія, Сила, Гравітація, Вселенський Розум і Вселенська Свідомість, а також Любов: до рідної Вітчизни, її історії, культури, національних свят, звичаїв та обрядів.

У святкові дні наша Святина заповнена шент. З усієї України до нас з'їжджаються рідновіри та прихильники рідновір'я. Нам є про що поговорити. Ми єднаємось у рідних, народних, обрядах, у молитвах і піснях, наповнюючи український простір любов'ю до рідного Бога і до рідної землі». [5].

Чим займаються церкви, ми всі добре знаємо, позаяк із самого народження, навіть не питаючи нашої згоди на те, нас кинули у вир християнства. А це – молитви чужому богові, збір коштів «на церкву» і для церковних працівників, носіння дарів попові «за хрестини», «за похорони», «за освячення хати» тощо. А як у рідновірстві? Мало хто з нас був на їхньому зібранні, хоча б з інтересу, аби не фантазувати про їхню діяльність. Тож розповісти, хоча б коротко, є потреба. А що, як я вже зазначила, у ЗМІ, зокрема, й у хмельницьких, розповідей про рідновірські громади нема, то послуговуюсь усеомгутнім інтернетом.

27 вересня 11014 року Дажбожого рунвісти зі всієї України з'їхались у Старокостянтинів, аби взяти участь у Освяченні першої в Україні Святині РУНвіри: Святинної хаги.

Щороку, наприкінці вересня, Святиня Матері-України у Старокостянтиніві приймає рідновірів і з інших важливих, знакових для РУНвіри подій. Адже у ці дні – і День «Мага Віри» (Святого Письма РУНвіри), і День народження Духовного Учителя та Рідного Пророка, автора книги «Мага Віра»: Лева Силенка.

Крім вивчення цієї об'ємної, величної книги, у ці дні відбуваються й семінари на різні просвітницькі теми, зокрема: «Давня світова історія очима українця», «Розширення свідомости», «Сім законів правильного життя», «Світобудова», «Ставлення людини до людини», «Ставлення людини до природи». А всі семінари переслідують мету вгармоніювати людину з тваринним світом, рослинним і богом. Одна з заповідей – вдосконалювати розум, душу і тіло. Їх проводить рунмама Видана Єрмеєва, рунтато Віхор Кошуба, рунмама Влада Яткевич із Красилова, Святосил-Сергій Стецько зі Старокостянтинова. Рунтато з м. Новомосковськ Вірослав Кабацюра знайомить усіх зі своїм баченням написів на древніх європейських стелах, у текстах Геродота тощо.

Рідновіри розповсюджують просвітницьку літературу, адже багато з них – самі письменники, журналісти, дослідники, освітяни і просвітяни. Тобто кожного рідновіра можна назвати ще й просвітником. Тут можна придбати різні обереги, футболки з рідною символікою, дивовижні вироби із соломи, зокрема, дідухи рунтата Лелеки Пшеничнюка із Житомирщини.

Молодіжний відділ Головного Столу ОСІДУ РУНВіри проводить літній духовно-оздоровчий молодіжний табір, який розташовується на мальовничому Михайловому острові на річці Случ біля смт Старий Остропіль Старокостянтинівського району Хмельницької області. Діти, батьки яких беруть участь у підготовці до таборування, перебувають на острові безкоштовно.

Дехто з рунвістів робить конкретні справи із забезпечення військових частин найнеобхіднішими речами. Наприклад, рунтато Святослав Щербина (Запоріжжя) із групою помічників постійно купують і відвозять у різні військові частини всілякі потрібні там речі та продукти для наших вояків.

Святинна хага у Старокостянтиніві приймає гостей у різні пори року. Тут, а також серед Природи, відзначають Купальське свято біля річки Шахівка (на День літнього Сонцестояння), свято Калити, Зелені святки, Різдво Сонця (Світла Дажбожого), Водосвяття, Великдень, Весняне рівнодення, Осіннє рівнодення, Клечальну неділю, свято Весни, День рослинного світу, Обхід зеленої ниви, День лицаря Святослава, народини Т. Шевчен-

ка, Лесі Українки, Івана Франка, які у свій час прозріли щодо чужовір'я, День народного гніву, День Матері Лель, Новоріччя (звісно, у березні)...

У Святині скріплюють свій шлюб вінчанням подружні пари, як, наприклад, рунвісти Зоряна і Богдан Джурики зі Львова та рідновіри Олена і Сергій Стецьки зі Старокостянтинова. Тут проводять освячення новонароджених, святкування народин членів громади, а також поховання за рідновірським звичаєм.

На обряди, котрі проводить як рунтато старокостянтинівської громади РУНвіри Віхор Кошуба та рунмама Видана Веремеева, так і рунтата й рунмами з інших країв, з'їжджаються рунвісти із Тернопільщини, Січеславщини, Львівщини, Хмельниччини, Вінниччини, Волині, Житомирщини, Івано-Франківщини, Запоріжжя, Закарпаття... Бувають тут і почесні гості із закордоння: магарунмама Миролюба Ковганич зі США, а також зі США рунмама Світання Овчаренко-Свириденко та рунтата Боголюб Овчаренко-Свириденко, які всякчас підтримують громаду морально й матеріально, особливо – під час побудови Святинної Хати, а також підтримують інші рідновірські громади, наших воїнів-захисників, «Просвіту», видання книг тощо.

Усі рунвісти загалом і старокостянтинівські зокрема – творчі, передові, прогресивні, свідомі, талановиті люди, які постійно виступають на зібраннях зі своїми поетичними та пісенними творами. Крім того, у рідновірських заходах беруть участь і професійні та аматорські колективи. Це, наприклад, старокостянтинівський хор «Подоляни», учасники красилівського самодіяльного колективу «Любисток», інші. [6].

Отже, основні віхи з історії створення громади РУНвіри та Святинної Хати РУНвіри у м. Старокостянтинів Хмельницької області – такі:

1999 рік – зустріч із першим висвяченим у РУНВіру рунтатом Богданом Тарасюком та актором монотеатру «Кут» Володимиром Смотрителем.

Грудень 2000 року, на Різдво Світла Дажбожого, – організаційне зібрання щодо створення старокостянтинівської громади РУНвіри.

Лютий 2001 р. – отримання свідоцтва про реєстрацію релігійної громади Рідної Української Національної віри у м. старо.

Травень 2009 р. – отримання державного акта із правом постійного користування земельною ділянкою. (До речі, єдина громада, яка має земельну ділянку).

2011 рік – початок будівництва Святині РУНвіри у м. Старокостянтинів.

Як слушно зазначив один із перших сповідників РУНвіри Боголюб Свириденко, «забобонність, інертність, боязнь осуду і ментальна лінь – це далеко не повний перелік того, що заважає людині зробити релігійний

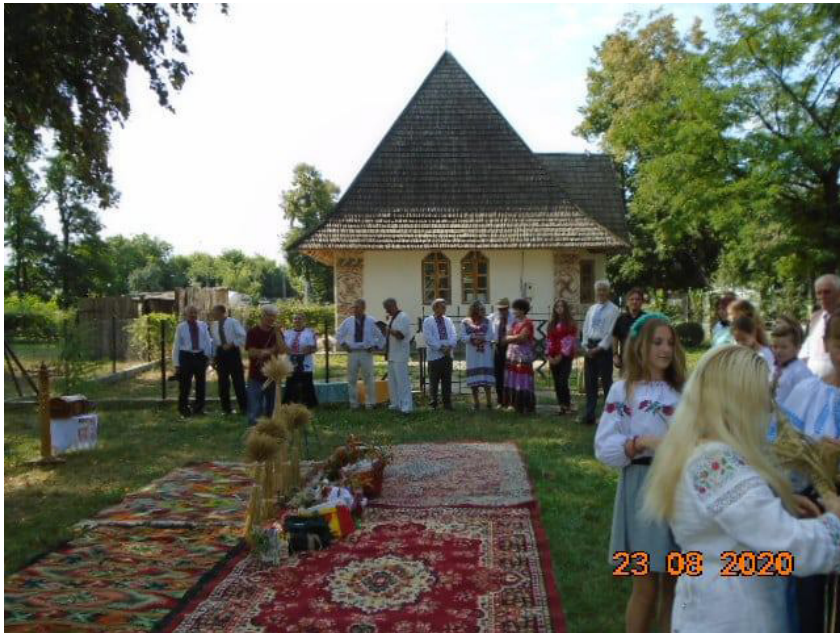
вибір. Кожен зі сповідників РУНвіри – вже сміливець, бо наважився на відповідальний і непростий крок у своєму житті. Ці люди знайшли в собі духовну сміливість і виявили волю відкинути чуже, а пристати до рідного та призабутого. Проповідники РУНвіри – це найсвідоміші і найвідданіші своєму народові українці». [7, с. 211].

Висновую: тільки рідновіри – справжні націоналісти, позаяк сповідують усе національне.

Відомо, що при насадження чужої віри наш нарід протестував і навіть ще кілька віків (до 18-го століття) боровся, не визнаючи чужу віру. Тому такий багатий фольклор про християнство і несприйняття його українцями: «Хто правду шукає, той від церкви тікає!», «Тоді бог дасть, як сам заробиш», «Хоч піду в церкву, та молитись не буду!», «Не кадиллом кади, а за плугом ходи», «Попи дурять раєм, а більшовики – комунізмом», «Піду в попи: дурних багато». [8, с. 59 – 72].

«Мудрі народи тому мудрі, що звеличують віру батьків своїх. У вірі батьківській є совість батьківська, мудрість батьківська, любов батьківська. У жолудеві живе дуб могутній, у вірі батьківській – наша сила могутня», – мудро зауважив автор «Мага Віри», номінант на Нобелівську премію Лев Силенко. [9].

«Кожна народність тримається на вродженому націоналізмі» (Ю. Шевельов). Наш націоналізм – це наша рідна віра: не штучно створена, як християнство, а вроджена, природна. Себто це віра в сили Природи, від якої залежимо усі: і буддист, і християнин, і рідновір, і атеїст. У нас є все своє! І віра – в тому числі. У кожного народу – своя віра, світогляд, Богорозуміння, вірування. Тому заклик Софокла «вернись додому, до Богів своїх!» – це й до українців. Вернімось до Свого – і здійзниться пророцтво Й. Гердера: «Україна стане колись новою Елладою і її впливи поширяться на весь світ»!



Святинна хата. 27 серпня 2020 року, День Урожаю

Джерела та література:

1. Конституція України. Стаття 35
2. Псалтир. (8 1:9 (Ст. Заповіт)).
3. Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
4. Вікіпедія: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%92%D1%96%D1%80%D0%B0
5. Кошуба В. Виступ під час рідновірського зібрання 27 вересня 2020.
6. Сайт ОСІДУ РУНвіри: <http://runvira.com.ua/uk/textpages/category/22/giznosidu>
7. Сердунич Л., Розвиднень (Проза, поезія, додаткові матеріали про український національний світогляд. Видання 3). – Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2020. – 264 с., іл..
8. Сердунич Л., Народитися вдруге (Матеріали про український національний світогляд). – Вінниця: Видавництво «ТВОРИ», 2020. – 80 с., іл..
9. Силенко Л., Мага Віра. (Співвідношення віри, науки, філософії, історії). Велика Британія – США – Канада – Австралія – Західна Німеччина. – 10979 р. Д.. – 1428 с..

ЧАСОПИС БІЛОГІРЩИНИ «ЖИТТЯ І СЛОВО» – ДО КОГОРТИ ДОВГОЖИТЕЛІВ

Не так давно часопису Білогірщини «Життя і слово» виповнилося 90 літ. Його попередник газета «Соціалістичний фронт» Ляховецького району започаткувалася наприкінці 1930 року. То були нелегкі часи. Під ейфорією колективізації точилася боротьба на селі, яку йменували класовою. Тоді робітників називали пролетарями, працівників сільгоспартілей (які прийшли на місце комун і ТОЗів) – колгоспниками, а хазяйновитих селян «куркулями». Їх за трудові здобутки цілими сім'ями висилали до Сибіру. Мізерні ж врожаї рахували пудами, людям на трудодні відважували зерно «кантарами». То були неврожайні та голодні роки.

Героями публікацій часопису у 30-ті десь понад десять років ставали трудівники села, механізатори МТС, вчителі, лікарі, прикордонники, люди, які будували «укріп район Карбишева» на околицях сіл Міжгір'я (Волоське), Сивки, Кашенці, Ставищани, Ліски, Баймаки. У повітрі вже пахло війною, тому із прикордоння «неблагонадійних» сім'ями пересилали до Казахстану й Запорізької області. Немало вербувалися на будівництво ДніпроГЕСу, Магнітки тощо. Десятки наших краян були призвані у кадрову Армію і брали активну участь у бойових діях на Халхін-голі, на озері Хасан, у фінській кампанії, приєднання Західної України, Північної Буковини, Бесарабії. Більшість їх продовжили також мужньо воювати з нацистськими військами, аж до Великої Перемоги над окупантами.

У повоєнні роки газета (вже з назвою – «Радянське життя») своїм словом мобілізувала на відбудову Ляховеччини (з 1946 року – Білогірщини). Змальовувала життя, здобутки й проблеми трударів на полях і фермах, діяльність ковалів і мельників, будівельників та лісівників, працівників споживчої кооперації, хлібопекарень, заготівельних організацій, залізничних станцій, робітників Білогірського ремонтно-механічного і Ямпільського авторемонтного заводів та інших установ і організацій краю. Часопис виховував патріотизм у молоді, їхню любов до Батьківщини, показував, як сотні білогірчан виїжджали на підняття цілинних земель, на шахти Донбасу, на Запоріжсталь, Криворіжсталь та інші великі будови. Районка розповідала, як радянські воїни пильно й мужньо бережуть мир у повітрі, на суші і морі, як ми сміливо брали участь у карибській кризі тощо. Запамятав, ще в 1953 році, що райгазета друкувалася на папері форматом А-3. Спочатку її редактором, повернувшись фронту був мужній

Петро Панчук, а пізніше, аж до 1962 року – Микола Столярик, який родом з Чемеровеччини.

З відновленням Білогірського району у 1965 році газета стала називатися «Радянське село». З того часу я, її читач, а згодом – і дописувач. Відрядно, що район завжди був на піднесені. Очоловували його спочатку відомі особи в області й державі – Олександр Товстановський, Олександр Ястремський, Петро Мартинюк, а згодом Іван Кобринський, Анатолій Павленко, Микола Олігорський, Володимир Кобера, Володимир Галищук та інші. Разом з районом зростав і авторитет газети.

Нині не можна не згадати високопрофесійних та невтомних творців часопису, зокрема, редакторів: Віктора Кайдана, Миколу Мачківського, Олексія Мельника, Анатолія Марценюка, Софію Кардаш і нинішнього – Наталію Герман, а також високої проби творчі доробки Анатолія і Миколи Куречків, Володимира Рубашевського, Миколи Зарицького, Галини Стасюк. Заслужують на увагу красназвччі матеріали нашого земляка Вадима Шептицького про 21-й Ямпільський прикордонний загін, про незламність і мужність наших краян, які у підпіллі та у партизанських загонах в 41-44-х роках воєнного лихоліття давали належну відсіч нацистським посіпакам. Немало творчих зусиль у нинішніх ринкових умовах докладає, щоб газета була привабливою, фінансово виживала журналіст Клим Пуравець. До снаги йому тут й молодший за віком газетяр Андрій Кардаш.

Із задоволенням жителі району вчитувалися у рядки кореспонденцій Павла Каленика, Петра Панчука, Миколи Федунця, Устима Ковальчука, Анатолія Лаврентьєва, Наталі Бабій, Тетяни Скавронської, Вікторії Зарицької, Лідії Туркот, Івана Гнота, Олександра Радішевського, Олексія Карася та інших. Гарно доповнювали своєю працею зміст і форму часопису фотокореспонденти Василь Порицький, Лев Соломонов, Володимир Михайловський, а нині – Ярослав Панасюк.

Завжди активно наснажували шпальти газети кмітливі робісьлькори Рустим Бурдейний, Микола Григоренко, Роман Адамчук, Франц Котвіцький, Тамара Вільчук, Ісак Павлюк, Марія Олійник, Віктор Штурнев, Семен Осьмак з Білогір'я, Ніна Закордонєць з Квітневого, Федір Рудюк з Ямполя, Тимофій Котовський з Мокроволі, Павло Лозінський з В'язівця, Іван Шевчук з Денисівки, Галина Загребельна із Степанівки, Михайло Матвієць з Хорошева, Тамара Коноваленко із Соснівки, Ніна Медун з Окопу, Іван Горобець з Сушовець, Тимофій Смиківський із Жижниківевець, Надія Паламарчук з Гулівець, Антоніна Цірук з Норилова та інші дописувачі. Серед них усіх і я був, колишній відповідальний секретар газети «Захисник Батьківщини» 161 мотострілецької дивізії в Ізяславі у 1977 році. Сьогодні горджуся, що за рекомендаціями моїх багаторічних друзів, ветеранів журналістики Василя Мацейка, Валерія Марценюка, Петра Шкробота,

Йосипа Ядухи, первинної організації Білогірщини, в Києві прийняли мене до лав Національної спілки журналістів України.

У ювілейний для газети рік не можна не згадати добрим словом керівників районної друкарні Миколу Столярика, Григорія Башука, Григорія Нідзельського, Володимира Радішевського. Більше двох останніх десятиків років очолював підприємство друку Василь Ковальчук. Всі вони успішно забезпечували випуск нашого часопису. Колективи редакції і друкарні завжди відчували значну допомогу з боку Хмельницького обласного управління преси, поліграфії і книжкової торгівлі, яке очолювали – наш земляк Сергій Севастьянов, а згодом – Микола Куречко.

З нагоди 90-річчя часопису Надгориння шлемо колективу його редакції, дописувачам і читачам побажання міцного здоров'я, творчого натхнення, бадьорості, гарних ужинок в царині друкованого слова та довголіття, а також належного економічного достатку.

Одночасно теплі вітання та щирі побажання передають білогірчанам Олександр Товстановський, Леонід Закардонець з Києва, Іван Кукурудза з Черкас, Микола Куречко з Чернівеччини, Володимир Рубашевський з Теофіпольщини, Віталій Олуйко, Дмитро Багницький, Валерій Марценюк, Павло Хорошенюк, Олександр Мачківський з Хмельницького.

Тож нехай і надалі «Життя і слово» буде надійним дороговказом у майбуття!

З повагою, від імені президії ради Хмельницької обласної організації ветеранів Ростислав ТРОЯН – відповідальний секретар ради, член Національної спілки журналістів України.

Додаток: Фотохроніка з життя білогірського часопису 1970-х – 80-х років





*Шкробот П.М.
м.Хмельницький*

ЗНАНІ ЛЮДИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ – МАКАР ТА ДІНА ПОЧИНОК

В матеріалах ведеться розповідь про знаних людей Хмельниччини – Починка Макара Івановича та Діну Тимофіївну Починок, які довгий час працювали у нашому краї, показали приклад у виконанні громадського обов'язку.

Ключові слова: земляк, захисник Вітчизни, Герой Соціалістичної Праці, слухач школи суднобудівників в м. Ленінграді, партійна і радянська робота.

*«Праця людини – окраса і слава,
Праця людини – безсмертя їй»
В.Симоненко, поет*

А ПАМ'ЯТЬ ЖИВА



Подільський край багатий на людей, які відзначились у бойових подвигах, трудовій звитязі.

Серед них Макар Іванович Починок, земляк, людина з великої літери, захисник Вітчизни, невтомний громадський і державний керівник.

За самовіддану працю Макар Іванович удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, голова Хмельницького облвиконкому (1974 р.), депутат Верховної Ради УРСР (9-10 скликань), член ЦК КПУ (1966-1982 рр.).

Народився він і виріс недалеко від берегів Збруча, в розкинутому між каменистими горами і долинами селі Вільхівці Чемеровецького району. Батько і вся сім'я – споконвічні хлібороби,

отож думали, що син піде цим шляхом. Однак, в народі говорять, що не людина обирає долю, а доля обирає людину. Це повною мірою стосується Макара Івановича.

П'ятнадцятирічним юнаком поїхав він у далекий Ленінград. Став у Ленінграді слухачем школи, яка готувала кваліфікованих суднобудівників. Опанував науку кораблебудування. Вечорами, без відриву від виробництва вчився в інституті. Хотів стати інженером.

Але чорною хмарою насунула війна на рідну країну, наступили грізні дні 1941 року і Макар Іванович став рядовим морської піхоти. Коли небезпека загрожувала місту на Неві, морська піхота вела героїчні бої на суші. Священна клятва – на смерть битися з ворогом – вела Макара завжди туди, де було важче.

... Прошила фашистська куля наскрізь тіло. Госпіталь. Знову фронт і Починок – уже командир мінометної батареї.

Красний Бор. Пулковські висоти. Скільки таких висот відвойовано, захищено від ворога!

Раптом...

До свідомості прийшов уже в медсанбаті. Тяжке поранення. Лікарі борються за його життя. Дивом вдалося зберегти ногу від ампутації. На фронт не судилося більше потрапити. Демобілізували, як інваліда Великої Вітчизняної війни. На рідне Поділля повернувся із молодю дружиною Діною Тимофіївною, яку зустрів і покохав у блокадному Ленінграді.

Ось так і не вдалося будувати кораблі. Та якщо серце палке, хіба для нього є спокій! Знайшов Макар Починок нове покликання на мирній праці.

Трудову снагу гартував у Кам'янець-Подільському. Тут працював на промислових підприємствах та установах міста, здобув вищу освіту. Це були роки збагачення досвідом роботи, досвідом спілкування з людьми.

В 1952 році по закінченні навчання в Одеській партійній школі Макар Іванович обирається секретарем Славутського райкому партії.

В 1956-му перший секретар Грицівського райкому партії. Коли Макара Івановича обрали першим секретарем, він, ознайомившись зі станом справ у районі, зібрав актив і заявив: «Віднині всі наші спільні дії повинні бути спрямовані на поліпшення життя людей. Без цієї умови нам не бачити успіхів. Жити будемо тільки долею наших годувальників...». І ще застеріг: ніякого кумівства з підлеглими, ніяких подарунків, ніяких пригощань. Згодиться, що тоді такого терміну, як корупція, ніхто не знав.

Біля дверей його кабінету, як засвідчують живі свідки, постійно юрмилися люди. І кожного перший секретар райкому партії обов'язкового вислуховував, допомагав, коли зміг.

А ще у Грицеві Макар Іванович не мав розкішних апартаментів, а оселився з дружиною Діною з маленькими дітками у простій селянській хаті. Він, крім економічних проблем, значні зусилля докладав, щоб змінити лице самого райцентру. Як правило, щоденно прокидався до схід сонця,

обходив новобудови, робив намітки, щоб дати пораду, внести свої пропозиції. І за 3-4 роки над Хоморою замість стареньких хатинок вирости двоповерхові будинки. А біля самісінької греблі, понад водним плесом, піднявся вгору ансамбль. Тепер тут школа.

А як він опікувався будинком культури, медичної лікарні!

В Грицеві один за одним ставали до ладу нові підприємства – міжколгоспбуд, сільгосптехніка, овочевопереробний завод, інші об'єкти. І все це за чотири роки! Працюючи в Грицеві – отримав орден Трудового Червоного Прапора.

Волочиськ – то чергова віха у трудовій біографії М.І.Починка. Із скромного селища Волочиськ перетворився у гарно впорядковане індустріальне місто Подільського краю. Тут його прозвали в народі Макар-будівельник. При його керівництві смт стало містом. З'явилися дві світлі просторих бібліотеки, будинок культури, багатоповерхова школа, лікарня на 100 ліжок, поліклініка, два чудових дитячих садки, музична школа. Місто стає промисловим – збудовано плодоконсервний і маслосирзавод, трикотажну фабрику, хлібозавод. Волочиськ газифікується, прокладається каналізація, водопровід. Значними темпами зростає житлове будівництво.

Добре подбав Макар Іванович і про сільськогосподарське виробництво. Завдячуючи йому в 1963 році колгоспи району виростили найвищий в республіці врожай пшениці, цукрових буряків. А наступного року М.І.Починку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Район набирає ще стрімкіших темпів розвитку. В 1967 році розпочалась робота по переведенню тваринництва на промислову основу. В господарствах «Червона зірка», «Дружба», ім.Кірова, «Україна» будуються промислові комплекси по відгодівлі великої рогатої худоби, свиней, виробництву молока. Це дало можливість значно збільшити виробництво продукції і здешевити її собівартість. Принагідно відзначити, що ці колективи в сучасних умовах успішно господарюють.

Коли Макар Іванович приїхав у Волочиськ і придивився до всього господарським оком, серцю стало боляче. Це колишнє прикордонне містечко за останні роки так мало змінилося.

Діти вчилися в дві зміни, школа мала. В тісній, непристосованій кімнаті три медики приймали хворих: не було де лікувати.

Згодом розгорнулось будівництво. На перших порах потрапило воно на перешкоди: будівельна база слабка, не вистачало матеріалів, з професійними кадрами будівельників туго. Це були нові турботи для Макара Івановича. На допомогу покликали спеціалістів з інших місць, створили їм умови. Почали навчати людей масових професій – мулярів, теслярів, штукатурів. Придбали будівельні матеріали. Перший у Волочиську п'ятиповерховий будинок споруджено, який мав три з половиною тисячі

квадратних метрів житлової площі. А на наступний, 1966 рік прибавилось ще двісті квартир.

Зведена двоповерхова школа, дві світлих просторих бібліотеки (дитяча і доросла), два чудових дитячих садки, збудована лікарня на 100 ліжок, поліклініка. А ще стали до ладу плодоконсервний, маслосирзавод, швейна фабрика. На одній тільки швейній фабриці більше тисячі робітників, а основному жінок, знайшли щастя в праці.

А далі розпочалось будівництво Ленінградського конденсаторного заводу «Кулон», філіалу Запорізького машинобудівного заводу, елеватора на 75 тисяч тонн зерна та інших об'єктів. Район по випуску промислової продукції перевершив рівень виробництва сільськогосподарської продукції. В 1971 році селище міського типу Волочиськ набуло статус міста.

Де б не працював Макар Іванович він поправу носив звання «чудовий господарник».

На початку 1972 року його обирають другим секретарем Хмельницького обласного комітету Компартії України, а згодом головою виконкому Хмельницької обласної ради народних депутатів.

На ниві партійного і державного будівництва на всю силу розкрилися його організаторський талант, безмежна працелюбність, принциповість.

Цей час, коли він працював у Хмельницькому, став часом інтенсивної забудови обласного центру. Місто набуло сучасних рис – побудовано музично-драматичний театр, обласна бібліотека для юнацтва, розбудовується район Виставки, реставровано залізничний вокзал, зводиться Палац творчості дітей та юнацтва, перший багатопверховий житловий кооперативний будинок для працівників культури, зростають темпи промислового виробництва.

Макар Іванович багато зусиль приклав для будівництва Хмельницької атомної електростанції. Сьогодні вона успішно служить людям – дає енергію, силу для подальшого розвитку. На Хмельницькій атомній електростанції (м.Нетішин) працює 2 ядерних реактори ВВЕР-1000 (підключені у 1987 і 2004 роках) загальною потужністю 2000 МВт. В цьому є певний внесок Макара Івановича. Приємно відзначити, що зараз вирішується питання про добудову ядерних реакторів.

За всіма його добрими справами – розум, творча праця, невтомна енергія господаря, патріота нашого краю. Він працював з повною віддачею сил, не шкодуючи себе, свого здоров'я. Як турботливий, чуйний сім'янин виростив сина і дочку, онуків.

4 серпня 1982 року, на 62 році від роду пішов від нас Макар Іванович Починок. Але пам'ять хмельничан про нього жива. Адже він для них жив, працював, творив.

... Налегкі часи переживають хмельничани сьогодні. Адже на їх долю випали економічні, політичні, побутові негаразди. Чимало емоцій наших земляків, як і в цілому людей країни, переповнені несправедливістю, приниженням, безнадією, страхом перед майбутнім. І в цих умовах нам потрібні такі люди, керівники, як Макар Іванович Починок, який чесно і справедливо працював для людей, служив їм до кінця свого життя. Особливо актуальні сьогодні слова, які висловлював він перед земляками: «... **Тільки ми самі, своїм розумом, своїми руками повинні зробити кращим наше життя**».

ДОРОГОЮ ПЕРЕМОГ І З ЛЮБОВ'Ю ДО ЛЮДЕЙ

Такий славний шлях долає мешканка славного міста над Бугом Діна Тимофіївна Починок. Її життєва стежина ось уже сягнула славного шляху упродовж 95 років. Д.Т.Починок народилася у січні 1925 року в місті Боровичі Новоградської області в родині військового. Згодом сім'я переїхала в Колпіно, передмістя Ленінграда. Напередодні війни Діна Тимофіївна закінчила 8 класів середньої школи та курси санінструкторів. На її долю випали всі жахи блокади міста на Неві. В 1944 році за участь в героїчній обороні Ленінграда вона нагороджена медаллю «За оборону Ленінграда». Саме там, в горнилі воєнного лихоліття, Діна Тимофіївна пов'язала своє життя з подоланням Макаром Івановичем Починком. В блокадному Ленінграді він був командиром мінометної батареї, вів бої за Красний Бор, Пулковські висоти. Скільки таких висот було відвойовано, захищено від ворога! Але не вдалось уникнути і біди. Медсанбат, довге лікування. На фронт не судилось більше потрапити. Демобілізувався, як інвалід війни. На Хмельниччині пліч-о-пліч йшли по життю з Діною Тимофіївною, відкрили нові сторінки. Після закінчення Кам'янець-Подільського технікуму підготовки культосвітніх працівників в 1952 році Діна Тимофіївна працювала в бібліотеках міст Кам'янець-Подільського, Славути, Грицева, Волочиська. Саме у Волочиську, завдяки її зусиллям, в 1961 році було збудоване двоповерхове приміщення районної бібліотеки. Знають і шанують Діну Тимофіївну як доброго фахівця і в обласній бібліотеці для дітей ім.Т.Г.Шевченка.

З новою силою відкрився талант, творчі здібності Д.Т.Починок на посаді директора Хмельницької обласної бібліотеки для юнацтва. Тут під її керівництвом закладають приміщення площею понад 1 тис.квдратних метрів, з нуля формувався колектив, який зараз налічує 39 висококваліфікованих фахівців. За короткий час колектив, очолюваний Діною Тимофіївною добився вагомих здобутків, став дипломатом Виставки досягнень народного господарства України за нові цікаві форми роботи з юними читачами. За активної участі Д.Т.Починок в області сформувалась мережа юнацьких структурних підрозділів у всіх центральних районних та міських бібліотеках. Бібліотека тісно співпрацює з громадськими ор-

ганізаціями, в тому числі і з ветеранськими формуваннями в напрямку національно-патріотичного виховання молоді. Обласна ветеранська організація, зокрема, подарувала бібліотеці власне видання «Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана» про наших земляків, що прославили область. Ця книга сприяє поширенню знань про рідний край серед молодих читачів. Започатковані ще в часи керівництва Діни Тимофіївни клубні та діалогові форми роботи з читачами і зараз активно використовуються в практиці роботи бібліотеки. З часу створення бібліотеки минуло понад 40 років. За цей час вона стала сучасним інтелектуальним та культурно-дозвільним центром для молоді краю. Творчий колектив, який очолює Тамара Миколаївна Таньчук, гідно продовжує традиції свого першого директора Д.Т.Починок, яка стверджувала «Коли людині подобається її робота – це вже добре, якщо твоя робота потрібна іншим – це щастя». Активна діяльність Діни Тимофіївни добре znana серед ветеранського загалу міста. Багато років вона очолювала клуб «Бойова подруга». Члени клубу беруть активну участь в заходах, які відбуваються в місті. Значна робота проводилась під час відзначення 75-річчя визволення України від нацистських загарбників.

Заслужений працівник культури України Д.Т.Починок ввійшла до літопису тих, хто дорідним зерном засіває культурну ниву Хмельниччини. Діна Тимофіївна за роки своєї діяльності збагатила культурне надбання нашого краю, підтверджуючи своєю творчою біографією постулат, що бібліотека – перший вісник краси і знання. Її послідовники продовжують і множать гарні справи, торуючи дорогу життя з любов'ю до людей і книги.



Вітання Д.Т.Починок з ювілеєм

Література:

1. Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997). (Матеріали Всеукраїнської наукової історико-конференції) 26 вересня 1997 р., Хмельницький, «Доля», 1997.
2. 90 років з дня народження М.І.Починка (Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини. – Хмельницький, 2020. - с.13.
3. Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана. ФОП Цюпак, м.Хмельницький, 2016.
4. Мені випало щастя працювати з ним. «Зоря» (Волочиська райгазета), 3 серпня 2007 р.
5. А пам'ять живе. Газета «Подільські вісті», 20 серпня 2007 р.
6. Кульпіський В. Дорогі мені видатні земляки. Хмельницький. ФОП Цюпак. - 1919 р.
7. Дорогою перемоги з любов'ю до людей «Сімейна газета», 20 травня 2020 р.

З ЖИТТЯ СПІЛКИ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ В 2020 РОЦІ

Хмельницька міська організація НСКУ станом на 01.12.2020 р. нараховує 74 особи, з них 10 докторів наук (2009 р. – 3, 2017 р. – 10, 2018 р. – 9), 34 кандидати наук (2010 р. – 10, 2012 р. – 14, 2017 р. – 24), 4 старші викладачі вищів, а також 36 освітян, 22 представники культосвітніх установ, 2 священнослужителів, 3 журналісти, 2 представники виконавчих структур, 7 пенсіонерів та ін. Протягом поточного року міський осередок поповнився трьома членами організації, один – подав заяву на вступ, один вибув в зв'язку з смертю.

Водночас, в зв'язку із ювілейними датами, краєзнавці Місінкевич Л.Л., Погорілець О.Г., Телячий Ю.В., Трембіцький А.М., Шевченко В.С., Шоробура І.М., отримали звання «Почесний краєзнавець Хмельниччини», а також були нагороджені Почесними Грамотами міського краєзнавчого осередку і ювілейними медалями. Окрім того краєзнавці – ювіляри Баюк М.І., Войнаренко М.П., Стрельбіцька Н.І., Халайцян В.П. були нагороджені Почесними Грамотами обласної і міської організацій НСКУ та ювілейними медалями. Краєзнавець Дмитро Казанцев, заступник голови ГО «Подільський колекціонер», у 2020 році став лауреатом міської премії імені Михайла Орловського, С.М. Шпаковський був нагороджений Почесною Грамотою і цінним подарунком облдержадміністрації та облради. І.М. Шоробура стала членкинею-кореспонденткою Національної академії педагогічних наук України; О.Г. Погорілець нагороджений орденом Святого рівноапостольного князя Володимира III ступеня.

Науковий і творчий потенціал членів міського краєзнавчого осередку в 2020 році склав 302 наукові статті, 10 монографій і навчальних посібників, 40 навчально-методичних розробок, а також, враховуючи, що протягом поточного року був запроваджений карантин в зв'язку з коронавірусом (Covid – 19), краєзнавці обласного центру змушені були здійснювати свою інформаційно-пропагандистську діяльність в он-лайн режимі. За цей період ними було проведено більше 30 таких наукових форумів (конференції, круглі столи, симпозіуми тощо). Найбільш активно в цьому плані працювали Адамський В.Р., Баюк М.І., Блажевич Ю.І., Баваров-

ська О.О., Войнаренко М.П., Галатир В.В., Галус О.М., Западенко І.В., Захар'єв В.А., Єсюнін С.М., Ільїнський В.М., Маковська В.В., Маркова С.В., Матвєєв А.Ю., Місінкевич Л.Л., Парандій В.О., Погорілець О.Г., Причишин-Клинівський С.М., Семенчук С.О., Синиця Н.М., Чабан К.А., Шоробура І.М., Шпаковський С.М. та інші. Значна частина із цих активних краєзнавців, постійно подавали інформацію в Фейсбукці, Месенджері і Вайбері, особливо Шпаковський С.М., Захар'єв В.А., Стрельбіцька Н.І., Парандій В.О., Шоробура І.М., Ільїнський В.М., Западенко І.В., Погорілець О.М., Чабан К.А., Синиця Н.М., Слободянюк П.Я., Западенко Л.П.

Так, наприклад, 23 вересня 2020 року на базі обласної наукової бібліотеки на платформі ZOOM був проведений науковий онлайн – симпозіум «Поділля в дослідженнях історико-статистичного комітету (до 155-річчя з часу заснування Подільського єпархіального історико-статистичного комітету)». В цьому онлайн-симпозіумі взяли активну участь і виступили з цікавими доповідями члени міського краєзнавчого осередку Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Дацюк О.А., Причишин-Кліновський С.М., Трембіцький А.М., Шпаковський С.М.

Варто також зазначити, що до таких інтернет-заходів залучались студенти та школярі навчальних закладів обласного центру. Так, наприклад, 29 жовтня 2020 року на базі Хмельницької та Харківської гуманітарно-педагогічних академій відбулась он-лайн – конференція студентів-членів краєзнавчих гуртків на тему присвячену історичним пам'ятним місцям Харківщини і Хмельниччини, в якій брали участь викладачі – члени міських краєзнавчих осередків (з Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Блажевич Ю.І., голова правління міської організації НСКУ і Адамський В.Р., секретар обласної організації НСКУ, керівник студентського краєзнавчого гуртка кафедри суспільних дисциплін). Розповіді та інформації студентів Хмельницької ГПА із демонстрацією слайдів-фотографій стосувалися пам'яток Кам'янця-Подільського, Проскурова, Меджибожа (Фурман Максим), Старокостянтинова (Бабій Володимир), села Маліївці Дунаєвського району (Гулевата Ганна), Пилявецької битви (Поліщук Ганна), Вінничини (м. Бар, Національний музей-садиба хірурга М.І. Пирогова «Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму» (колишня ставка Гітлера «Вервольф») (Гриньова Людмила, Щебетюк Олександр), Тернополя, замкових споруд Коропця, Вишнівчика, Скали-Подільської (Совірко Вікторія) та інші.

Важливими віхами в діяльності міських краєзнавців стали випуски чергових (№№ 24-30) науково-краєзнавчих збірників «Хмельницькі краєзнавчі студії», присвячених ювілярам Місінкевичу Л.Л. (70 років) і Трембіцькому А.М. (65 років) – випуск №24), Халайцяну В.П. (50 років)-випуск №25), Телячому Ю.В. (50 років) – випуск №26), Шороборі І.М. (50

років) – випуск №27), Войнаренку М.П. (70 років) – випуск №28), Баюку М.І. (60 років) – випуск №29), Баженову Л.В. (75 років) – випуск №30). За підрахунками в кожному збірнику друкуються наукові статті 25-30 членів міського краєзнавчого осередку, а також біля 10-15% доробків інших авторів. Варто відзначити роботу з упорядкування та редагування «Хмельницьких краєзнавчих студій» Єсюніна С.М.

В 2020 році продовжувалась творча співпраця із засобами масової інформації краю. В програмах місцевих телекомпаній «Поділля-Центр», «Місто», «33-й канал ТВ+», «TV 7+», передачах обласного та міського радіомовлення брали участь майже половина членів міської організації краєзнавців. Так, наприклад, в програмах «Терра Хмельниччина», «Вулицями рідного міста», «Проскурів невідомий», «Путівник краєзнавця», «Поетичний простір», «Полудень», «В полі зору», «Поділля містичне», «Ранній гість», «Клуб вихідного дня», «Тема», «Екскурс в історію» кожного тижня звучали цікаві та змістовні телевізійні та радіовиступи краєзнавців Єсюніна С.М., Шпаковського С.М., Захар'єва В.А., Погорільця О.Г., Западєнка І.В., Олійника Ю.В., Галатиря В.В., Блажевича Ю.І., Адамського В.Р., Стеньгач Н.О., Дацюка О.А., Чабан К.А., Баварської О.О., Синиці Н.М., Шоробури І.М., Войнаренка М.П., Тарчевської В.Б., Церклевич В.С., Ільїнського В.М., Іваневич Л.А. та інших.

На початку 2020 року, а точніше 29 січня 2020 року був підписаний до друку орган Хмельницького церковно-історичного товариства «Праці Хмельницького церковно-історичного товариства» (випуск перший). Майже два роки тривало юридичне оформлення цієї громадської організації, дія якої поширюється на територію Поділля – Хмельниччини і на решті вийшов у світ перший номер цього видання, що, на нашу думку, значно активізує дослідницьку і пошукову роботу в сфері церковно-історичної проблематики, висвітленні діяльності релігійних конфесій регіону, творчо використовуючи малодосліджені архівні матеріали, релігійні періодичні видання, інтернет-ресурси, мемуари тощо. Необхідно зазначити, що авторами наукових статей «Праць...» стали краєзнавці-релігієзнавці краю Баженов Л.В., Прокопчук В.С., Григоренко О.П., Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Єсюнін С.М., Захар'єв В.А., Галатир В.В., Кохановський О.Б., Лозінська Л.Й., Олійник Ю. В., Коржик С.А., Дацюк О.А., Причишин-Клинівський С.М., Шпаковський С.М. До творчої співпраці при підготовці до другого випуску «Праць...» залучені також працівники сектору національностей і релігій управління культури Хмельницької ОДА, керівники деяких релігійних конфесій області, журналісти та краєзнавці Хмельниччини.

Ще однією із важливих віх в діяльності членів міської організації НСКУ, особливо в період карантину, стало написання і друкування книг

історико-краєзнавчої та релігійнознавчої тематики. Наприкінці 2019 року та в 2020 році вийшли з друку книги таких краєзнавців:

— Адамський В.Р. – «Головноуповноважений Уряду Української Народної Республіки (1919-1920): листування»; «Подільський гебернський комісар (березень 1917 – квітень 1919 рр.)»; «Повітові комісари Поділля у революційну добу (березень 1917 – квітень 1918 рр.)»; «Богословський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.)»; «Біженці на Поділлі в роки Першої світової війни: документи та матеріали» (підготовлено до друку);

— Баваровська О.О., Синиця Н.М., Чабан К.А., «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2021 рік»;

— Берека В.Є. – «Струга»;

— Блажевич Ю.І. – «Народні ремесла і промисли, традиції, звичаї та обряди мешканців Поділля – Хмельниччини: історія і сьогодні», «Карально-репресивна політика

нацистського режиму на Хмельниччині (колишній Кам'янець-Подільській області) (1941-1944»;

— Войнаренко М.П. – «Теорія і практика кластеризації економіки», «Хмельницька обласна організація СЕУ», «Modeling the influence of economic factors on the management of business processes of cluster association enterprises»;

— Говорун В.Д. – «Лікарські рослини Хмельниччини»;

— Захар'єв В.А. – «Плоскирів XVIII століття (за слідами у котловані по вул. Кам'янецькій, 11/ 1)», «Альманах «Медобори» (вип. 16);

— Єсюнін С.М. – «Особняк Шпігеля», «Аптека Деревоеда», «Будинок Хаселева» (Серія «Архітектурні пам'ятки міста Хмельницького»);

— Іваневич Л.А.- «Кость Широцький (у працях, статтях, некрологах, гаслах, матеріалах, документах, епістоляріях, світлинах»); Перевидання з коментарями книги «К. Широцький «Білоусівська церква»;

— Кабачинський М.І. – «Два портрети у дзеркалі часу. Спогади, зіткані з любові»;

— Крамар С.І. – «Україна – Русь – VS Московія»;

— Куфльовський В.І. – «Символи української національної ідентичності», «Українські етюди з життя міста Хмельницького», «Підстави та мотиватори поведінки українців. Портрети подолян»;

— Климчук В.В. – «Енциклопедія лісового господарства Хмельниччини» (голова ред. колегії В. Берека); Організація і зміст роботи учнівських лісництв на базі лісгосподарських підприємств і закладів освіти» (електронні варіанти);

— Матвеев А.Ю. – «Поділля в добу непу (1921-1928 рр.)» (збірник матеріалів конференції);

- Напиткін В.М. – «Codex Universum»;
- Панасюк М.В. – «Хмельницька обласна рада» (упорядник М. Панасюк);
- Трембіцький А.М. – «Просвітницька, педагогічна та громадська діяльність родини Сіцинських – Чехівських – Січинських – Шандорів (кінець XIX ст. – 2000-і рр.)»; «Геть від божевільної Москви! Лайтесь українською!»;
- Храпак П.Д. – «Подільське село Хребтіїв»;
- Церклевич В.С. – навчальний посібник «Історія держави і права України»;
- Шевченко В.С. – «Буйно-рясно квітнуть фіалки і чебреці»;
- Шкробот П.М. – «Кремінне».

Окремо слід відзначити видання книги «Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область. м. Хмельницький», презентація якої відбулась з нагоди відзначення Всеукраїнського день працівників Культури та аматорів народного мистецтва в стінах Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва. Книга є першою із серії наукових видань, які готувалися редакційно-видавничою групою по підготовці до видання тому Зводу пам'яток історії та культури України по Хмельницькій області. Упорядником виступив С.М. Шпаковський, автором більшості статей – С.М. Єсюнін. Книга має обсяг 280 сторінок, містить ілюстрації та карти, розрахована на науковців, працівників музеїв, істориків, вчителів, студентів гуманітарного профілю, краєзнавців, пам'яткоохоронців, усіх тих, хто цікавиться минулим та сьогоденням м. Хмельницького та Хмельницької області.

Єсюнін С.М. надав матеріали до видання книги «Хмельницька обласна рада сьомого скликання (2015-2020 роки)», яка вийшла друком у вересні 2020 р.

Протягом поточного року, окрім 7-ми випусків «Хмельницькі краєзнавчі студії», були надруковані такі наукові збірники та довідники:

- Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: «Духовні витонки Поділля: письменники краю»; «Педагогічний дискурс», «Філологічний дискурс», «Актуальні проблеми мистецької педагогіки».

- Хмельницький інститут МАУП: «Історія, культура та освіта: християнський вимір», «День соборності України і історико-політологічні дискусії», «Туризм ХХІ століття: проблеми та перспективи», «Інноваційні технології ХХІ століття», «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні», «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ – ХХІ століть»;

- Державний архів Хмельницької області: «Сторіччя поступу (100-річчю утворення архівної секції на Поділлі присвячується)»: інформаційно-довідкове видання; «Подільська старовина» («1(5) 2020); «Епістолярія Другої світової війни», «Подільська старовина (№2 (6) 2020)»;

- Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»: «Межибіж полікультурний (путівник), «Вісник «Межибізький замок», «Межибізька фортеця». Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація (2018-2020 рр.). Збірник статей», «Пилявецька битва» «Науковий вісник «Межибіж» №1-2 2020 р. Матеріали 5-8 археологічних читань (2016-2020 рр.)» (електр. видання).

- Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека: «Бібліотеки Хмельниччини: публікації 2019: анот. кат. видань», «Офіційні неопубліковані документи Хмельницької ОДА та обласної ради за 2019 рік: бібліогр. покажчик (електр. варіант)», «Букурівська премія: міні-довідник», «Аналіз діяльності публічних бібліотек Хмельницької області за 2019 рік», «Інформаційна безпека громадян: реком. бібліогр. покажчик. Вип. 2 (електр. вид.)», «Науково-дослідна робота в бібліотеках Хмельниччини: 2018-2019 рр. Вип. 14-15», «Національна безпека України: бібліогр. покажчик. Вип.3».

Протягом поточного року в Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці в січні презентували «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2021 рік», до якого увійшли матеріали про визначні події історії, суспільно-політичного, спортивного, громадського та культурного життя Хмельниччини, ювілеї уродженців краю та видатних діячів, життя та діяльність яких пов'язані з нашим регіоном. В заході взяли участь науковці, краєзнавці, представники освіти, культури та спорту області та міста. Також відбулась презентація бібліографічного довідника «Члени Національної спілки письменників України: Хмельницька область». На захід завітали представники Хмельницької обласної ради, Хмельницької обласної організації Національної спілки письменників України, журналісти, музейники, бібліотекарі публічних, наукових та навчальних закладів. Електронна версія доступна на веб-сайті бібліотеки у розділі «Наші видання».

До 90-річчя Анатолія Сваричевського презентували книжкову виставку «Анатолій Сваричевський – краєзнавець, літературознавець Поділля». На виставці була представлена література про життя та діяльність Анатолія Сваричевського, творчий шлях педагога, літературознавця, краєзнавця Поділля, публіциста, лауреата обласних премій: імені Тараса Шевченка, імені Мелетія Смотрицького, імені Якова Гальчевського.

До Дня вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні організували та провели вечір пам'яті

«Вони тримають небеса». Під час заходу спогадами поділилися учасники Революції Гідності Леся Стебло, Олександр Климчук та Михайло Цимбалюк, а також відбувся показ документального фільму «Майдан – 20.02.2014 – Як це було...». Презентували книжково-документальну виставку «Герої не вмирають».

До Міжнародного дня рідної мови взяли участь в презентації художньо-документального роману Василя Горбатюка «Вигнані з Раю». Роман присвячений пам'яті репресованих земляків с. Гнатівці, що на Хмельниччині. В презентації взяли участь письменники, бібліотекарі шкіл міста Хмельницького, учні обласного ліцею.

Взяли участь в презентації книги «Україна-Русь vs. Московія: настільна книга» в якій зібрано ряд історичних документів та авторських матеріалів, які призначені всебічному аналізу уроків історії у стосунках між Україною і Московією (Росія), як двох різних світів (європейського і азійського). Автором книги є суддя, голова Господарського суду Хмельницької області, краєзнавець, кандидат юридичних наук Сергій Крамар.

Організували і провели презентацію книг подільського письменника Михайла Цимбалюка збірки поезій «Ближні обрії» та науково-популярного видання «Весла на воду».

Готували розгорнуту книжкову виставку до Пленуму обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Здійснювали відбір літератури, які експонувалися в інших відділах до Дня Соборності, до Дня пам'яті жертв Голокосту, до Дня вшанування воїнів-інтернаціоналістів, до Дня рідної мови, до Шевченківських днів.

В липні на майданчику біля бібліотеки за участі першого заступника голови Хмельницького обласного відділення Національного олімпійського комітету України Віктора Флентіна відбувся краєзнавчий урок «Естафета Олімпійського вогню», присвячений 40-річчю факельної естафети Олімпійського вогню на Хмельниччині. Відвідувачі познайомились з історією створення естафети Олімпійського вогню, переглянули тематичну виставку «Ігри, що підкорили світ».

3 нагоди 85-річчя з дня народження поета, члена Національної спілки письменників України Петра Савчука, в режимі відео конференції на платформі ZOOM відбулася онлайн-зустріч з поціновувачами його творчості. Участь у відео конференції взяв син П. Савчука Михайло, який розповів про особливості творчості свого батька.

До 80-річного ювілею від народження журналіста, письменника, краєзнавця Володимира Станіславовича Шевченка відбулася краєзнавча конференція. На зібранні виступили журналісти, краєзнавці, письменники, які отримали від ювіляра його нову книгу «Буйно-рясно квітнуть фіалки

і чебрець». Фахівцями бібліотеки була презентована книжкова виставка «Віхи життя і творчості Володимира Шевченка».

Провели науковий онлайн-симпозіум за темою «Поділля в дослідженнях історико-статистичного комітету», приурочений 155-річчю з часу заснування Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Захід відбувся на платформі ZOOM в рамках XII Обласного форуму бібліотекарів Хмельниччини. У роботі наукового онлайн-симпозіуму взяли участь науковці, краєзнавці та дослідники Хмельниччини, студентська молодь Хмельницького інституту МАУП.

На засіданні Президії обласної організації Національної спілки краєзнавців України підготували і презентували книжкову виставку «На службі національної культури та історичної пам'яті», де були представлені краєзнавчі видання 2019-2020 років.

Презентація літературно-публіцистичного видання українського письменника, поета, прозаїка, літературознавця, члена Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України Миколи Антоновича Мачківського «Древо триєдине». Презентували видання: Василь Горбатюк, письменник, директор Хмельницького обласного літературного музею, редактор і автор передмови; Петро Маліш, публіцист, голова Хмельницької обласної організації НСП України, рецензент книги; Людмила Данилюк, заступник директора Хмельницького обласного літературного музею.

Презентація путівника та пересувної виставки «Меджибіж полікультурний», де йдеться про спадщину трьох культур – українську, польську та єврейську у містечку Меджибіж. Презентували краєзнавці Погорілець О.Г. та Западенко І.В.

До Дня вигнання нацистських окупантів з України проведено історичний урок «Роки війни – століття пам'яті» на платформі ZOOM. У заході взяли участь краєзнавець, кандидат історичних наук, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України Юрій Блажевич; краєзнавець, кандидат історичних наук Віктор Адамський; учасниками були письменники, користувачі бібліотеки та користувачі Ярмолинецької ЦРБ.

Під час карантину:

1. Виставляли інформацію на фейсбук про ювілеї уродженців краю та видатних діячів, життя та діяльність яких пов'язані з нашим краєм. Наприклад, виставили повнотекстові довідки до 270-річчя з дня народження Бенедикта Колиско «Керівник польського повстання на Поділлі (1830-1831 роки)», до 150-річчя з дня народження Олександра Лотоцького «Громадсько-політична та державницька діяльність О. Лотоцького доби Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.»;

до 40-річчя створення обласної організації Національної спілки письменників України «Любов рухає пером письменника» та інші.

2. Хмельницька обласна бібліотека для юнацтва в період карантинних обмежень роботи з читачами, зокрема й краєзнавчу, провела в режимі он-лайн.

Серед заходів, що організувала бібліотека он-лайн зокрема були:

- проєкт відділу мистецтва до Великодня «З любов'ю до України» - віртуальна виставка писанок народного художнього колективу «Писанка» Дунаєвського будинку творчості школяра (кер. Валентина Войтова). Віртуальна виставка демонструвалась в мережі Фейсбук та Ютуб – каналі бібліотеки. Паралельно з виставкою в режимі он-лайн проводились майстер-класи з писанкарства;

- відділом краєзнавства підготовлено та розміщено на бібліотечній сторінці в Фейсбук матеріали до 76-ї річниці визволення м. Хмельницького від нацистських загарбників;

- в червні організовано:

відео-майстер до свята Трійці по виготовленню ляльки-мотанки «Леля»;

відео-презентацію «Проскурів в роки воєнного лихоліття. Історія в світлинах»;

- до свята Івана Купала в липні організовано майстер-клас з виготовлення ляльки-мотанки «Купава», в серпні в режимі он-лайн відділ мистецтва провів майстер-клас до Маковія «Сухоцвіти продовжують літо» (з виготовлення букета для освячення).

- Бібліотекою видано бібліографічний покажчик про письменника та журналіста Петра Маліша «У слові важать совість і любов».

Матеріали розміщено за посиланнями:

Сайт бібліотеки: www.oub.com.ua

Сторінки в соціальній мережі Facebook: Офіційна сторінка ОБЮ – <https://cutt.ly/P2w6z>

Дистанційна форма навчання студентів внесла корективи в краєзнавчу діяльність наукової бібліотеки Хмельницького національного університету. Більше уваги було приділено розвитку віртуальних краєзнавчих ресурсів, виданню бібліографічних покажчиків, популяризації краєзнавчої інформації на сайті бібліотеки та університету та в соціальних мережах.

1. До дня міста:

- відбулася година цікавих повідомлень «Плоскирів... Проскурів... Хмельницький»,

- в читальній залі та на абонементі розгорнуто книжково-ілюстровані виставки:

«Хмельниччина – рідний дивокрай», «З творчого доробку літераторів Поділля».

2. До Дня Університету:

- для студентів відбулася презентація виставки «Історія Хмельницького національного університету, історія країни в періодичних виданнях»;

- розгорнуто книжкову виставку «Хмельницький національний університет – шлях до визнання»;

3. До ювілею науковців університету професорів В.М. Нижника та М.П. Войнаренка:

- розроблено віртуальні виставки;

- видано бібліографічні покажчики;

4. Створено перший випуск «Календаря знаменних і пам'ятних дат Хмельницького національного університету на 2021 рік»;

5. Готується до кінця року віртуальна виставка «Видання викладачів ХНУ 2020 р.».

6. Поповнювалися новими надходженнями краєзнавчого порталу книгозбірні:

- зведений каталог бібліотек Хмельницької області;

- доктори наук, професори Хмельницького національного університету;

- науковці Хмельниччини;

- Хмельницький національний університет у дзеркалі періодичних видань;

- «Краєзнавчі каталоги»;

- «Наукова періодика Хмельниччини».

Співробітниками відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва С.М. Шпаковським, В.А. Захар'євим, С.П. Маярчаком у 2020 році проведено збір текстової наукової інформації та підготовлено пам'яткоохоронну документацію з розроблення проектів (технічна документація) меж територій, зон охорони та режимів їх використання 15 пам'яток археології місцевого значення Хмельницької області. На ці пам'ятки здійснено виїзди, спільно з землевпорядною організацією ГЕОЛАБС встановлено їх межі територій, зони охорони та режим використання.

Крім того, проведено виїзди та натуральні обстеження:

Щойно виявленого об'єкту археології – поселення трипільської культури в с. Великий Жванчик Дунаєвського району;

Пам'яток та щойно виявлених об'єктів археології та архітектури в м. Красилів;

Об'єктів культурної спадщини в м. Кам'янець-Подільський;

Об'єктів археології поблизу м. Дунаївці;

Земельні ділянки з цільовим призначенням для видобутку піску за межами с. Жабинці Чемеровецького району, виявлено багат шарове поселення;

Пам'яток архітектури та руйнування пам'ятки архітектури національного значення – Палацу князів Сангушків в м. Ізяслав, у м. Полонне;

Матеріального комплексу – пам'ятки історії місцевого значення в с. Веснянка Старокостянтинівського району;

Археологічних об'єктів (курганів) в околицях с. Стуфчинці Хмельницького району.

Підтвердження наявності археологічного культурного шару в с. Гуменці Кам'янець-Подільського району.

Обстеження стану об'єктів архітектури у м. Хмельницький.

Шпаковським С.М. взято участь у засіданні Деражнянського районного суду як третя особа, по справі про знесення самочинно збудованого нерухомого майна біля єврейського некрополю в смт Меджибіж.

Здійснено археологічний нагляд за проведення рятівних археологічних розкопок багат шарового поселення Чанків-1 (біля м. Дунаївці) Дунаєвському районі (С. Шпаковський, В. Захар'єв).

Відповідно до укладеної угоди здійснено археологічний нагляд за проведенням будівельних робіт за адресою м. Хмельницький, вул. Соборна, 11. (В. Захар'єв). За результатами підготовлено науковий звіт.

В.А. Захар'євим, С.М. Шпаковським у 2020 році надруковано більше 10-ти наукових історико-краєзнавчих статей у тематичних збірках та матеріалах конференцій, підготовлено в електронному форматі до друку довідник «Краєзнавці Поділля».

В.В. Дзьоником, С.М. Шпаковським проведено збір наукової архівної інформації по похованнях періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. на території Городоцького, Волочиського, Ізяславського районів з метою підготовки до видання каталог-довідника. Каталоги-довідники періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. на території Волочиського, Ізяславського районів перебувають в друці.

В період адаптивного карантину (червень-листопад 2020 р.) члени міського краєзнавчого осередку Стрельбицька Н.І. та Казанцев Д.Ю. здійснювали виїзди-екскурсії студентів, школярів та дорослих по визначних місцях нашого краю – Кам'янець-Подільський, Меджибіж, Старокостянтинів, Саганів, Бакоту, Маліївці, Сутківці, Самчики, Антоніни, Заслучне, Чорний Острів, Головчинці, низку монастирів регіону тощо. Інформацію про поїздки Стрельбицька Н.І. та Казанцев Д.Ю. регулярно подавали на інтернет-ресурсі «Фейсбук». Необхідно зазначити, що такі виїзди здій-

снювалися згідно із вимогами адаптивного карантину: маски, дистанція, антисептики.

Протягом року члени міського краєзнавчого осередку Павлович Я.М. та Єсюнін С.М. провели повну реекспозицію музею історії Хмельницького політехнічного коледжу, створивши надзвичайно цікаву та насичену експозицію.

Низка краєзнавців обласного центру взяли участь в он-лайн конференції «XVI Подільська всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 25-річчю утворення та діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка», яка відбулась 27 листопада 2020 року.

В складних умовах пандемії коронавірусу працювали краєзнавці – викладачі вишів обласного центру. Більшості з них прийшлося оволодівати новими інтернет-технологіями «Зум», «Класрум», «Мудул» тощо, інтенсивно працювати із студентами, особливо із першокурсниками, а також із старшокурсниками і заочниками.

Як бачимо члени міського краєзнавчого осередку, незважаючи на постійну фінансову скруту та пандемію коронавірусу (Covid-19), постійно нарощували свій науковий потенціал, активно працювали над історико-краєзнавчою тематикою, а також над іншими складовими частинами минулого, сьогодення та майбутнього нашого краю в контексті історії, культури та духовної спадщини України.

СУМУЄМО, ПАМ'ЯТАЄМО...

Пам'яті Войнаренка Михайла Петровича



Правління Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України з глибоким сумом сповіщає про несподівану і передчасну смерть першого проректора Хмельницького національного університету, доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, дійсного члена Академії економічних наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, поета-пісняря, члена Національної спілки краєзнавців України Михайла Петровича Войнаренка.

Для рідних, друзів, товаришів, колег, науковців, освітян, краєзнавців, митців, тисяч і тисяч вузівських вихованців 27 жовтня 2020 року стало

чорним днем, коли перестало битись велике серце Людини добра, митця слова, талановитого науковця, громадського діяча, чудового сім'янина, щирого друга і товариша. Михайло Войнаренко навечно вписав своє ім'я в історію України і Поділля-Хмельниччини.

Його життєве загартування почалось із босоногого дитинства в простій селянській сім'ї Петра і Ганни Войнаренків з села Струга Новоушицького району Хмельницької області, а продовжилось в якості робітника Кам'янець-Подільського цементного заводу, студента індустріального технікуму цього ж міста над Смотричом, строковика в одній із частин військово-повітряних сил на Чернігівщині, студента Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування. Варто зазначити, що Михайло Петрович два роки навчався в цьому інституті на вечірньому відділенні, працюючи в день працівником складу, художником-оформлювачем міського комбінату побутового обслуговування, став лідером молодіжної організації цього підприємства. Однак, бажання отримати глибші знання стало основною причиною того, що він переводиться на денну форму навчання. Його організаторські здібності сповна використало керівництво інженерно-економічного факультету і вузу спочатку на посаді

голови студентської ради гуртожитку, а потім – секретаря комітету комсомолу факультету, а на п'ятому курсі – секретаря комітету комсомолу інституту, члена бюро міському комсомолу, члена обкому комсомолу. Водночас Войнарченко неодноразово ставав дипломантом республіканських конкурсів студентських науково-дослідних робіт, командиром студентських будівельних загонів тощо. Про його успіхи в навчанні, сумлінну працю на громадській роботі свідчать десятки Почесних Грамот різного гатунку від всесоюзних і республіканських до обласних і міських організацій.

Починаючи з січня 1977 року Михайло Петрович віддав перевагу педагогічній роботі, а у 1980 році повністю перейшов на викладацьку роботу на кафедру економіки і організації побутового обслуговування і при повній підтримці керівництва вузу він за 15 років як педагог і науковець пройшов шлях від асистента до професора, успішно захистив у грудні 1983 року кандидатську дисертацію на тему «Удосконалення організаційної структури господарських підрозділів служби побуту (на прикладі промислових видів побутових послуг Української РСР)», а в 1993 році – докторську дисертацію на тему «Організаційно-економічні основи розвитку сфери побутового обслуговування населення в Україні». За роки наукового зростання він активно спілкувався та співпрацював з видатними вченими-економістами нашої країни і за кордону, його життя стало багатовекторним, він поєднував громадські обов'язки з педагогічною діяльністю, наукові пошуки з поетичною творчістю, роботу одним з провідних керівників університету з роботою координатора міжнародних проєктів.

Аналізуючи публікації Михайла Войнарченка тих часів, коли Україна виборювала свою незалежність, бачимо, що його наукові дослідження ще в 90-ті роки минулого століття допомагали визначати основні порівняльні аспекти розвитку нашої держави у різні періоди трансформації суспільства. Насамперед це стосується концепції кластерів, тобто створення добровільних неформальних об'єднань підприємницьких структур в окремій галузі за ознакою географічної близькості і співпраці з владою та інституціями задля підвищення конкурентоздатності своєї продукції та економічного зростання регіону. Необхідно зазначити, що ідея кластерів, з якою у 1997 році приїхав у м. Хмельницький волонтер Корпусу Миру США американський економіст Вольфганг Прайс, зацікавила Михайла Войнарченка, а також ще одного українського економіста Станіслава Соколенка та деяких інших науковців і підприємців, які спільно почали вивчати, аналізувати і впроваджувати на практиці ідеї кластеризації економіки України, як на регіональному, так і загальнодержавному рівнях. На Хмельниччині на початку XXI ст. запрацювала кластерна асоціація «Поділля Перший», її віце-президентом з науки став Михайло Петрович Войнарченко, а з 2016 року – її президентом. За цей час було виграно декілька грантів на впровадження кластерних моделей на Поділлі-Хмельниччині, проведено сім Економічних форумів Подільського регіону, десятки семі-

нарів, на яких були присутні представники Кабміну України, заступник голови представництва Світового банку в Україні, представники посольств та бізнес-структур США, Німеччини, Австрії, Польщі, Росії та ін.

За період 2000-2019 років майже третина наукових публікацій професора М.П. Войнарєнка, а їх всього було опубліковано більше 500 (зокрема 60 наукових монографій та розділів у колективних працях, 14 підручників і навчальних посібників, 15 статей в журналах, включених до міжнародних наукометричних баз, понад 200 статей у фахових виданнях тощо), були присвячені проблемам теорії і практики кластерної економіки України і регіональних економік різних країн. У 2015 році, після чотирьох спроб, він нарешті виграв вибори до НАН України за спеціальністю «Інституційна економіка» і став першим в Хмельницькій області членом-кореспондентом Національної академії наук України. Це науковий був подвиг вченого з провінції, адже щоб перемогти в конкурентній боротьбі столичних представників вітчизняної науки потрібно було мати неабиякі наукові результати та досягнення.

За роки активної педагогічної та наукової діяльності під керівництвом М. П. Войнарєнка підготовлені і захищені 40 кандидатських і 7 докторських дисертацій, створена в університеті наукова школа з 9 наукових проблем, а також успішно виконані 40 держбюджетних господарських наукових тем. Він виступав з доповідями на міжнародних конференціях в Австрії, Чехії, Марокко, Греції та Німеччині, двічі звітував про цільове використання коштів і якісне виконання завдань проектів у Штаб-квартирі НАТО в Брюсселі (Бельгія) за участі послів 26 країн-членів Північноатлантичного альянсу. А до цього, у 1997 році, він став координатором, директором центру з реалізації на Хмельниччині одного з грантових проектів Програми TACIS щодо перепідготовки та працевлаштування офіцерів запасу та членів їх сімей (1998-2002 рр.). Цей, найбільш тривалий в історії України соціально-гуманітарний проект з перепідготовки та соціальної адаптації колишніх військових, що фінансується країнами НАТО, продовжується і сьогодні, а Хмельницький національний університет отримує грантових коштів на його реалізацію близько 1,5 млн. грн. щорічно.

І ще один цікавий приклад з його грантової біографії. За його ініціативи були підготовлені декілька запитів на міжнародні і вітчизняні гранти, на той час здавалося б з фантастичною ідеєю побудови сонячних електростанцій на дахах корпусів Хмельницького національного університету. Проекти надсилалися його колегами-однодумцями до Швеції, захищалися на конференціях в Римі, на комісіях Хмельницької обласної ради, були підтримані мерією міста. Проте, більшість з них не вдалося реалізувати, але в кінцевому підсумку ідея була позитивно зустрінута в департаменті інновацій МОН України, і завдячуючи прогресивному мисленню і реальній підтримці з боку тодішнього міністра Лілії Гриневич та народного депутата Сергія Мельника було виділено фінансування і вперше на дахах

корпусів українського вишу з'явилися 8 сонячних електростанцій, які сьогодні є прикладом ефективного використання «зеленої» енергетики для підтримки економічної стабільності функціонування закладів освіти за умов обмеженості і постійного подорожчання природних ресурсів.

Варто також зазначити, що М.П. Войнаренко з 1996 року став членом, а з 2002 року головою спеціалізованих наукових рад К 70.052.01 та Д 70.052.01 з захисту кандидатських і докторських дисертацій з економічних наук при Хмельницькому національному університеті, а з 2006 по 2013 роки був одночасно членом аналогічної спецради із захисту докторських дисертацій при Національному університеті харчових технологій (м. Київ). М.П. Войнаренко був членом Координаційної ради Західного наукового центру НАН України і МОН України, членом експертної комісії секції соціальних і економічних наук Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, членом експертної комісії Наукової ради Міністерства освіти і науки України з оцінки держбюджетних науково-дослідних робіт секції «Економіка», членом експертної комісії секції «Економіка» Акредитаційної комісії МОН України, головою секції з соціальних та гуманітарних наук експертної комісії Національного фонду досліджень України. Він робив багато для отримання університетом міжнародних грантів, науково-дослідних держбюджетних і госпдоговірних тем, а особливо участі викладачів і студентів у міжнародних конкурсах, олімпіадах, підготовці їх статей для публікацій в міжнародних і вітчизняних фахових журналах та збірках наукових праць. Він також був обраний членом різних громадських академій в Україні і за кордоном.

Водночас Михайло Петрович знаходив час і можливості реалізуватись як митець слова, поет-пісняр. Його твори увійшли до скарбниці української писенної класики, їх виконували кращі співці України та краю. Збірки віршів М.П. Войнаренка й нині не залежуються на полицях бібліотек.

Українська держава високо оцінила титанічну працю М. П. Войнаренка. Він нагороджений кількома Почесними грамотами Міністерства освіти України, нагрудним знаком «Відмінник освіти України». У 2002 році йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом України «За заслуги» III ступеня (2011), Почесними грамотами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України (2005) та багатьма іншими нагородами.

Й нині важко змиритися з думкою, що такий подільський талант в розквіті своїх творчих наукових сил навічно пішов у засвіти після важкої коронавірусної хвороби. Глибоко сумуємо і щиро співчуваємо сім'ї, родині та всім тим, хто його знав, дружив і товаришував. Вічна пам'ять і Царство Небесне незабутньому Михайлу Петровичу Войнаренку.

Баженов Л.В., Адамський В.Р., Айвазян О.Б., Блажевич Ю.І., Берека В.С., Григоренко О.П., Єсюнін С.М., Львівський В.М., Погорілець О.Г., Слободянюк П.Я., Синиця Н.М., Скиба М.С., Чабан К.А., Лук'янова В.В., Філінюк А.Г.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Айвазян Олена Борисівна, кандидат історичних наук, директор наукової бібліотеки Хмельницького національного університету, член НСКУ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук, завідувач Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік Академії наук вищої освіти України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член президії НСКУ, Почесний краєзнавець України

Захар'єв Володимир Анатолійович, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницького обласного науково-методичного центру культури та мистецтв, член НСКУ, НСЖУ та ГО «Спілка археологів України»

Льїнський Валентин Михайлович, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Голова Хмельницького обласного

відділення Українського геральдичного товариства, член НСКУ, Почесний краєзнавець Хмельниччини

Льїнський Сергій Валентинович, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член Українського геральдичного товариства

Казанцев Дмитро Юрійович, заступник голови громадської організації ХМСК «Проскуровський колекціонер», член НСКУ

Кохановський Олександр Борисович, директор Деражнянського районного історичного музею, член НСКУ

Кузіна Борис Станіславович, кандидат історичних наук, член НСКУ

Куфльовський Валерій Іванович, директор видавництва «Бедрихів Край», краєзнавець

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСЖУ

Попов Олександр Васильович, офіцер запасу ЗСУ, керівник клубу культури та дозвілля «кд-Поділля» 15 ГБО Хмельницького гарнізону.

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ, Почесний краєзнавець України

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Семенчук Сергій Олександрович, кандидат історичних наук, ст. викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Сердунич Любов Андріївна, письменниця (смт. Стара Синява), член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України (м. Київ), член президії НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Анатолій Михайлович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Троян Ростислав Феліксович, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Хоптяр Юрій Анатолійович, кандидат історичних наук, професор кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правових дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Храпак Петро Данилович, інженер з підготовки кадрів Регіонального навчально-методичного центру ДП «Подільський експертно-технічний центр Держпраці», Почесний працівник Хмельницької АЕС, член НСКУ

Чорненький Віталій Іванович, кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних систем та мереж Хмельницького національного університету, заступник голови Хмельницького осередку «Меморіал»

Шкробот Петро Михайлович, краєзнавець, зав. прес-центром Хмельницької обласної ветеранської організації, почесний ветеран України, член НСЖУ

ЗМІСТ

НАШ ЮВІЛЯР 3

Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. ОРГАНІЗАТОР НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ 4

Хоптяр Ю.А. СЛАВНИЙ СИН ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

(до 75-річчя від дня народження і 50-річчя

науково-педагогічної праці професора Л. В. Баженова) 17

Ільїнський В.М., Ільїнський С.В.

ГЕРБ БАЖЕНОВА ЛЕВА ВАСИЛЬОВИЧА 23

ФОТОХРОНІКА КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 25

НАУКОВІ СТАТТІ 31

Адамський В.Р. ВИБОРИ ДО НОВО-УШИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ У 1917 РОЦІ 31

Баженов Л.В. ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ

І ПОДІЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ 39

Говорун В.Д. КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

С. МИКУЛИН, САСАНІВКА ТА КРАЧАНІВКА 43

Григоренко О.П. ОПІР ПОЛІТИЦІ РУСИФІКАЦІЇ

І МОВНЕ ПИТАННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

УКРАЇНИ В ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ 51

Єсюнін С.М. ПРИБУТКОВІ БУДИНКИ –

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 83

Завальнюк О.М. МІНІСТР ІСПОВІДАНЬ УНР ІВАН ОГІЄНКО:

СПРОБА РЕФОРМУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ

ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1919-1920 РР. 114

Захар'єв /із Ватралів/ В.А. РІД КРАВЦІВ З С. ЧАНЬКІВ

НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ У ДОКУМЕНТАХ ХІХ- ХХ СТОЛІТЬ 129

Кохановський О.Б., Чорненький В.І. ВІД МИРНИХ ЗІБРАНЬ

ДО ПОГРАБУВАНЬ ПОМІЩИЦЬКИХ МАСТКІВ,

АБО ЯК НА ДЕРАЖНЯНЩИНІ ВИРІШУВАЛОСЬ

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ 140

Прокопчук В.С., Айвазян О.Б. БІБЛІОТЕЧНА МЕРЕЖА

В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ І ПРОСКУРІВСЬКІЙ ОКРУГАХ

У 1920-і рр. 144

Семенова А.М. ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА

ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ

ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1969 РОКУ 164

Семенчук С.О. КУЛЬТОВІ ОСЕРЕДКИ РАНЬОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТЕР'І 171
Телячий Ю.В. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ
ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-
МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНО-
КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ 1917–1921 РР. 178
Трембіцький А.М. БОНДАРЕНКО ГЕННАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ –
ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ОРГАНІЗАТОР
ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
/до 75-річчя з дня народження/ 183
Храпак П.Д. БУДІВНИЧІ НОВОУШИЧЧИНИ
(XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТЬ) 192

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ 204

Казанцев Д.Ю., Попов О.В. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ МУЗЕЮ
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ГАРНІЗОНУ
МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 204
Кузіна Б.С. МУЗЕЙ В.М. БАЖЕНОВА
В М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ 208
Курфльовський В.І. СПОГАДИ ДЕПУТАТА
ГОРОДОЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ 1996-2000 рр. 217
Марценюк В.В. «НОВАТОР» НАРОДЖЕНИЙ ЛІДЕРОМ 224
Марценюк В.В. «СЕКРЕТИ» ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ 228
Сердуніч Л.А. ПЕРША В УКРАЇНІ СВЯТИННА ХАТА
РІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІРИ
(До історії виникнення і розвитку громади
Рідної Української Національної віри у м. Старокостянтинів) 231
Троян Р.Ф. ЧАСОПИС БІЛОГРІЩИНИ «ЖИТТЯ І СЛОВО» –
ДО КОГОРТИ ДОВГОЖИТЕЛІВ 238
Шкробот П.М. ЗНАНІ ЛЮДИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ –
МАКАР ТА ДІНА ПОЧИНОК 242

З ЖИТТЯ СПІЛКИ 249

Блажєвич Ю.І. ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
В 2020 РОЦІ 249
ПАМ'ЯТІ ВОЙНАРЕНКА МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА 261

НАШІ АВТОРИ 265

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 30

Підписано до друку 16.01.2021. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 12,06

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10